

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ІНСТИТУТ ПІДГОТОВКИ ЮРИДИЧНИХ КАДРІВ ДЛЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

С.О. Гриненко

**Реалізація принципу безпосередності
у досудових стадіях кримінального
процесу України**

Монографія

Харків

2008

ББК 67.9 (4УКР)311

Г 82

*Рекомендовано до опублікування вченою радою
Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого
(протокол № 10 від 20 червня 2008 року)*

Рецензенти:

О.Р. Михайленко – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри теорії і практики прокурорської діяльності Академії прокуратури України;

В.П. Гмирко – кандидат юридичних наук, доцент, начальник юридичного факультету Академії митної служби України.

Гриненко С.О. Реалізація принципу безпосередності у досудових стадіях кримінального процесу України: Монографія. – Х.: Оберіг, 2008. – 224 с.

У роботі досліджується природа принципів кримінального процесу, сутність, значення та нормативний зміст принципу безпосередності, його місце у системі принципів кримінального процесу. Основна увага у монографії приділена проблемам реалізації даного принципу на початковому етапі кримінального судочинства, при здійсненні прокурорського нагляду і відомчого контролю, при використанні слідчим доказів, отриманих іншим слідчим або органом дізнання, матеріалів оперативно-розшукової діяльності, предметів і документів, наданих учасниками процесу та іншими особами. Розроблено пропозиції щодо удосконалення організації досудового слідства, доказування у кримінальних справах, а також процесуального статусу слідчого й учасників процесу.

Розрахована на науковців, викладачів, аспірантів, студентів та курсантів юридичних факультетів і закладів освіти, працівників правоохоронних органів.

ББК 67.9 (4УКР)311

© Гриненко С.О., 2008

© ТОВ «Оберіг», 2008

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	4
ПЕРЕДМОВА	5
Глава 1. ПРИНЦИП БЕЗПОСЕРЕДНОСТІ У СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	8
1.1. Поняття принципів кримінального процесу та їх систематизація.....	8
1.2. Принцип безпосередності: значення та нормативний зміст.....	24
Висновки до глави 1.....	57
Глава 2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ БЕЗПОСЕРЕДНОСТІ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ	60
2.1. Принцип безпосередності і процесуальна самостійність особи, яка здійснює провадження у кримінальній справі.....	60
2.2. Реалізація принципу безпосередності на початковому етапі кримінально-процесуальної діяльності.....	75
2.3. Забезпечення реалізації принципу безпосередності у при використанні слідчим доказів, які були отримані органом дізнання або іншим слідчим.....	87
2.4. Забезпечення реалізації принципу безпосередності при використанні слідчим джерел фактичних даних, отриманих від осіб, які не уповноважені здійснювати провадження по кримінальній справі.....	130
2.5. Проблеми удосконалення процесуального статусу учасників кримінального процесу з позицій принципу безпосередності.....	170
Висновки до глави 2.....	178
ВИСНОВКИ	193
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	192

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

КПК -	Кримінально-процесуальний кодекс України, затверджений Законом від 28.12.60 // Відомості Верховної Ради. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
ОРД -	оперативно-розшукова діяльність
ОРЗ -	оперативно-розшукові заходи
ОРС -	оперативно-розшукова справа
ОТЗ -	оперативно-технічні заходи
Проект КПК -	Проект Кримінально-процесуального кодексу України 1233 від 13.12.2007. – К., 2007
Протоколи ОРЗ -	протоколи з відповідними додатками, складені уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукової діяльності
СОГ -	слідчо-оперативна група

ПЕРЕДМОВА

Проведення в Україні судово-правової реформи, реформування кримінальної юстиції має на меті розробку і впровадження такої системи кримінального судочинства, яка б відповідала сучасним суспільно-політичним умовам і вимогам. Це диктує необхідність перегляду концептуальних положень кримінального судочинства для досягнення гармонічного поєднання завдань повного і швидкого розкриття злочинів і покарання всіх осіб, винних у вчиненні злочину, охорони прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також недопущення притягнення до кримінальної відповідальності невинуватих на основі правильного застосування закону.

Слід відзначити той факт, що в останні роки спостерігається тенденція до зниження кількості розкритих злочинів. Так, за даними МВС України порівняно з 2002 роком їх кількість у 2006 році зменшилась на 26,2 %, а число нерозкритих злочинів за п'ять років зросло на 85,6 %. Відсоток розкриття злочинів у 2003-2006 роках становив 65-68 %¹. Крім інших, до числа чинників, які впливають на стан діяльності з виявлення, розкриття та розслідування злочинів значною мірою впливає її нормативна регламентація. Недосконалість окремих норм, що регулюють кримінально-процесуальну діяльність, відсутність чіткої системи кримінально-процесуальних принципів, визначення нормативного змісту окремих принципів, зокрема принципу безпосередності, та порядку їх реалізації обумовлюють необхідність подальших досліджень у цій сфері.

У розробку проблем, пов'язаних з визначенням поняття принципів кримінального процесу, їх класифікацією, законодавчим закріпленням і практичною реалізацією, значний внесок зробили такі відомі вчені, як Т.Т. Алієв, С.А. Альперт, Є.А. Вінер, Б.А. Галкін, В.П. Гмирко, О.В. Гриненко, Н.А. Громов, Ю.М. Грошевий, П.М. Давидов, Т.М. Добровольська, Г.К. Кожевніков, О.М. Ларін, Л.М. Лобойко, П.А. Лупінська, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, Я.О. Мотовіловкер, І.Л. Петрухін, Р.Д. Рахунов, П.І. Репешко, А.Л.

---

¹ Мариненко О. МВС уповноважене заявити... // Дзеркало тижня. – 14 квітня 2007. – № 14.

Ривлін, В.М. Савицький, Ю.І. Стецовський, М.С. Строгович, І.В. Тирічев, В.Т. Томін, Д.В. Філін, Г.І. Чангулі, С.Ф. Шумилін, М.Є. Шумило, М.Л. Якуб та ін. Проблеми реалізації принципу безпосередності найбільш глибоко досліджені В.Я. Лівшицем, З.І. Сарбаєвим, І.В. Тирічевим, В.Д. Шундиковим. В Україні найбільшу увагу їм приділили Ю.О. Заїка, Т.В. Каткова, Т.М. Мірошніченко, М.І. Смирнов.

Зазначимо, що роботи, присвячені принципу безпосередності, головним чином стосувалися його реалізації у діяльності суду першої інстанції, а також при розгляді кримінальних справ вищестоящим судом. Цілеспрямоване дослідження дії цього принципу на досудових стадіях кримінального процесу здійснене лише у роботах Т.В. Каткової та В.Д. Шундикова. Однак у теорії не склалося єдності поглядів щодо нормативного змісту вказаного принципу, його місця у системі норм кримінально-процесуального права. Майже недослідженим залишається вплив принципу на вирішення питання використання у кримінальному судочинстві матеріалів, отриманих у ході оперативно-розшукової діяльності, у порядку міжнародної правової допомоги, співвідношення процесуальної самостійності слідчого, прокурорського нагляду і відомчого контролю, забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального процесу. Недостатню увагу приділено правовій регламентації принципу безпосередності у кримінально-процесуальному законі. Необхідність вирішення вказаних та низки інших питань визначає актуальність даної роботи.

Автор висловлює щире вдячність своєму вчителю Юрію Михайловичу Грошовому – академіку Академії правових наук України, доктору юридичних наук, професору кафедри кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, колективу цієї кафедри, колективу кафедри кримінального права і кримінального процесу Національної академії Служби безпеки України, а також рецензентам – доктору юридичних наук, професору, завідувачу кафедри теорії і практики прокурорської діяльності Академії прокуратури України О.Р. Михайленку та кандидату юридичних наук, доценту, начальнику юридичного факультету Академії митної служби України

В.П. Гмирку за слушні зауваження, цінні поради і допомогу при написанні цієї роботи.

Глава 1. ПРИНЦИП БЕЗПОСЕРЕДНОСТІ У СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

1.1. Поняття принципів кримінального процесу та їх систематизація

Наукове визначення правових понять, до яких належить і поняття принципів кримінального судочинства, є необхідним для правильного застосування норм чинного права. Визнано, що принципи становлять основу побудови діяльності відповідно до її об'єктивно закономірного характеру, визначають зміст норм галузі права, її місце, роль і призначення у системі права, характеризують зміст правозастосування і у цілому правореалізаційного процесу, мають найважливіше значення для побудови нормативної основи галузі та її застосування¹.

Етимологія слова “принцип” показує, що воно запозичене у XVIII ст. з французької або німецької мови і походить від латинського *principium* (буквально – “початок”)². У загальнолінгвістичному сенсі термін “принцип” вживається у значеннях основного, вихідного положення якої-небудь теорії, вчення, світогляду, теоретичної програми; переконання, погляду на речі або головної особливості в устрої чого-небудь³. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови категорія “принцип” розглядається в значенні: 1) основного вихідного положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку, 2) особливості, покладеної в основу створення або здійснення чогось⁴.

Серед науковців немає єдності думок щодо визначення поняття основних засад кримінального судочинства, специфічного для кожної з них нормативного змісту, їх системи. М.С. Строгович додержується думки, згідно з якою

¹ Алиев Т.Т., Громов Н.А. Основные начала уголовного судопроизводства. – М.: Книга сервис, 2003. – С. 3; Кузьмічов В.С., Черноус Ю.М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення. – К.: ЗАТ “НІЧЛАВА”, 2005. – С. 85; Решетникова И.В., Янков В.В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России. – М.: Норма, 1999. – С. 96; Явич Л.С. Право развитого социалистического общества (сущность и принципы). – М.: Юрид. лит., 1978. – С. 146.

² Шанский Н.М., Боброва Т.А. Этимологический словарь русского языка. – М., 1994. – С. 254.

³ Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – 4-е изд., доп. – М.: Азбуковник, 1997. – С. 597.

⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2002. – С. 941; Кузьмічов В.С., Черноус Ю.М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення. – К.: ЗАТ “НІЧЛАВА”, 2005. – С. 84-95.

принципами кримінального судочинства слід вважати "...основні положення, які визначають всю систему процесуальних форм, весь устрій процесуальних відносин"¹. Схожу думку висловлює М. Ліпчинська, яка називає принципом кримінального процесу правову ідею, що має підставове значення у галузі кримінального процесу, становить собою певну директиву, яка зобов'язує законодавця, органи правосуддя й учасників процесу². С. Вальтось окреслює чільні засади кримінального процесу таким чином: "Чільні принципи процесу – то суспільно важливі загальні директиви регулювання найбільш суттєвих проблем сфери кримінального процесу". На думку цитованого автора, в кримінальному процесі принципи можна розглядати в абстрактному плані (теоретична модель) і в практично-нормативному³.

У цілому підтримуючи висновок вчених, слід погодитись з А.Л. Ривліним, що подібні визначення є надто загальними⁴. Відображаючи загальне значення принципів у кримінальному судочинстві, вони не містять вказівок на їхні окремі ознаки, що ускладнює розуміння сутності цих положень і форми їх існування. Це, зокрема, стосується ознаки законодавчого закріплення, на що вказує М.Л. Якуб⁵.

К. Маршал також визначає принципи кримінального процесу насамперед як правові норми, що висловлюють ідеї, котрі є виразом панівних ідеологічно-суспільних принципів, які змінювалися в просторі історичного розвитку процесуального права, являючи собою - з огляду на предмет регулювання - найважливіші риси (положення), що формують певну модель кримінального процесу⁶.

На нормативне закріплення як один з критеріїв визнання певних положень правовими принципами звертають увагу й інші фахівці в галузі права⁷. Але у

¹ Строгович М.С. Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности. – М.: Госюриздат, 1939. – С. 96; Строгович М.С. Уголовный процесс. – М.: Юриздат, 1946. – С. 72.

² Lipczynska M. Polski proces karny. Zagadnienia ogolne. – Warszawa: PWN, 1986. - Cz. 1 - S. 59.

³ Waltos S. Proces karny. Zarys systemu. – Warszawa: LexisNexis, 2003. – S. 206-207.

⁴ Ривлин А.Л. Понятие и система принципов советского правосудия // Ученые записки. Харьковский юридический институт. Кафедра уголовного права и процесса, кафедра криминалистики. Вып. 16. – Х., 1962. – 29.

⁵ Якуб М.Л. Демократические основы советского уголовно-процессуального права. – М.: Изд-во Московского университета, 1960. – С. 26.

⁶ Marszal K. Proces karny. – Katowice: Volumen, 1998. – S. 37.

⁷ Алексеев С.С. Общая теория социалистического права: Курс лекций. Вып. 1. – Свердловск: Изд-во юрид. ин-та, 1963. – С.151; Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса. – М.: Юрид. лит., 1971. – С. 16; Мотовиловкер Я.О. О принципах объективной истины, презумпции невиновности и состязательности процесса. – Ярославль: Изд-во Ярославского гос. ун-та, 1978. – С. 22; Репешко П.И. Принципы уголовного процесса в

науковій літературі для відображення такої якості принципів кримінального процесу, як їх формальна визначеність у певних нормативно-правових актах, застосовуються різні словесні конструкції: “положення, закріплені в правових нормах”, “правові положення”, “законодавчо закріплені положення”, “положення, закріплені в законі”. Аналіз застосовуваних термінів, зокрема “закон” і “законодавство”, дозволяє говорити, що змістовне їх наповнення не ідентичне. Найбільш поширеним є розуміння закону як прийнятого в особливому порядку акта законодавчого органу, що регулює найбільш важливі суспільні відносини і має найвищу юридичну силу¹. З тими чи іншими незначними відмінностями таке визначення наводиться у роботах переважної більшості авторів. Що ж стосується терміна “законодавство”, то його зміст визначається неоднаково². Не вдаючись до детального аналізу вказаного питання, зазначимо, що принципи кримінального процесу, зважаючи на їх визначальний, “наскрізний” для всієї даної сфери правовідносин характер, повинні встановлюватись (формулюватись) виключно законодавчим органом держави і закріплюватись у нормативно-правових актах вищої юридичної сили. Викладене підводить нас до проблеми, пов’язаної з системою джерел кримінально-процесуального права.

Зазначимо, що вже довгий час триває дискусія про співвідношення понять “джерело права” і “форма права” як термінів, що відображають існування норм права в об’єктивованому вигляді. Одні автори вважають більш правильним термін “форма права”, інші – “юридичне формальне джерело права”. В правовій літературі існують й інші точки зору з цього питання. Ми поділяємо думку про те, що потрібно розрізняти два значення юридичних джерел права: 1) як “офіційні форми вираження і закріплення (зміни чи скасування) правових норм, які діють у даній державі”; 2) як суспільні відносини, що потребують правової охорони, джерело “виникнення, укріплення і розвитку тих чи інших норм права або навіть

стадии судебного разбирательства уголовного дела в суде первой инстанции Украины. – Николаев: Атолл, 2001. – С. 21; Тыричев И.В. Принципы советского уголовного процесса: Учеб. пос. – М.: ВЮЗИ, 1983. – С. 4; Чангули Г.И. Конституционные принципы уголовного судопроизводства зарубежных социалистических государств. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 10, 15; Янович Ю.П. Уголовный процесс Украины: Пос. для подг к гос. (выпуск.) экз. – Х.: Ун-т внутр. дел, 1997. – С. 28-29.

¹ Поляков А.В. Общая теория права: Феноменолого-коммуникативный подход: Курс лекций. – 2-е изд., доп. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – С. 658.

² Євграфов П.Б. Система радянського законодавства: Текст лекції. – Х.: Юридичний інститут, 1990. – С. 15; Поленина С.В. Теоретические проблемы системы советского законодательства. – М.: Наука, 1979. – С. 41.

цілих правових систем”¹.

Основним юридичним джерелом кримінально-процесуальних норм в Україні є закон як нормативний акт вищої юридичної сили². Особливе місце посідає Конституція України, яка в силу ст. 8 є безпосереднім джерелом кримінально-процесуального права і принципів кримінального процесу. До їх числа можна віднести також чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, які згідно зі ст. 9 є частиною національного законодавства України за умови, що вони не суперечать Конституції України³. Специфічним джерелом кримінально-процесуального права є рішення Конституційного Суду України⁴.

Залишається дискусійним питання про роль судових рішень. Усталеною є точку зору, згідно з якою постанови Пленуму Верховного Суду України є лише актами судового тлумачення законів стосовно судової практики, не створюють нових норм і тому не можуть бути визнані формальними джерелами кримінально-процесуального права⁵. Однак останнім часом набула поширення інша позиція, прибічники якої небезпідставно вважають, що окремі правоположення у сфері кримінального процесу, які створюються Пленумом Верховного Суду України, мають нормативний характер⁶.

Як бачимо, коло юридичних джерел норм кримінально-процесуального права досить широке. Всі вони є важливими для формування кримінально-

¹ Общая теория государства и права. Академический курс в 3 т. / Отв. ред. проф. М.Н. Марченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2002. – Т.2. – С. 229-230.

² Кримінальний процес України: Підручник / За ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Х.: Право, 2000. – С. 35; Ларин А.М. Уголовный процесс: структура права и структура законодательства. – М.: Наука, 1985. – С. 91; Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: Учебник / Отв. ред. П.А. Лупинская. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – С. 22.

³ Увагу привертають міжнародні звичаї “як докази загальної практики, визнаної як правова норма”, а також “загальні принципи права, визнані цивілізованими націями” (якщо вони не містяться у відповідних міжнародно-правових актах), норми яких є нетрадиційними для правової системи України. На наш погляд, правила, сформульовані в них, можуть набути статусу юридичного джерела принципів і норм кримінально-процесуального права, тільки будучи закріпленими у законі України. Це, однак, не зменшує значення міжнародних звичаїв і загальних принципів права як джерел формування правосвідомості, засвоєння яких певним чином впливає на правотворчу і правозастосовну діяльність на внутрішньодержавному рівні. Тут доцільно згадати думку І.І. Лукашука, що норми міжнародного права набувають своєї обов’язкової сили в результаті приналежності не до загальної, а до власної нормативної системи. Інтеріоризація їх змісту, яка веде до формування сприйняття останнього як власного здобутку національної правової системи, є необхідною для повноцінної, реальної інтеграції у міжнародну спільноту (див.: Макаренко Є.І., Лобойко Л.М., Тертишник В.М., Ліпінський В.В., Шиян А.Г. Дізнання в міліції та в митних органах: Навч. посібник. – Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2003. – С.19).

⁴ Дроздов О.М. Джерела кримінально-процесуального права України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – С. 14-15.

⁵ Кримінальний процес України: Підручник / За ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Х.: Право, 2000. – С. 42.

⁶ Дроздов О.М. Джерела кримінально-процесуального права України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – С. 16-17.

процесуального законодавства і утворюють реально діючу сьогодні систему. Водночас, слід погодитись з Ю.М. Грошевим у тому, що “у сфері кримінального процесу як кримінально-процесуальне джерело мусить діяти єдиний нормативний акт”, оскільки “розтаскування” кримінально-процесуальної матерії по багатьох законодавчих актах, що зараз має місце, не сприятиме ефективності правозастосовної практики”¹. В цьому ж кодифікованому нормативному акті повинен бути наведений перелік всіх принципів кримінального судочинства, оскільки вони, будучи викладеними як базові процесуальні норми, “здійснюють безпосередній вплив на поведінку учасників процесу”². До блоку найважливіших нормативно-правових актів, які регламентують діяльність у сфері кримінального судочинства, вважаємо належить також Закон України “Про судоустрій України”³.

У цьому зв’язку заслуговує на увагу думка О.В. Малько про те, що потрібна “своєрідна піраміда правових актів”⁴. У ній за рівнем ієрархічності на вершині буде Конституція України, наступний щабель – міжнародні нормативно-правові акти і рішення Європейського суду з прав людини, нижче – КПК, далі нормативні акти розташовуватимуться по мірі зменшення їх юридичної сили. На наш погляд, необхідно закріпити в законі положення про те, що після Конституції України та міжнародних нормативних актів КПК має вищу юридичну силу стосовно всіх інших законів, які містять кримінально-процесуальні норми.

Таким чином, Конституція України, міжнародні нормативні акти, КПК і Закон України “Про судоустрій України” повинні розглядатись як базові закони, що регулюють правовідносини у сфері кримінального судочинства. Решта законів не повинна торкатись фундаментальних процесуальних установлень, закріплених шляхом визначення їх як принципів кримінально-процесуальної діяльності. У всіх випадках, коли будь-який закон, встановлюючи кримінально-процесуальні

---

¹ Грошевий Ю.М. Конституція України і проблеми кодифікації кримінально-процесуального законодавства // Матеріали науково-практичної конференції “Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України: проблеми, досвід, перспективи” (25 червня 1997 р., Київ). Упорядник Ю.М. Грошевий. – Х.: Право, 1998. – С. 180-181.

² Галкин Б.А. Советский уголовно-процессуальный закон: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Моск. гос. ун-т. – М., 1962. – С. 14.

³ Малярченко В.Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: Теорія, історія і практика. – К.: Видавничий дім “ІН Юре”, 2004. – С. 43.

⁴ Малько А.В. Правовая жизнь // Общественные науки и современность. – 1999. – № 6. – С. 72.

норми, суперечить КПК, до моменту внесення змін до нього повинні застосовуватись норми КПК. Інші нормативні акти можуть торкатись організації кримінально-процесуальної діяльності, конкретизуючи і розвиваючи окремі інститути кримінального судочинства (наприклад Закон України “Про судову експертизу”, Закон України “Про адвокатуру” та ін.)

Розглянемо категорію “джерело” кримінально-процесуального права як причину виникнення його норм. Тут ми з необхідністю зіткнемося з питанням про природу права взагалі. Вказуючи на складність феномена права, О.Е. Лейст зазначає: “Сутність права не може бути осягнута ні практичним правознавством, ні навіть загальною теорією права, якщо остання не вийде за межі юридичних категорій. Справа у тому, що визначення понять, які виражають суттєві властивості права (закони його буття), входить до предмета і завдань не стільки загальної теорії права, скільки філософії права”¹. Зважаючи на складність цієї проблеми, не будемо вдаватись до її детального аналізу, оскільки це не є предметом даного дослідження. Торкнемося лише деяких аспектів.

У науковій літературі принципи кримінального процесу часто визначаються як “основоположні правові вимоги, первинні норми”, “основи”, “владні вимоги, звернені до учасників кримінального судочинства, які зобов’язують (або дозволяють їм) робити так, а не інакше”, “закріплені в законі вихідні положення, які визначають основні засади”². Спільним у цих визначеннях є те, що вони зображують принципи як формально визначені вимоги нормативно-правових актів. У літературі зазначається, що принципи права не існують поза конкретними правовими нормами³. Такий підхід є характерним для концепції позитивного права. Їй, як правило, протиставляють концепцію природного права – право не можна зводити тільки до встановлень держави⁴. Але не можна вважати його й

¹ Лейст О.Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2002. – С. 4.

² Гриненко А.В. Система принципов уголовного процесса и ее реализация на досудебных стадиях: Автореф. дис... д-ра. юрид. наук: 12.00.09 / Воронеж. гос.ун-т. – Воронеж, 2001. – С. 39; Мотовиловкер Я.О. О принципах объективной истины, презумпции невиновности и состязательности процесса. – Ярославль: Изд-во Ярославского гос. ун-та, 1978. – С. 22; Янович Ю.П. Уголовный процесс Украины: Пос. для подг к гос. (выпуск.) экз. – Х.: Ун-т внутр. дел, 1997. – С. 28-29.

³ Кондратьев Р., Гернего О. Принципы права та їх роль у регулюванні суспільних відносин // Право України. – 2000. – № 2. – С. 43.

⁴ Загальна теорія держави і права: Підручник / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.; За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – С. 183; Тацій В.Я., Тодика Ю.М. Конституція України:

чисто природним явищем, яке існує незалежно від суспільства і має раз і назавжди даний зміст¹.

Останнім часом отримала розвиток так звана дуалістична трактовка структури права. Ця концепція будується на поєднанні політично-нормативної легальності з природно-правовою справедливістю. В її основу покладена онтологічна відмінність між сутністю й існуванням права. В межах означеної теорії природне і позитивне право розглядаються як необхідні елементи єдиної правової реальності².

Багатьма вченими підтримується погляд на категорію правових принципів як об'єктивно-суб'єктивне утворення: зі сфери правосвідомості, науки, теорії ідеї-принципи переходять до сфери правотворчості, об'єктивуючись у нормах права і правовідносинах³. Принципи можуть виступати у вигляді як об'єктивних, так і суб'єктивних категорій, але це залежить лише від того, на якому соціальному рівні відбувається оцінка даного явища. В уявленні окремих індивідуумів принципи об'єктивні, тому що не залежать від їхньої свідомості. Однак на законодавчому рівні принципи виступають як суб'єктивні категорії, оскільки вони значною мірою обумовлені правовою політикою держави як особливого надособистісного утворення⁴. Підкреслюючи об'єктивний характер принципів права, А.М. Колодій визначає їх як відправні ідеї його існування, які виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і становлять його головні риси, вирізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначущістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу⁵.

проблеми теорії та практики // Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 1-3 червня 2000 р. / Упоряд. Ю.М. Бисага. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – С. 51.

¹ Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. – М.: Юрид. лит., 1976. – С. 221; Поляков А.В. Общая теория права: Феноменолого-коммуникативный подход: Курс лекций. – 2-е изд., доп. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – С. 478.

² Докладніше див.: Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. – Х.: Право, 2002. – 328 с.

³ Гриненко А.В., Кожевников Г.К., Шумилин С.Ф. Принцип презумпции невиновности и его реализация в досудебном уголовном процессе. – Х.: Консум, 1997. – С. 12; Лившиц Р.З. Теория права: Учебник. – М.: БЕК, 1994. – С. 195.

⁴ Гриненко А.В., Кожевников Г.К., Шумилин С.Ф. Принцип презумпции невиновности и его реализация в досудебном уголовном процессе. – Х.: Консум, 1997. – С. 12.

⁵ Колодій А.М. Принципи права України. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С.165.

Вчені підкреслюють детермінованість правосвідомості не минулим (або вже існуючим), а майбутнім (бажаним)¹. Тісний зв'язок з цією особливістю зумовлює активний, певною мірою програмний, творчий характер принципів, їх спрямованість у майбутнє². Разом з тим, ідеологічний зміст правових принципів формується під впливом існуючих суспільно-політичних ідей, ступеню розвитку і реальної захищеності демократичних основ суспільства.

Право можна розглядати як багаторівневе явище, яке на кожному рівні являє собою більш конкретну за змістом форму. Спочатку воно виникає як ідея – найбільш загальне, абстрактне вираження сутності права, його “проект”. Ідея права, на відміну від позитивного права, наділена лише потенційною дійсністю, але вона “задає” реальність, тобто нормативну силу майбутньому позитивному праву, яке є опредметненням ідеї права. Такий перехід від ідеї до позитивної норми здійснюється за допомогою правотворчого процесу. Право за своєю сутністю є триєдиним, воно є динамічною системою, яка складається з таких компонентів, як професійна правосвідомість, позитивні норми та практика їх застосування³. Між нормами права, вираженими у законодавчому акті, і правозастосовною практикою існує не тільки прямий, але й зворотний зв'язок. Така взаємодія опосередковується професійною правосвідомістю, яка виступає своєрідним буфером між двома іншими елементами системи. Саме на рівні професійної правосвідомості здійснюється узгодження вимог практичної доцільності, нормативної необхідності та засад соціальної справедливості.

Концепція, запропонована С.І. Максимовим, дозволяє вирішити питання про те, чи є принципи ідеями, чи вони є нормами закону: вони є і тим, й іншим, послідовно проходячи шлях від ідеї-уявлення про належне до конкретної формально визначеної норми, яка, опосередковуючись правосвідомістю, реалізується у правомірній поведінці суб'єктів правовідносин, судових рішеннях і

¹ Лейст О.Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2002. – С. 21; Філософія права: Навч. посібник / О.Г. Данільян, Л.Д. Байрачна, С.І. Максимов та ін.; За заг. ред. О.Г. Данільяна. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 225.

² Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі. – Д.: Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. – С. 21; Тертишніков В.І. Принципи цивільно-процесуального права. – Х.: Юрид. ін-т, 1991. – С. 4; Явич Л.С. Право развитого социалистического общества (сущность и принципы). – М.: Юрид. лит., 1978. – С. 146.

³ Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. – Х.: Право, 2002. – С. 178-190.

т. ін. У той же час правомірна практична діяльність, стикаючись з конкретними суспільно-політичними, організаційними та іншими умовами, виробляє (знаходить) такі типові підходи і прийоми, які у рамках закону дозволяють досягнути найбільшої ефективності. Нерідко вони набувають форми правових звичаїв, які, будучи сприйняті законодавцем як такі, що мають істотну важливість, можуть бути втілені у законі як загальнообов'язкові правила – норми¹. Принципи права – це його основоположні засади, які виражаються у правових ідеях, нормах і суспільних відносинах².

Торкнувшись питань, пов'язаних з правовою свідомістю, ми не можемо обійти увагою роль правової науки в її формуванні. О.М. Костенко підкреслює, що правова доктрина – “це одна з найважливіших форм існування правосвідомості”, яка значною мірою обумовлює рівень правової культури особи, що застосовує законодавчий акт³. Доповнюючи думку цього вченого, наголосимо, що не менш важливу роль правова доктрина відіграє у сфері правотворчості, яку можна визначити як процес пізнання й оцінки правових потреб суспільства і держави, формування і прийняття правових актів уповноваженими суб'єктами у рамках відповідних процедур⁴.

Практична діяльність з відправлення правосуддя та наука тісно пов'язані між собою: судова та слідча практика виступають джерелом науки права, яка у свою чергу, обслуговуючи інтереси практики, сприяє вдосконаленню правового регулювання цієї діяльності⁵. Слід погодитись з В.В. Єршовим, що такий підхід дозволить розробляти й впроваджувати ефективні, дієві закони. З цієї точки зору значно підвищується роль суду: з механічного виконавця законів він стає самостійним органом влади, який активно впливає на правотворчий процес⁶. З огляду на те, що саме суд перебуває на передовій правозастосування, його

¹ Гриненко А.В. Система принципів уголовного процесса и ее реализация на досудебных стадиях: Автореф. дис... д-ра. юрид. наук: 12.00.09 / Воронеж. гос.ун-т. – Воронеж, 2001. – С. 11.

² Танага А.Н. Принцип свободы договора в гражданском праве России. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – С. 28.

³ Костенко О.М. Роль доктрини в кримінальному праві // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку: Матеріали міжвузівської наукової студентської конференції / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голов. ред.) та ін. – К., 2000. – Вип. 1. – С. 26.

⁴ Общая теория государства и права. Академический курс в 3 т. / Отв. ред. проф. М.Н. Марченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2002. – Т.2. – С. 254-255.

⁵ Лузгин И.М. Расследование как процесс познания: Учеб. пособие. – М.: ВШ МВД СССР, 1969. – С. 9.

⁶ Ершов В.В. Место и роль суда в правовом государстве // Правоведение. – 1991. – №5. – С. 17.

практика є незамінним інструментом „виявлення права” і розбіжностей між правом і існуючим законом. Це є вагомим аргументом на користь надання Верховному Суду України права законодавчої ініціативи.

Викладене вище дозволяє розуміти принципи кримінального процесу як вироблені сучасною наукою з урахуванням практичного досвіду кримінального судочинства та сприйнятті законодавцем ідеї, уявлення про належний порядок кримінального судочинства, які згідно з завданнями останнього в цілому визначають зміст і форму кримінального процесу, встановлюють основи правового регулювання діяльності його суб'єктів і закріплюються (мають нормативним джерелом) у нормах Конституції України, чинних міжнародних угод, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК та Закону України “Про судоустрій України”. Враховуючи багатогранність категорії “принципи кримінального процесу” і наявність великої кількості підходів до її розуміння, ми не претендуємо на визнання наведеного визначення єдино вірним, але вважаємо що воно найбільш адекватно відображає генезис принципів і їх значення як фундаментальних засад формування нового кримінально-процесуального законодавства.

З'ясувавши сутність принципів кримінального процесу і сформулювавши їх визначення, перейдемо до розгляду питань, пов'язаних з системою принципів кримінального процесу і встановленням місця у ній принципу безпосередності. У теорії не склалося єдності поглядів щодо питання про класифікацію принципів кримінального процесу. Зважаючи на обмежений обсяг даної роботи, ми не будемо вдаватись до детального аналізу всіх точок зору з цього питання, які досить повно висвітлені у відповідній літературі¹. Для наочного відображення

---

¹ Докладніше див.: Борисов Г.А. О системе принципов, действующих в правовой сфере // Проблемы правоведения: Межведомственный науч. сб. Вып. 34. – К.: Изд-во Киевского гос.ун-та, 1976. – С.17; Грищенко А.В. Система принципів уголовного процесса и ее реализация на досудебных стадиях: Автореф. дис... д-ра. юрид. наук: 12.00.09 / Воронеж. гос.ун-т. – Воронеж, 2001. – С. 16; Кримінальний процес України: Підручник / За ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Х.: Право, 2000. – С. 57; Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса. – М.: Юрид. лит., 1971. – С. 14, 37-38; Ларин А.М. Уголовный процесс: структура права и структура законодательства. – М.: Наука, 1985. – С. 21; Мирошниченко Т.Н. К вопросу о понятии, способах нормативного закрепления и системе принципів уголовного процесса // Проблемы законности. Вып. 29. – Х., 1995. – С. 122; Михеенко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – С. 223; Михеенко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – С. 37-38; Советский уголовный процесс: Учебник / Под ред. В.П.Божьева. – М.: Юрид. лит., 1990. – С. 26-27; Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: В 2 т. – Т.1. – М.: Наука, 1968. – С. 125; Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі. – Д.: Юрид. акад. МВС України, Арт-

місця вказаного принципу у системі засад кримінального судочинства вважаємо за доцільне використати класифікацію, запропоновану М.Й. Штефаном. Він пропонує поділяти принципи на ті, що визначають зміст процесуальної діяльності (публічності, об'єктивної істини та ін.), і ті, що визначають форму процесуальних дій¹. Принцип безпосередності слід віднести до останньої групи.

Правові принципи охоплюють всю правову матерію – і ідеї, і норми, і відносини – і надають їй логічності, послідовності, збалансованості². Право в цілому являє собою відкриту, незавершену систему, якій властива певна стабільність її елементів. Проте ця стабільність не означає нерухомості. Право як система постійно перебуває у стані становлення, тобто змінюється певним чином, але при цьому воно залишається цілим, що пояснюється існуванням єдиних принципів, які, „цементуючи” компоненти системи, забезпечують її цілісність і у той же час надають гнучкості й динамізму³.

Переважна більшість правників сходяться у тому, що правові принципи утворюють не просто “сукупність”, як інколи вказується у літературі⁴, а складну систему взаємопов'язаних і взаємообумовлених положень⁵. Саме у такому вигляді система принципів виступає як модель кримінально-процесуального права. Вона являє собою своєрідний скелет, основу, яка, будучи побудована певним чином і відтворена у нормативних положеннях більш низького порядку, зумовлює характер кримінального судочинства і спрямовує його подальший розвиток. Система принципів важлива саме як ціле, яке, складаючись з окремих частин (окремих принципів), має властивості, що не можуть бути зведені тільки до суми властивостей елементів⁶. Ця теза приводить до висновку, що введення у систему

Прес, 2002. – С. 24, 27; Фатхутдінова О.В. Принципи юридичного процесу: підходи до класифікації // Держава і право: Зб. наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К: Ін-т держави і права НАН України, 2001. – Вип. 10. – С. 23-25.

¹ Штефан М.Й. Принципи цивільного процесуального права України // Антологія української юридичної думки. В. 10 т. – Т.10: Юридична думка незалежної України / Упоряд.: В.Ф. Погорілко, І.Б. Усенко, Н.М. Пархоменко; відп. ред. Ю.С. Шемшученко і В.Ф. Погорілко. – К.: Юридична книга, 2005. – С. 533.

² Лившиц Р.З. Теория права: Учебник. – М.: БЕК, 1994. – С. 195.

³ Мірошніченко Т.М., Філін Д.В. Система принципів кримінального процесу: Конспект лекцій. – Х.: НЮАУ, 1995. – С. 10.

⁴ Давыдов П.М. Принципы советского уголовного процесса: Учеб. пособие. – Свердловск: Свердлов. юрид. ин-т, 1957. – С. 1.

⁵ Явич Л.С. Право развитого социалистического общества (сущность и принципы). – М.: Юрид. лит., 1978. – С. 147.

⁶ Гриненко А.В. Система принципов уголовного процесса и ее реализация на досудебных стадиях: Автореф. дис... д-ра. юрид. наук: 12.00.09 / Воронеж. гос.ун-т. – Воронеж, 2001. – С. 15; Морозов В.Д., Морозов В.В. Диалектика:

нового елемента або вилучення якоїсь її складової повинне спричиняти зміну системи у цілому, тобто тягнути за собою утворення нової якості. У цьому сенсі істотним уявляється питання щодо кількості принципів та їх нормативного змісту.

У науці кримінального процесу це питання є спірним. Виокремлюють від 4¹ до 38² принципів. Велика різноманітність поглядів зумовлена низкою обставин. На нашу думку, до них можна віднести розбіжність позицій правників щодо критеріїв віднесення певних положень до принципів кримінального процесу, різне бачення обсягу нормативного змісту окремих принципів. Певним чином на ситуацію може впливати і відмінність мети наукових досліджень, для “обслуговування” якої вдаються до класифікації. Це можна пояснити тим, що з точки зору теорії систем будь-який фрагмент реальності характеризується нескінченною сукупністю властивостей, зв’язків і відносин, в силу чого поділ цього фрагменту може бути проведений безліччю способів, тобто може бути виявлене нескінченне число структур, а отже, й систем, властивих досліджуваному об’єкту. Навіть у тому випадку, коли у процесі пізнання розглядається лише певна сукупність властивостей і відносин фрагмента дійсності, існує можливість різного її розчленовування і виділення декількох систем. Таким чином, можна дійти висновку, що вибір системи певною мірою залежить від розсуду вченого, опосередкований завданнями дослідження і, у кінцевому підсумку, практичними потребами³.

Оскільки число властивостей об’єкта нескінченне, постає питання про виділення певної кінцевої їх сукупності, достатньої для опису системи, тобто необхідно вичленувати такі властивості об’єкта, які є у якомусь відношенні його істотними характеристиками. При цьому властивість об’єкта розглядається як істотна, якщо вона, входячи до системи, визначає її поведінку⁴.

системы и развитие. – Минск: Высшая школа, 1978. – С. 76-112; Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: Учебник / Отв. ред. П.А. Лупинская. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – С. 118.

¹ Безлепкин Б.Т. Уголовный процесс России. Общая часть и досудебные стадии: Курс лекций. – М.: Международный университет бизнеса и управления, 1998. – С. 27.

² Тертишник В.М. Гаранті істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі. – Д.: Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. – С. 27-29.

³ Морозов В.Д., Морозов В.В. Диалектика: системы и развитие. – Минск: Высшая школа, 1978. – С. 65-66.

⁴ Морозов В.Д., Морозов В.В. Вказана праця. – С. 67.

Погляди на питання про кількість принципів та підходи до їх класифікації досить різноманітні. Цікавою є позиція польських науковців. А. Мужинівський, характеризуючи диспропорції у визначенні кількості принципів кримінального процесу (від 12 до 50), називає це “пересадою”¹. На думку М. Вонсека-Вядерека, як добрий приклад організації законодавчої роботи над певною системою процесуальних принципів можна навести діяльність комісії під керівництвом М. Дельма-Марті, яка у вісімдесятих-дев’яностих роках минулого століття готувала реформу французького кримінального процесу на основі 10 принципів².

Низкою вчених обстоюється погляд на систему принципів кримінального судочинства, як таку, що складається з загальнопроцесуальних принципів, які пронизують всю систему кримінального судочинства, та „специфічних” принципів, характерних для його підсистем: досудового і судового провадження³. Робляться також спроби конструювати систему процесуальних принципів стосовно певних суб’єктів кримінально-процесуальної діяльності⁴.

Незважаючи на те, що виділення особливих принципів стадій або процесуальних інститутів з метою з’ясування специфічних рис процесуальної діяльності на окремих етапах провадження у кримінальних справах або особливостей процесуальної діяльності певних суб’єктів кримінального судочинства є теоретично можливим, це навряд чи можна визнати правильним з точки зору дослідження системи принципів кримінального процесу у цілому. Те, що окремими авторами розглядається як самостійні принципи тих чи інших стадій та інститутів, при уважному вивченні виявляється ні чим іншим, як конкретним проявом загальнопроцесуальних принципів, відбиттям їх вимог стосовно відповідних стадій та інститутів кримінально-процесуального права⁵. У цьому зв’язку слід підтримати позицію С.А. Альперта, який вважає, що не може

¹ Murzynowski A. Istota i zasady procesu karnego. – Warszawa: PWN, 1994. – S. 96.

² Wanssek-Wiaderek M. Zasada rownoscì w polskim procesie karnym w perspektywie prawno-porownawczej. – Krakow: Zakamycze, 2003. – S. 50.

³ Каткова Т.В. Проблемы реализации принципа непосредственности исследования доказательств на досудебном следствии: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ун-т внутр. дел. – Х., 1997. – С. 22-23; Курс советского уголовного процесса / Под ред. А.Д. Бойкова и И.И. Карпеца. – М.: Юрид. лит., 1989. – С. 8.

⁴ Гуляев А.П. Следователь в уголовном процессе. – М.: Юрид. лит., 1981. – С. 32-47.

⁵ Винер Е.А. Уголовно-процесуальныè принципы: вопросы системы и пределов действия // Юридична наука і проблеми формування демократичної правової держави Україна: Темат. зб. наук. праць / Відп. ред. М.І. Панов. – К.: ІСДО, 1993. – С. 112.

бути самостійних принципів, властивих тій чи іншій стадії, в основі системи кримінального судочинства лежать загальні принципи процесу, що, однак, не є перепорою для отримання останніми своєрідного вираження у кожній стадії процесу¹.

При розробці системи принципів кримінального процесу у цілому слід відштовхуватись від тих положень, які реалізуються у всіх або кількох стадіях кримінального процесу і обов'язково у стадії судового розгляду². Та обставина, що деякі її засади (наприклад, принцип здійснення правосуддя лише судом) не знаходять безпосереднього прояву у стадії досудового розслідування, зовсім не заперечує їх певного системоутворюючого впливу на базові положення діяльності у стадіях, які передують розгляду справи у суді³. Система принципів кримінального процесу повинна задовольняти вимогам повноти, несуперечливості, адекватності, а також певної автономності окремих її елементів⁴. Цікавою є думка С. Вальтося, який вважає, що до числа чільних принципів кримінального процесу можна віднести лише ті, які відповідають таким критеріям: 1) принцип повинен мати вузлове значення для процесу, тобто його відсутність ускладнювало б окреслення моделі процесу; 2) принцип повинен вміщувати певний ідеологічний та суспільний зміст; 3) принципом процесу є тільки той, що безпосередньо торкається процесу, без огляду на те, чи відомий він цивільному або кримінальному процесу; 4) принцип повинен мати директивний характер. У його концепції вимальовується така схема принципів кримінального процесу (маються на увазі вже згадувані “чільні принципи”):

1. Принцип матеріальної істини;
2. Принцип об'єктивізму;
3. Принцип взаємодії з громадськими інституціями у справі кримінального переслідування;

¹ Альперт С.А. Принцип публичности (официальности) и его значение в деятельности советских органов предварительного расследования // Учен. зап. Харьк. юрид. ин-та. Вып. 9. – Х.: Харьк. юрид. ин-т, 1957. – С. 50-51.

² Михеєнко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – С. 222; Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: Учебник / Отв. ред. П.А. Лупинская. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – С. 119; Химичева Г.П. Досудебное производство по уголовным делам: концепция совершенствования уголовно-процессуальной деятельности. – М.: Экзамен, 2003. – С. 64.

³ Лупинская П.А. Уголовно-процессуальное право: Учебник. – М.: Юристъ, 2001. – С. 84.

⁴ Якупов Р.Х. Принципы уголовного процесса: Лекция. – М.: МЮИ МВД России, 1997. – С.6.

4. Презумпція невинуватості й *in dubio pro reo*;
5. Принцип вільної оцінки доказів;
6. Принцип безпосередності;
7. Принцип скарговості й принцип офіціальності;
8. Принцип змагальності й принцип інквізиційності;
9. Принцип легалізму;
10. Принцип права на оборону;
11. Принцип публічності;
12. Принцип контрольованості процесу;
13. Принцип порядного процесу¹.

А. Мужинівський визначає такі критерії визначення принципи кримінального процесу: 1) принцип є виражений в нормах (ув окремій або в багатьох) чинного права; 2) принцип має під ставове значення для кримінального процесу; 3) принцип повинен безпосередньо торкатися кримінального процесу; 4) принцип має загально процесуальний характер; 5) принцип завжди містить певний ідеологічний зміст, виражає політичну ідею, на які спирається державна система, які торкаються способу формування й реалізації правосуддя у кримінальних справах; 6) принцип завжди визначає типові й домінуючі риси кримінального процесу, допускаючи водночас наявність певних винятків, які вже не можна називати принципами; 7) принципи мають окреслювати такі риси кримінального процесу, що не мають очевидного чи банального характеру, проте являють собою один з варіантів можливих і відомих у історії рішень; 8) немає потреби створювати такі окремі принципи, які вже дублюють інші принципи кримінального процесу або є кінцевою консеквенцією їхнього існування².

Заслуговує на увагу висновок О.В. Гриненка про те, що при побудові системи принципів визначальним слід визнати їх нормативний зміст, оскільки саме у ньому знаходять відбиття всі юридично значущі властивості. Звідси можна визнати можливим виділення будь-якої прийнятної кількості принципів і їх

---

¹ Waltos S. Proces karny. Zarys systemu. – Warszawa: LexisNexis, 2003. – S. 7-8

² Murzynowski A. Istota i zasady procesu karnego. – Warszawa: PWN, 1994. – S. 96-97.

найменувань за умови, що їх система здатна забезпечити досягнення мети судочинства. Нерозривний зв'язок між структурними елементами у рамках єдиної системи дозволяє групувати норми вищої юридичної сили по-різному, даючи їм назву того чи іншого принципу. Що ж стосується найменування принципів, то, на думку вказаного вченого, основна проблема полягає у „визначенні оптимальної відповідності між наочністю зовнішнього виразу („гасла”) принципу та його змістом”¹. Тому основною проблемою є вирішення питання про визнання тих чи інших положень принципово важливими і віднесення їх до певного блоку.

Ми не вдаємося тут до детального аналізу зв'язку принципу безпосередності з іншими принципами кримінального процесу, адже це питання докладно розглянуте у роботах Т.В. Каткової та В.Д. Шундікова. На наше переконання, принцип безпосередності є важливою засадою кримінального судочинства і характеризується наявністю власного відносно автономного нормативного змісту, що підтверджується подальшим змістом даної роботи.

Перед тим, як перейти до з'ясування структури принципу безпосередності, коротко зупинимось на сутності і формах його реалізації. Реалізація положень, які складають принцип безпосередності в цілому підкоряється загальним правилам реалізації норм права. Реалізація правових норм - це таке поведження суб'єктів права, у якому втілюються приписи правових норм (правомірне поведження), практична діяльність людей по здійсненню прав і виконанню юридичних обов'язків. Іншими словами, це втілення у вчинках людей тих вимог, які в загальній формі виражені в нормах права. Реалізація норм права є безпосередній результат правового регулювання, конкретний його прояв. Зазвичай виділяють чотири форми реалізації норм права: дотримання - утримання від вчинків, заборонених діючим правом; виконання - здійснення активних вчинків по виконанню юридичних обов'язків позитивного змісту; використання - здійснення прав особи, правомірні дії за її розсудом; застосування - активно-владна діяльність компетентних органів по вирішенню у рамках правових норм

---

¹ Гриненко А.В. Система принципів уголовного процесса и ее реализация на досудебных стадиях: Автореф. дис... д-ра. юрид. наук: 12.00.09 / Воронеж. гос.ун-т. – Воронеж, 2001. – С.17, 18; див. також: Фатхутдінова О.В. Принципи юридичного процесу: підходи до класифікації //Держава і право: Зб. наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К: Ін-т держави і права НАН України, 2001. – Вип. 10. –С. 22.

конкретних справ, видання спеціальних правових актів. Стосовно принципу безпосередності особливістю є те, що положення, які складають сутність принципу, знаходять свою реалізацію опосередковано – через норми, які конкретизують зміст даного принципу стосовно певних процесуальних стадій, суб'єктів, інститутів та процедур. Умовно можна згрупувати названі форми у дві категорії: ординарні та екстраординарні. До ординарних відносяться: дотримання, виконання (властиві переважно суб'єктам, які ведуть кримінальний процес) та використання (притаманне здебільшого учасникам кримінального процесу, які переслідують (представляють) приватний інтерес). Реалізація положень принципу безпосередності у таких формах є нормою, ознакою належного перебігу провадження у кримінальних справах. Застосування ж цих положень має місце здебільшого у випадках, коли вимоги принципу безпосередності та конкретні норми, які з них випливають, не були дотримані або виконані – є реакцією на порушення.

1.2. Принцип безпосередності: значення та нормативний зміст

Багатоманітність точок зору щодо принципу безпосередності свідчить про неоднозначність розуміння його сутності й значення. Безпосередність як одна з керівних засад кримінального судочинства давно була відома кримінально-процесуальному законодавству і застосовувалась у практиці судочинства. Історично ця підвалина кримінального судочинства найбільш послідовно відтворювалась в англосаксонському процесі, якому іманентна змагальна форма. Інквізиційний тип кримінального судочинства, характерний для більшості країн континентальної Європи, майже до середини XIX століття викреслив безпосередність (усність) з числа своїх основних рис. Незважаючи на це, теоретична розробка даного принципу майже повністю належить німецьким

вченим, серед яких особливо можна виділити роботи Міттермайера¹. Саме вони, аналізуючи поняття усності, запропонували замінити його виразом „безпосередність судового дослідження” (Міттермайер, Цахаріє, фон Гей)².

Серед наукових праць зазначеного періоду, у яких розглядаються проблеми безпосередності, слід також виділити роботу Ю. Глазера „Handbuch des Straffprozesses” (1883), яка була надрукована у російському перекладі у „Журналі цивільного і кримінального права” у 1886 р. Розглядаючи безпосередність стосовно судового розгляду, він, зокрема, вказує, що для пред’явлення доказів має велике значення безпосередність, для оцінки ж їх – усна форма обміну заяв сторонами. При користуванні доказами, зібраними на попередньому слідстві слід узяти до уваги, що письмовий акт (протокол) завжди носить на собі відбиток індивідуальності особи, яка склала його, тому вони не можуть бути визнані безпосередніми доказами³.

Вчені В.Д. Спасович і В. Обуховський підкреслювали важливість особистого сприйняття первинних доказів слідчим та суддею, визнаючи за ним значення „найвірнішого джерела пізнання”, джерела „найвищого ступеня переконання”⁴. Принципу безпосередності як важливій засаді кримінального судочинства приділена значна увага з боку Л.Є. Владимирова, В.К. Случевського, С. Щегловітова та інших дореволюційних вчених-процесуалістів⁵.

Цікавим є висновок С. Щегловітова про вироблені практикою прийоми забезпечення безпосередності і «кращих доказів». На його думку ці прийоми можуть бути зведені до таких положень: 1) усний допит свідка є кращим доказом порівняно з читанням якого-небудь письменного акту, у якому викладені його

¹ Див., наприклад: Karl.-Jos.-Ant. Mittermaier. "Die Öffentlich mündliche Strafrechtspflege und das Geschworenengericht in Vergleichung mit deutschen Strafverfahren" (1819); його ж: "Die Mündlichkeit, das Anklageprincip, die Öffentlichkeit und das Geschworenengericht" (1845). Привертає увагу стаття німецького вченого "Новый проект русского уголовного судопроизводства" (Журнал Министерства Юстиции, 1864, № 10), у якій Міттермайер дає такий відгук: "В целом русский проект уголовного судопроизводства представляет шаг вперед сравнительно с другими европейскими законодательствами, и по консеквентности проведения обвинительного начала и *устности* (виділено мною. – С.Г.) стоит выше многих новейших законодательных работ... он гораздо более держится английского образца".

² Щегловитов С. О значении начал устности и непосредственности в уголовном процессе // Журнал гражданского и уголовного права. Книга восьмая. – Октябрь 1888. – С. 129-130.

³ Цит. по: Щегловитов С. Вказана праця. – С. 132.

⁴ Обуховский В.А. Уголовные доказательства в истории и советском праве. – Х.: Юрид. изд-во НКЮ, 1926. – С. 11-12.; Стецовский Ю.И., Ларин А.М. Конституционный принцип обеспечения обвиняемому права на защиту. – М.: Наука, 1988. – С. 36-38.

⁵ Владимирова Л.Е. Учение об уголовных доказательствах. – Тула: Автограф, 2000. – С. 125-126; Случевский Вл. Учебник русского уголовного процесса. Судостройство – судопроизводство. – С.-Пб.: Тип-я М.М. Стасюлевича, 1913. – С. 53-59; Щегловитов С. Вказана праця. – С. 105-144.

показання; 2) для ознайомлення зі змістом слідчих актів читання останніх має бути надана перевага порівняно з усним допитом судового слідчого; 3) для пред'явлення доказів має бути обране джерело, найближче до досліджуваної події; якщо ж джерела є однаковими за ступенем цієї наближеності, то перевага повинна бути віддана тому джерелу, яке є більш точним, повним і достовірним; 4) суд може пред'явити гірше джерело доказу замість кращого тільки у випадку неможливості отримання останнього; 5) суд може перевіряти більш безпосереднє або краще джерело доказу більш віддаленим або, з формального боку, гіршим, але в праві робити це лише у випадку протиріччя між обома або значного сумніву у перевагах першого¹.

У Статуті кримінального судочинства 1964 року принцип безпосередності знайшов відображення у положеннях статей 625-627, які, відбиваючи умови провадження справ у судових засіданнях, закріплювали правила про те, що судове слідство провадиться усно, крім винятків, передбачених у законі. До них, зокрема, були віднесені такі: не забороняється прочитання в судовому засіданні письмових показань свідків, які не з'явилися в суд у зв'язку зі смертю, хворобою, абсолютною дряхлістю або далекою відлучкою; не забороняється прочитувати попередні показання свідка, що з'явився, при відібранні від нього нових, якщо усні його показання суперечать письмовим, які були дані на попередньому слідстві.

Схожі положення містять і пореволюційні кримінально-процесуальні кодекси союзних республік 20-х років минулого століття. Наприклад положення статті 319 КПК РРФСР (1922 р.) та аналогічної їй ст. 323 КПК УРСР (1922 р.), які зобов'язували суд обґрунтовувати свій вирок виключно на даних, розглянутих у судовому засіданні, розглядались як «найбільш важливі у принциповому відношенні». Значення цих положень демонструє відношення до них фахівців того часу, на думку яких їх невиконання або вилучення з матерії кримінально-процесуального права призвело б до значного погіршення якості роботи суду².

¹ Щегловитов С. Вказана праця. – С. 142-143.

² Ундревич В.С. О непосредственности нашего уголовного процесса // Вестник советской юстиции. – 1927. – № 2. – С. 50.

Суттєві зміни до кримінально-процесуального законодавства стосовно питання про безпосередність були внесені Основами кримінального судочинства СРСР 1958 року. У ч. 1 ст. 37 цього закону вперше прямо закріплювалось правило безпосередності як обов'язок суду безпосередньо дослідити докази у справі: допитати підсудних, потерпілих, свідків, заслухати висновки експертів, оглянути речові докази, оголосити протоколи та інші документи. Частина 2 цієї статті містила вказівку на правило безперервності, яке існувало у кримінально-процесуальному законодавстві і раніше¹. Практично у такому ж вигляді дана норма міститься у ст. 257 КПК.

Розташування статті, яка закріплює правило безпосередності, у гл. 24 КПК України “Загальні положення судового розгляду” призвело до розбіжностей у тлумаченні цієї норми. На думку деяких вчених безпосередність не є принципом кримінального процесу². У той же час багатьма процесуалістами підтримується протилежна позиція³. Більш обґрунтованою вбачається позиція тих вчених, які вважають, що розташування норми-принципу у тексті нормативно-правового акта не є критерієм визнання чи невизнання її принципом⁴.

Неоднозначно вирішується питання про структуру нормативного змісту принципу безпосередності. М.С. Строгович та І.В. Тыричев вважають елементами принципу безпосередності особисте сприйняття й перевірку доказів уповноваженими посадовими особами державних органів, а також їх обов'язок обґрунтовувати свої висновки по справі на підставі первинних доказів⁵. В цілому цю конструкцію відтворюють Т.М. Мірошніченко і Д.В. Філін⁶. І.Л. Петрухін, крім вказаних, виокремлює також такі елементи, як забезпечення безпосереднього

¹ Демократические основы советского социалистического правосудия / Под ред. М.С. Строговича. – М.: Наука, 1965. – С. 55.

² Давыдов П.М. Принципы советского уголовного процесса: Учеб. пособие. – Свердловск: Свердл. юрид. ин-т, 1957. – С. 46; Рахунов Р.Д. Независимость судей в советском уголовном процессе (Правовые вопросы). – М.: ВНИИ ПП, 1972. – С. 58; Советский уголовный процесс: Учебник / Под ред. Л.М. Карнеевой, П.А. Лупинской, И.В. Тыричева. – М.: Юрид. лит., 1980. – С. 325-328.

³ Лившиц В.Я. Принцип непосредственности в советском уголовном процессе. – М.-Л.: АН СССР, 1949. – С. 91; Маляренко В.Т. Конституційні засади кримінального судочинства. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – С. 272; Савицкий В.М. О принципах уголовного процесса // Пробл. кодификации уголовно-процессуального права: Сб. ст. / Ред. кол.: Савицкий В.М., Ларин А.М. и др. – М.: ИГП АН СССР, 1987. – С. 21; Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: В 2 т. – Т.1. – М.: Наука, 1968. – С. 126; Тыричев И.В. Принципы советского уголовного процесса: Учеб. пос. – М.: ВЮЗИ, 1983. – С. 62.

⁴ Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса. – М.: Юрид. лит., 1971. – С. 23.

⁵ Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: В 2 т. – Т.1. – М.: Наука, 1968. – С. 157; Тыричев И.В. Принципы советского уголовного процесса: Учеб. пос. – М.: ВЮЗИ, 1983. – С. 62.

⁶ Мірошніченко Т.М., Філін Д.В. Система принципів кримінального процесу: Конспект лекції. – Х.: НЮАУ, 1995. – С. 28-30.

контролю за надходженням до справи фактичної інформації, яка буде покладена в основу висновків, а не просто використання її готових результатів; забезпечення перевірки точності і повноти сприйняття і закріплення інформації допитуваною особою, достовірності й точності відображення події у речових доказах та документах¹.

На противагу вказаним авторам деякі вчені вважають недоцільним відносити до складу елементів принципу безпосередності вимогу використовувати первинні докази². На думку В.Т. Маляренка весь зміст принципу безпосередності у кримінальному процесі охоплюється обов'язком суду, слідчого, дізнавача безпосередньо дослідити докази, за винятком випадків, передбачених законом³. Практично у такому ж вигляді принцип безпосередності пропонується закріпити у ст. 23 проекту КПК. Дана позиція істотно звужує нормативний зміст принципу безпосередності. Безпосередність передбачає відсутність проміжних ланок між первинним джерелом інформації і суб'єктом, який її сприймає. “Користування похідними джерелами ...позбавляє суд і органи розслідування активного і дієвого дослідження повноти та достовірності цих доказів”⁴. Тому отримання відомостей із „перших рук”, безумовно, має велике значення для встановлення істини у справі. Слід зазначити, що вимога одержувати первинні докази знаходить відображення у законі. У ч. 3 ст. 68 КПК України прямо вказується, що не можуть бути доказами повідомлені свідком дані, джерело яких невідоме. Якщо показання свідка базуються на повідомленнях інших осіб, то ці особи повинні бути також допитані. Така норма підтверджується також практикою судочинства. Наприклад, мають місце випадки повернення справи для додаткового розслідування з причини використання як доказів копій документів замість оригіналів, що унеможливило їх належну перевірку.

---

¹ Теория доказательств в советском уголовно процессе. Часть общая. – М.: Юрид. лит., 1966. – С. 408.

² Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса. – М.: Юрид. лит., 1971. – С. 175; Каткова Т.В. Проблемы реализации принципа непосредственности исследования доказательств на досудебном следствии: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ун-т внутр. дел. – Х., 1997. – С. 143.

³ Маляренко В.Т. Конституційні засади кримінального судочинства. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – С. 272.

⁴ Мірошніченко Т.М., Філін Д.В. Система принципів кримінального процесу: Конспект лекції. – Х.: НЮАУ, 1995. – С. 28-29; Штефан М.Й. Принципи цивільного процесуального права України // Антологія української юридичної думки. В 10 т. – Т.10: Юридична думка незалежної України / Упоряд.: В.Ф. Погорілко, І.Б. Усенко, Н.М. Пархоменко; відп. ред. Ю.С. Шемшученко і В.Ф. Погорілко. – К.: Юридична книга, 2005. – С. 545.

Зазначене правило відоме й кримінальному судочинству інших країн, наприклад ФРН, США. Так, § 250 КПК ФРН („Принцип безпосередності”) встановлює правило, відповідно до якого якщо доказування факту засноване на сприйнятті певної особи, то вона повинна бути допитана в судовому розгляді. Допит не може бути замінений оголошенням протоколу раніше проведеного допиту або письмовим поясненням¹. Теорія німецького кримінально-процесуального права розглядає цей принцип дещо ширше: все, що має значення для постановлення вироку, має бути безпосередньо досліджене судом і суд повинен по можливості використовувати докази, отримані з першоджерел². У США та Англії за загальним правилом докази „по слуху” вважаються недопустимими, оскільки під ними розуміються показання свідків, які даються не на підставі особистого сприйняття фактів або подій, а за тими даними, які свідок отримав з інших джерел (наприклад, від очевидців). Прийнято вважати, що імовірність помилки при використанні таких свідчень дуже висока³.

Грунтовний аналіз теоретичного змісту принципу безпосередності в доктринах кримінального процесу низки європейських країн, проведений Т. Новаком підтверджує справедливість цієї позиції. Т. Новак окреслює принцип безпосередності як “загальний припис для суду, інших процесуальних органів і процесуальних сторін, щоб суд у ході судового розгляду справи використовував такий доказовий матеріал, який є найближчим до досліджуваної події, а сам би він був представлений усьому складові суду, де суд і процесуальні сторони мають можливість ознайомитися з доказами”⁴.

Як пише Р. Кмечик, принцип безпосередности, сформульований in abstracto, тобто відірвано від норм КПК стосовно доказового провадження може виражати три різні постулати: 1) постулат переваги доказів безпосередніх порівняно з доказами опосередкованими; 2) постулат переваги доводів первинних (оригінальних) порівняно з доказами вторинними (похідними); 3) постулат

¹ Федеративная Республика Германия. Уголовно-процессуальный кодекс. – М.: Манускрипт, 1994. – С. 118.

² Филимонов Б.А. Уголовный процесс ФРГ. – М.: Моск. ун-т, 1974. – С. 58.

³ Докладніше див.: Гуценко К.Ф., Головки Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств. – 2-е изд, доп. и испр. – М.: Зерцало-М, 2002. – С. 220-222; Филимонов Б.А. Уголовный процесс ФРГ. – М.: Моск. ун-т, 1974. – С. 64.

⁴ Nowak T. Zasada bezposrednosci w polskim procesie karnym. – Poznan: UAM, 1971.- S. 45.

переваги одержання доказів у безпосередній спосіб порівняно до доказів, одержаних у спосіб опосередкований. Далі він пише, що “принцип безпосередності можна визначити (*in concreto*) як загальну норму, яка діє на судовому слідстві в суді першої інстанції. Відповідно до неї суд, вирішуючи справу по суті повинен: 1) одержувати всі докази у спосіб, що забезпечує безпосередній контакт суду і сторін з джерелом доказів; 2) обмежувати можливість отримання доказів з похідних джерел винятково ситуаціями, в яких контакт з первинним джерелом виявиться неможливим або надто ускладненим¹.

На думку З. Дода й А. Габерле, принцип безпосередності, який більш вдало було б назвати “принципом першости оригінальних доказів”, є директивою, що вимагає від процесуальних органів встановлювати факти, використовуючи передовсім первинні докази, уникаючи їхньої заміни похідними доказами”².

Звичайно, не можна заперечувати й важливість похідних доказів. У випадках, коли первинні докази недосяжні, використання похідних стає єдиним шляхом до встановлення обставин справи. Підтвердження цьому можна знайти у кримінально-процесуальному законодавстві та практиці вказаних вище зарубіжних держав. У США до числа винятків з правила про необхідність використання первинних доказів відносять загрозу повної втрати істотних для конкретної справи відомостей та деякі інші. У ФРН отримала поширення практика допиту як свідків офіційних співробітників відомства по охороні конституції та поліції, які дають свідчення в суді по даним своєї агентури³. Тому вимога отримувати фактичні дані із першоджерел, яка є невід’ємним складником принципу безпосередності, повинна бути викладена як правило, згідно з яким процесуальні рішення осіб, що здійснюють провадження у кримінальних справах, мають ґрунтуватися на первинних доказах, крім випадків, коли отримати останні неможливо.

---

¹ Kmieciak R., Skretowicz E. *Proces karny. Czeszc ogolna*. – Krakow: Zakamycze, 2002. – S. 101, 103.

² Doda Z., Gaberle A. *Dowody w procesie karnym. Orzecznictwo Sadu Najwyzszego. Komentarz. T. 1*. – Warszawa: Dom Wydawniczy ABC, 1997. – S. 238.

³ Гуценко К.Ф., Головка Л.В., Филимонов Б.А. *Уголовный процесс западных государств*. – 2-е изд, доп. и испр. – М.: Зерцало-М, 2002. – С. 220-222; Филимонов Б.А. *Уголовный процесс ФРГ*. – М.: Моск. ун-т, 1974. – С. 64.

Аналіз літератури дозволяє зробити загальний висновок, що найбільш поширеним є розуміння принципу безпосередності як обов'язку суб'єктів, що ведуть кримінальний процес: 1) особисто досліджувати (сприймати, перевіряти, оцінювати) докази; 2) ґрунтувати свої рішення на доказах, досліджених особисто; 3) використовувати первинні докази, крім випадків, коли отримати останні неможливо. Слід зазначити, що вказані вимоги охоплюють більшу частину змісту принципу безпосередності, але, на наш погляд, повністю не відображають весь спектр його дії. По-перше, безпосередність розглядається лише як методологічна засада дослідження доказів, по-друге, виступає як правило, що є забезпечує лише діяльність посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, по-третє, даний підхід не відбиває такої характеристики допустимості доказів, як проведення слідчих дій належною особою, і не досить повно враховує порядок прийняття рішень у справі. Таке бачення цього принципу є дещо однобічним і не розкриває повністю його сутності.

Принцип безпосередності має важливе значення не лише з точки зору забезпечення публічного інтересу, але й для захисту іншими учасниками процесу своїх прав і законних інтересів, виконання обов'язків як у процесі досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду кримінальних справ. Особливого значення для процесуальної діяльності групи суб'єктів кримінального судочинства, участь яких характеризується наявністю особистого інтересу у справі, положення принципу безпосередності набувають в умовах реформування кримінально-процесуального законодавства на підвалинах розширення засад змагальності, рівності сторін, диспозитивності. В.Д. Шундиків приходять до висновку, що зміст даного принципу слід розширити, доповнивши положенням про те, що суд і органи розслідування повинні вживати заходів (у межах і формах, визначених законом) до встановлення безпосереднього контакту з учасниками процесу. Це надає їм можливість безпосередньо сприймати перебіг і результати процесуальних дій, вільно і без опосередковуючих ланок спілкуватися з особами, які їх здійснюють, повною мірою використовувати при цьому права для захисту

своїх законних інтересів і своєчасно виконувати покладені на них обов'язки¹. Таку позицію в цілому підтримують Ю.І. Стецовський, О.М. Ларін, І.В. Тиричев². Принцип безпосередності стосовно діяльності вказаних суб'єктів знаходить прояв у наданні їм права ознайомитись з тими чи іншими матеріалами справи та брати участь у слідчих діях. Особливістю дії даного принципу у цьому напрямку є диспозитивна основа діяльності вказаних суб'єктів кримінального процесу, для яких реалізація цієї засади є правом, а не обов'язком. Водночас, забезпечення можливості скористатись цим правом покладається на уповноважені органи держави: орган дізнання, слідчого, прокурора, суддю, суд.

По-різному у літературі вирішується питання про межі дії принципу безпосередності у кримінальному процесі. Аналіз наукових джерел дозволяє говорити про дві основні позиції. Прихильники першої розглядають його вимоги тільки стосовно стадій судового розгляду³. Другі підтримують і розвивають у своїх роботах ідею про поширення принципу безпосередності на інші, крім судового розгляду, стадії кримінального судочинства, що, на наш погляд, є більш обґрунтованим⁴.

Механізм дії принципу безпосередності, обумовлений нормативним змістом його структурних елементів, в цілому єдиний для всього кримінального процесу. Відмінності у його реалізації на тій чи іншій стадії пов'язані з рівнем гарантій даного принципу, які у свою чергу залежать від специфіки кримінально-

¹ Шундигов В.Д. Принцип непосредственности при расследовании и рассмотрении уголовного дела. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1974. – С. 20-22.

² Стецовский Ю.И., Ларин А.М. Конституционный принцип обеспечения обвиняемому права на защиту. – М.: Наука, 1988. – С. 152; Тыричев И.В. Принципы советского уголовного процесса: Учеб. пос. – М.: ВЮЗИ, 1983. – С. 66.

³ Заика Ю.А. Теоретические и практические проблемы реализации принципов непосредственности и устности в советском уголовном судопроизводстве: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Киевский ордена Ленина и ордена Октябрьской Революции гос. ун-т им. Т.Г. Шевченко. – К., 1986. – С. 7; Сарбаев З.И. Принципы устности и непосредственности в советском уголовном процессе: Автореф. дис... канд. юрид. наук / АН СССР, институт государства и права. – М., 1967. – С. 5; Чельцов М.А. Уголовный процесс. – М.: Изд. Мин. юстиции СССР, 1948. – С. 185; Якуб М.Л. Демократические основы советского уголовно-процессуального права. – М.: Изд-во Московского университета, 1960. – С. 167.

⁴ Альперт С.А. Принцип объективной истины в советском предварительном следствии // Учен. зап. Харьк. юрид. ин-та. Вып. 16: Вопросы уголовного права, уголовного процесса и криминалистики. – Х.: Харьк. юрид. ин-т, 1962. – С. 53-54; Давыдов П.М. Принципы советского уголовного процесса: Учеб. пособие. – Свердловск: Свердл. юрид. ин-т, 1957. – С. 46; Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса. – М.: Юрид. лит., 1971. – С. 173-174; Кримінальний процес України: Підручник / За ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Х.: Право, 2000. – С. 76; Лившиц В.Я. Принцип непосредственности в советском уголовном процессе. – М.-Л.: АН СССР, 1949. – С. 108; Лузгин И.М. Расследование как процесс познания: Учеб. пособие. – М.: ВШ МВД СССР, 1969. – С. 20; Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – С. 51; Мірошніченко Т.М., Філін Д.В. Система принципів кримінального процесу: Конспект лекцій. – Х.: НЮАУ, 1995. – С. 28-29; Тыричев И.В. Принципы советского уголовного процесса: Учеб. пос. – М.: ВЮЗИ, 1983. – С. 74; Уголовный процесс: Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / Под ред. В.П. Божьева. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Спарк, 2002. – С. 94.

процесуальної діяльності на відповідному етапі кримінального судочинства. Дійсно, у судових стадіях положення статей 257 та 258 КПК створюють умови для найбільш повної дії принципу безпосередності. Особливості кримінально-процесуальної діяльності на досудових стадіях не дозволяють реалізувати його положення у такому ж обсязі, що призводить до вимушеного його обмеження. Викликає інтерес запровадження інституту скороченого розгляду справи (статті 299, 301¹ КПК), який встановлює виняток з правила, закріпленого у ст. 257 КПК. Ця, досить радикальна зміна кримінально-процесуального закону, покликана забезпечити швидкість судочинства і задоволення інтересів учасників, істотним чином обмежує дію принципу безпосередності у суді, але, у свою чергу, підтверджує думку про те, що певні обмеження дії цього принципу відображають лише специфіку відповідної стадії, але не заперечують його дію¹.

У динаміці пізнавальний процес в суді першої інстанції побудований так, що спочатку відбувається оволодіння суддями відомостями, зібраними і закріпленими органами досудового слідства, з точки зору їх достатності для рішення питання про можливість розгляду справи по суті (попередній розгляд), а потім у судовому засіданні суддями як перевіряється достовірність встановлення тих чи інших фактів органами досудового слідства, так і пізнаються нові факти.

Г.Н. Колбая, Ю.В. Кореневський та інші вчені справедливо зазначають, що ефективність діяльності суду з розгляду і вирішення кримінальних справ і можливість максимального вирішення завдань правосуддя значною мірою залежить від якості досудового слідства². На досудовому слідстві визначаються предмет і межі майбутнього розгляду справи у суді.

Не вірно вважати досудове розслідування таким, що приводить лише до попередніх висновків з питань про наявність злочину, його кваліфікацію, про осіб, які його вчинили, і з усіх інших питань, які виникають до направлення справи до суду. П.А. Лупінська, М.М. Михеєнко та інші вчені правильно заперечують проти

¹ Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса. – М.: Юрид. лит., 1971. – С. 173-174.

² Грошевой Ю.М. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе. – Х.: Вища школа, 1979. – С. 15; Колбая Г.Н. Соотношение предварительного следствия и судебного разбирательства. – М.: Юрид. лит., 1975. – С. 5; Кореневский Ю.В. Судебная практика и совершенствование предварительного расследования. – М.: Юрид. лит., 1974. – С.20; Муравин А.Б. Уголовный процесс: Учеб. пособие. – Х.: Одиссей, 2000. – С. 276.

характеристики оцінки доказів на попередніх стадіях процесу для наступних як попередньої, вказуючи, що при цьому не проводиться розмежування між внутрішнім переконанням слідчого, прокурора, судді і процесуальним значенням рішень, прийнятих на основі цього переконання¹. Для слідчого і прокурора такі висновки мають бути остаточними. Виходячи з цього, слід звернути увагу на розширення меж дії принципу безпосередності у досудових стадіях, як суттєвої гарантії всебічності, повноти і об'єктивності висновків слідчого, прокурора і передумови прийняття судом законного і обґрунтованого рішення.

Необхідною умовою прийняття справедливого рішення у справі є встановлення всіх фактів і обставин, що складають предмет доказування, яке відбувається у ході процесуального доказування і є невід'ємним елементом кримінального процесу як у суді, так і у досудових стадіях². Нерозривно з ним пов'язаний принцип безпосередності.

Кримінально-процесуальний закон не дає визначення доказування у цілому. У науці кримінального процесу його традиційно визначають як діяльність, яка включає збирання, дослідження та оцінку доказів³. У літературі можна зустріти і спроби обґрунтування іншої кількості елементів доказування (іноді їх називають етапами, що, на наш погляд, не зовсім вірно) або їх назви⁴.

Незважаючи на важливу роль версій, ми не можемо віднести їх висунення до елементів доказування, як це пропонує Ф.Н. Фаткуллін⁵, оскільки висунення версії є складовою процесу пізнання взагалі, використання ж у доказуванні є лише

¹ Михеєнко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. – К.: Вища школа, 1984. – С. 20; Советский уголовный процесс. Возбуждение уголовного дела и предварительное расследование: Учеб. пособие. / Под общ. ред. С.В. Бородин и И.Д. Перлова. – М.: ВШ МООП СССР, 1968. – С. 22.

² Доказывание в уголовном процессе: традиции и современность / Под ред. В.А. Власихина. – М.: Юристъ, 2000. – С. 9; Спасович В.Д. О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судоустройством и судопроизводством // Избранные труды и речи / Сост. И.В. Потапчук. – Тула: Автограф, 2000. – С. 17.

³ Арсеньев В.Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. – М.: Юрид. лит., 1964. – С. 15-16; Белкин Р.С. Собирание, исследование и оценка доказательств: Сущность и методы. – М.: Наука, 1966. – С. 8; Лупинская П.А. Доказывание в советском уголовном процессе. – М.: ВЮЗИ, 1966. – С. 33-39; Процессуальное право: Энциклопедический словарь / Под ред. Т.Е. Абовой, П.А. Лупинской, Т.Г. Морщаковой и др. – М.: НОРМА, 2003. – С. 111; Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. Н.В. Жогин. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 298.

⁴ Каз Ц.М. Субъекты доказывания в советском уголовном процессе. – Саратов: Сарат. ун-т, 1968. – С. 7; Ларин А.М. Работа следователя с доказательствами. – М.: Юрид. лит., 1966. – С. 43; Москалькова Т.Н. Этика уголовно-процессуального доказывания (стадия предварительного расследования). – М.: Спарк, 1996. – С. 7; Соловьев А.Б. Доказывание в досудебных стадиях уголовного процесса: Науч.-практ. пособие для следователей. – М.: Юрлитинформ, 2002. – С. 15-16; Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: В 2 т. – Т.1. – М.: Наука, 1968. – С. 302; Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі. – Д.: Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. – С. 143.

⁵ Фаткуллін Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания. – 2-е изд., доп. – Казань: Казанский ун-т, 1976. – С. 11-13.

окремим прикладом, хоча й найбільш яскравим. Необхідність виділення збирання, перевірки і оцінки доказів достатньо обґрунтована у процесуальній літературі і сумнівів у автора в цілому не викликає. Той же факт, що деякими науковцями у рамках зазначених елементів виділяються окремі компоненти, що супроводжується намаганням надати їм значення самостійних (часто це відбувається зі складовими частинами поняття „збирання доказів”), є у більшості випадків лише уточненням, конкретизацією. Хоча, звертаючись до терміну „збирання доказів”, слід визнати більш виваженою позицію Є.А. Долі, М.М. Михеєнка, С.А. Шейфера, які вважають, що докази не існують самі по собі і тому точнішим є термін „формування доказів”, оскільки він відображає активну творчу роль слідчих дій¹. Обґрунтування ж висновків по кримінальній справі, відіграючи важливу роль при прийнятті процесуальних рішень як одна з гарантій, що забезпечують всебічне, повне й об’єктивне дослідження обставин справи, законність процесуальних рішень, дотримання прав і законних інтересів учасників кримінально процесуальної діяльності, не співпадає з оцінкою доказів, тому її необхідно розглядати як самостійний елемент процесу доказування.

Таким чином, зміст кримінально-процесуального доказування можна виразити через сукупність взаємопов’язаних елементів, до числа яких необхідно віднести формування доказів, їх перевірку, оцінку і обґрунтування окремих і загальних висновків по кримінальній справі.

У науці залишається дискусійною проблема співвідношення пізнання й процесуального доказування. Одні вчені відстоюють думку, що доказування є різновидом загального процесу пізнання, який здійснюється у специфічній процесуальній формі, включаючи в себе збирання, перевірку й оцінку доказів². Інші розуміють під доказуванням розумову діяльність, за допомогою якої обґрунтовується істинність твердження про наявність або відсутність певних

---

¹ Михеєнко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – С. 10; Тогонидзе Н.В. Научно-практическая конференция «Правовая и криминологическая оценка нового УПК РФ» // Государство и право. – 2002. – №10. – С. 113; Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. – М.: Юрлитинформ, 2001. – С. 8.

² Белкин А.Р. Теория доказывания: Научно-методическое пособие. – М.: Норма, 2000. – С. 3; Бурданова В.С. Поиски истины в уголовном процессе. – СПб.: Юридический центр «Пресс», 2003. – С. 11; Трусов А.И. Основы теории судебных доказательств. – М.: Госюриздат, 1960. – С. 9.

фактів, які входять до предмета доказування, а пізнання розглядають як процес, що передує доказуванню¹. Цими точками зору різноманіття поглядів на дану проблему не вичерпується².

Значення термінів „пізнання” і „доказування” не збігається. Пізнання найчастіше тлумачиться як процес відбиття і відтворення дійсності в мисленні суб’єкта, а також як взаємодія суб’єкта і об’єкта, результатом якого є нове знання. Доказування ж у широкому розумінні здебільшого розглядається як процес обґрунтування істинності певного твердження³.

Слід підтримати тих науковців, які розмежовують поняття пізнання і доказування. Проте співвідношення цих понять у сфері кримінального судочинства має певну специфіку порівняно з логікою, не враховуючи якої, деякі дослідники припускаються неточності, фактично протиставляючи пізнання і доказування⁴. На нашу думку, “пізнання” і “доказування” як категорія логіки є різнопорядковими поняттями, тому вважати їх протилежними, а отже, взаємовиключними є некоректним. Намагання шукати відмінності між пізнанням і судовим (процесуальним) доказуванням, виходячи з уявлення про пізнання як практично-логічну діяльність, а доказування виключно як комплекс логічних прийомів, є не зовсім правильним.

Не можна розглядати кримінально-процесуальне доказування і лише як практичну діяльність, виносячи за дужки розумовий процес її оцінки, як намагаються це зробити деякі правники⁵. Оцінка, як один з елементів процесу доказування, звичайно, має певні відмінності від інших його елементів, але відірвати його від них і вивести за межі доказування неможливо, оскільки це

---

¹ Джатиев В.С. Познание и доказывание в советском уголовном процессе // Правоведение. – 1983. – №6. – С. 64.

² Детальний аналіз точок зору з даного питання зроблений М.М. Михеєнком (див. докладніше: Михеєнко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні. – С. 6-11).

³ Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М.Прохоров. – 4-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – С. 407, 1035.

⁴ Джатиев В.С. Познание и доказывание в советском уголовном процессе // Правоведение. – 1983. – №6. – С. 63-64; Домбровский Р.Г. Познание и доказывание в расследовании преступлений: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Киев. гос. ун-т. – К., 1990. – С. 18-20.

⁵ Наприклад, С.В. Курильовим була внесена пропозиція вважати оцінку доказів „самостійною процесуальною категорією, яка перебуває за межами поняття судового доказування” (див.: Курильов С.В. Основы теории доказывания в советском правосудии. – Минск: Изд-во БГУ, 1969. – С. 29).

порушить єдність процесу доказування, на що справедливо звертається увага у літературі¹.

Слід погодитись з вченими, які наголошують на особливому характері пізнання, що відбувається при провадженні у кримінальних справах². Найбільш плідним здається підхід, у рамках якого під доказуванням розуміється поняття, що має зміст, відмінний від прийнятого у логіці, де воно розглядається як побудування логічних висновків, коли з одних тверджень (вже відомих) на основі логічних правил виводяться інші твердження³. Кримінально-процесуальне доказування органічно сполучає в собі дві рівнозначні сторони – розумову і практичну⁴. Термін „доказування” у кримінальному процесі має свій специфічний зміст і тому виступає спеціальним юридичним процесуальним терміном, який позначає особливий законодавчо регламентований порядок встановлення шуканих фактів, специфіка якого зумовлюється особливими завданнями, предметом, способами й формами здійснення і ґрунтується на універсальних законах діалектичної теорії пізнання: про пізнаванність об’єктивної дійсності, про взаємозв’язок матеріальних і соціальних явищ, про відображення й зміст отримуваних знань тощо⁵.

Розглядаючи логічне мислення як таке, що пронизує весь процес кримінально-процесуального доказування, і констатуючи його нерозривний зв’язок з практичною діяльністю, слід зазначити, що на кожному кроці свого пізнання воно звертається до даних органів відчуття і звіряє свої висновки з цими даними. У свою чергу відчуття безпосередньо пов’язані з предметом пізнання, який і виступає джерелом знання⁶. Поєднуючи в собі чуттєве пізнання, абстрактне мислення, а також елементи обґрунтування висновків засобами формальної

¹ Гончаров І.Д. Кримінально-процесуальне право України. Досудове слідство: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 204; Шейфер С.А. О понятии и цели доказывания в уголовном процессе // Государство и право. – 1996. – №9. – С. 66.

² Грошевой Ю.М. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе. – Х.: Вища школа, 1979. – С. 17-19; Зеленецький В.С. Пізнання в кримінальному процесі // Рад. право. – 1977. – №4. – С. 75; Фаткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания. – 2-е изд., доп. – Казань: Казанский ун-т, 1976. – С. 19-20/

³ Эйсман А.А. Логика доказывания. – М.: Юрид. лит., 1971. – С. 12.

⁴ Игнатов С.Д. Следователь – субъект уголовно-процессуального доказывания: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 /Сарат. юрид. ин-т. – Саратов, 1989. – С. 12-13.

⁵ Левченко О.В. Уголовно-процессуальное познание и его роль в установлении истины по делу // Государство и право. – 2003. – №4. – С. 70; Шейфер С.А. Собираание доказательств в советском уголовном процессе: методологические и правовые проблемы. – Саратов: Сарат. ун-т, 1986. – С. 7, 11.

⁶ Ницевич И.Г., Зеленецький В.С. Категориальная структура познания в юридическом процессе // Проблемы соц. законности: Респ. межведомств. научн. сб. – Х., 1983. – Вып. 11. – С. 31.

логіки, процесуальне доказування характеризується наявністю ще одного важливого компонента – комунікативно-засвідчувального. У цьому контексті слушною є пропозиція розрізняти у судовому доказуванні декілька рівнів, які у комплексі відбивають його сутність¹.

Можна погодитись з Ю.К. Орловим, який виділяє у доказуванні такі рівні: доказування-пізнання, доказування-засвідчення й доказування-обґрунтування. Доказування-засвідчення він визначає як „діяльність з фіксації отриманих знань і завірення правильності такої фіксації”, яка здійснюється у встановленій процесуальній формі. При цьому зазначає, що у процесі доказування засвідчується не істинність отриманої інформації, яка може виявитись помилковою, а саме правильність її фіксації, відповідність зафіксованого сприйнятому².

Погоджуючись у цілому із запропонованою характеристикою засвідчувального аспекту доказування, автор даного дослідження вважає, що з точки зору принципу безпосередності, а також необхідності забезпечення повного, всебічного і об'єктивного дослідження всіх обставин справи засвідчуватись повинна правильність фіксації не „знань” особи, яка отримує інформацію, а отримуваної інформації. Саме у цьому сенсі засвідчення є гарантією об'єктивності доказового матеріалу з огляду на перспективу подальшого його використання іншими суб'єктами доказування³. Під час доказування, таким чином, відбувається пізнання фактів і обставин, які входять до предмета доказування, фіксується одержувана інформація і здійснюється обґрунтування суб'єктом доказування своїх висновків.

У літературі справедливо наголошується, що пізнання у кримінальному судочинстві не вичерпується доказуванням. Важливе значення, зокрема, мають оперативно-розшукові дані. Та й самому доказуванню відомі такі засоби як

---

¹ Колдин В.Я. Уровни уголовно-процессуального доказывания // Сов. государство и право. – 1974. – №11. – С. 86-91; Орлов Ю.К. Структура судебного доказывания и понятие судебного доказательства // Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 28. – М.: Юрид. лит., 1978. – С. 88.

² Орлов Ю.К. Вказана праця. – С. 88-89.

Зауважимо, що доказування в цілому саме дозволяє встановити істинність отриманої інформації, про що робиться висновок на підставі системи доказів. А відповідність повідомленому посвідчується вже на момент фіксації інформації.

³ У зв'язку з цим викликає стурбованість виявлена під час вивчення матеріалів кримінальних справ низька якість процесуальних документів, які нерідко страждають неповнотою, що суттєво утруднює їх використання як доказів.

преюдиції, презумпції, загальновідомі факти тощо¹. М.М. Михеєнко вказує, що способами перевірки зібраних доказів є й оперативно-розшукові заходи, а також застосування тактичних прийомів проведення слідчої дії (наприклад допиту)². Усі самостійні форми пізнання існують й розвиваються у певних межах, які забезпечують кримінально-процесуальне пізнання з точки зору його надійності, всебічності, повноти та об'єктивності. Вони пов'язані єдиним об'єктом пізнання. Деякі правники, розглядаючи питання співвідношення пізнання і доказування у кримінальному процесі, пропонують виділяти поряд з предметом доказування і його об'єкт, який збігається з об'єктом пізнання³. Ця думка не є беззаперечною, але не викликає сумніву те, що предмет доказування і об'єкт пізнання не тотожні. Не можна погодитись і з точкою зору тих учених, які вважають конкретний злочин предметом доказування⁴. На відміну від об'єкта предмет доказування охоплює не явище у цілому, а лише його окремі характеристики, знання про які є основою формування уявлення про конкретний злочин як складний факт, що мав (або не мав) місце у минулому. Саме ці окремі сторони і складають сутність предмета доказування. Така концепція найкращим чином узгоджується зі змістом ст. 64 КПК України „Обставини, що підлягають доказуванню в кримінальній справі”, яка у загальному вигляді визначає предмет доказування. Визначаючи предмет доказування, В.П. Гмирко правильно вказує, що він є системою “правозначущих фактів кримінальної справи, доказаність яких створює підставу на видання обвинувальною та судовою владами законних та обґрунтованих процесуальних рішень у кримінальній справі”⁵. М.С. Строгович з приводу цього писав, що суд не може і не повинен охопити, дослідити, встановити абсолютно всі факти, так чи інакше пов'язані з розглядуваною подією, суд виділяє і робить предметом свого розгляду лише ті фактичні обставини справи, які мають правове

¹ Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Элькинд П.С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. – Воронеж: Воронеж. ун-т, 1978. – С. 206; Левченко О.В. Уголовно-процессуальное познание и его роль в установлении истины по делу // Государство и право. – 2003. – №4. – С.69; Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. Н.В. Жогин. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 290.

² Михеєнко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – С. 16.

³ Чистова Л.Е. Объект познания и объект доказывания // Российский следователь. – 2001. – №2. – С. 4.

⁴ Ларин А.М. Работа следователя с доказательствами. – М.: Юрид. лит., 1966. – С. 45-46.

⁵ Гончаров І.Д. Кримінально-процесуальне право України. Досудове слідство: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 18.

значення, підходять під ознаки правової норми, належать до того чи іншого правового інституту і спричиняють (або можуть спричинити) ті чи інші правові наслідки¹.

Об'єктом пізнання є суспільно-небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом. Це загальний об'єкт для багатьох галузей знань і суспільної діяльності. До уваги суб'єкта кримінально-процесуального пізнання потрапляють не лише відомості, які мають юридичне значення. Він стикається з великим обсягом інформації, яка не може бути використана як доказ. Це, однак, не є підставою завжди вважати її такою, що не має значення для встановлення обставин справи, прийняття процесуальних і тактичних рішень. Тому предмет пізнання є ширшим за предмет доказування.

Докази, які відповідають вимогам належності і допустимості, є основним, але не єдиним компонентом всього масиву інформації, важливої для розслідування злочину, яка включає крім доказової також оперативно-розшукову, тактичну, допоміжну інформацію². У літературі її пропонується іменувати "криміналістичною інформацією". Криміналістична інформація, на думку Р.С. Белкіна, являє собою різноманітні відомості, дані, що стосуються розкриття і розслідування злочину³. М.Н. Хлинцов, В.І. Галаган розглядають її як будь-якого роду відомості, які стосуються розслідуваної події, отримані процесуальним і непроцесуальним шляхом у процесі розслідування злочину слідчим або працівником органу дізнання відповідно до рекомендацій, розроблених криміналістикою, які можуть бути доказами у справі або сприяти їх отриманню та вжиттю заходів до запобігання і припинення інших злочинів⁴.

Це визначення можна взяти за основу, але, на нашу думку, у ньому істотно звужене коло суб'єктів, які можуть отримувати зазначену інформацію. Крім того, непроцесуальна інформація далеко не завжди отримується відповідно до

---

¹ Строгович М.С. Учение о материальной истине в уголовном процессе. – М.-Л.: АН СССР, 1947. – С. 5.

² Гевко В.В. Використання непроцесуальної інформації під час доказування у стадії попереднього розслідування: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Українська акад. внутр. справ. – К., 1996. – С. 19.

³ Белкин Р.С. Криминалистика: Учебный словарь-справочник. — М. : Юристъ, 1999. – С. 75.

⁴ Галаган В.И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Украинская акад. внутр. дел. – К., 1992. – С. 9; Хлынцов М.Н. Криминалістическая информация и моделирование при расследовании преступлений. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1982. – С. 38.

рекомендацій криміналістики, при цьому вона може бути не менш важливою для встановлення обставин справи. Виходячи з цього, на наш погляд, більш обґрунтованим буде вести мову про криміналістично значущу інформацію¹, яку можна визначити як будь-якого роду відомості, які стосуються розслідуваної події, отримані процесуальним і непроцесуальним шляхом у процесі розслідування злочину слідчим, працівником органу дізнання, прокурором, що можуть бути доказами у справі або сприяти їх отриманню та вжиттю заходів до запобігання іншим злочинам та їх припинення, впливають на формування внутрішнього переконання суб'єкта доказування і сприяють повноті, всебічності і об'єктивності дослідження всіх обставин справи.

Будь-яке рішення дізнавач, слідчий, прокурор, суддя повинні приймати на основі свого внутрішнього переконання, яке представляє собою стан свідомості, в основі якого лежать знання, отримані при розгляді справи, професійні знання, соціальна позиція (спрямованість) судді. Взаємодія цих елементів утворює виникнення внутрішнього переконання даних суб'єктів, визначає його змістовний бік². Ця думка є справедливою і для характеристики переконання інших суб'єктів, які здійснюють провадження у кримінальній справі. Структуру внутрішнього переконання складають: а) знання, б) віра у правильність цього знання, в) вольовий стимул, який спонукає до певних дій³.

У філософській літературі рішення часто розглядається як прообраз майбутнього результату діяльності. Будь-яке рішення є результатом пізнавального процесу⁴. Отже, відповідність рішень тим вимогам, які ставляться до них у тій чи іншій сфері діяльності, перебуває у прямій залежності від процесу пізнання, що передував їх прийняттю. Усі рішення, які приймаються у кримінальному судочинстві, повинні мати у своїй основі певну сукупність фактичних обставин, установлених у справі (ч. 1 ст. 67 КПК України). Оцінка доказів, як і прийняття процесуальних рішень, є результатом складної взаємодії об'єктивних і

---

¹ Бирюков В.В. Криміналістически значимая информация в процессе расследования // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. – 2001. – №2. – С.222.

² Грошевой Ю.М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве. – Х.: Вища школа, 1975. – С. 6.

³ Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей: Учеб. пос. – М.: ВШ МООН СССР, 1967. – С. 142.

⁴ Дулов А.В. Основы психологического анализа на предварительном следствии. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 12.

суб'єктивних факторів. Свідомість виступає не лише як знання, але й як ставлення до цього знання з точки зору його значення для певної практичної діяльності¹. Стосовно кримінально-процесуальної діяльності ця властивість проявляється у тому, що результатом оцінки доказів повинне бути переконання, яке включає і отримане знання, і відношення до цього знання з точки зору можливості прийняти на його основі відповідного рішення².

Внутрішнє переконання має бути категоричним однозначним висновком з матеріалів справи, який не допускає ніяких сумнівів. При підсумковій оцінці відсутність сумнівів, повна упевненість слугує психологічною гарантією прийняття правильного (а як наслідок законного й обґрунтованого) рішення³. При цьому не можна применшувати і значення сумніву у процесі розслідування справи, а також розгляду її судом. Спонукаючи дослідника до пошуку нових даних, він дозволяє перейти від імовірного знання до достовірного⁴.

У формуванні внутрішнього переконання слідчого важливу роль відіграють не лише докази, а й дані, отримані з непроцесуальних джерел. Вони, хоча і не мають доказового значення, дозволяють правильно обрати напрямок розслідування, вказують джерела і засоби отримання потрібних знань про обставини досліджуваної події процесуальним шляхом⁵. Не менш істотне значення може мати й інформація, яку слідчий одержує шляхом аналізу поведінки учасників слідчих дій. Аналіз діяльності таких учасників здійснюється на основі безпосереднього сприйняття суб'єкта спілкування⁶. Виділення у структурі внутрішнього переконання таких елементів, як знання і ставлення до нього з боку носія цього знання – процесуальної особи, наділеної повноваженнями для

¹ Дубровский Д.И. Информация, сознание, мозг. – М.: Высшая школа, 1980. – С. 145; Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М.: Изд-во МГУ, 1972. – С. 288-290.

² Грошевой Ю.М. Теоретические проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве // Вопросы государства и права развитого социалистического общества: Тезисы респ. науч. конференции. Харьков, 24-26 сентября 1975 г. – Х.: Харьк. юрид. ин-т, 1975. – С. 240; Лупинская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и формы. – М.: Юрид. лит., 1976. – С. 96; Смирнов М. Дистанційне кримінальне судочинство: реальність та перспективи // Юридична Україна. – 2004. – №7. – С. 8.

³ Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю. Основы юридической психологии: Учебник. – Х.: Одиссей, 2005. – С. 131.

⁴ Ратинов А.Р. Вказана праця. – С.141; Шахриманьян И.К. Общая психологическая характеристика деятельности советского следователя // Правоведение. – 1965. – №2. – С. 147-148.

⁵ Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей: Учеб. пос. – М.: ВШ МООН СССР, 1967. – С. 44.

⁶ Привертає увагу підхід до оцінки т.з. особових доказів у теорії та практиці кримінального судочинства Німеччини. Відповідно роз'яснень Верховного суду ФРГ до обов'язків суду ставиться оцінка самопроявів обвинуваченого, його реакцій під час оголошення процесуальних актів, зовнішніх проявів і фізичного стану як результатів допитів (див.: Гуценко К.Ф., Головка Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств. – Изд. 2-е, доп. и испр. – М.: Зерцало-М, 2002. – С. 418).

прийняття процесуальних рішень, – зумовлює наявність корелюючих з ними вимог обґрунтованості і вмотивованості.

Вимога вмотивованості повинна рівною мірою поширюватись на всі процесуальні рішення, які приймаються у стадії досудового розслідування, виступаючи гарантією зменшення кількості „голослівних” рішень, що сприятиме ефективності розслідування і захисту прав і законних інтересів громадян¹. Слід визнати обґрунтованою точку зору тих вчених, які вважають, що вимоги до мотивування вироку суду (зокрема ті, у яких йдеться про необхідність мотивування висновків стосовно того, чому одні докази визнані достовірними, а інші відкинуті) повністю стосуються і документів, якими завершується досудове розслідування².

Мотивування будь-якого процесуального рішення, у тому числі й слідчим, є зовнішнім проявом внутрішнього переконання особи. Формування ж переконання, яке є основою прийняття законних і обґрунтованих рішень, перебуває у прямій залежності від процесу і результатів дослідження фактичних даних та їх джерел. Об’єктивності, всебічності і повноті висновків, отримуваних у його ході, значною мірою сприяє додержання вимог принципу безпосередності. Розглянемо докладніше роль безпосереднього сприйняття у кримінально-процесуальному пізнанні.

А.Р. Белкін пише, що “суб’єкт доказування, встановлюючи за допомогою доказів обставини справи, так само, як і в будь-яких інших сферах людської діяльності, переходить від чуттєвого сприйняття окремих фактів, ознак, властивостей тих чи інших об’єктів, які відіграють роль доказів, до логічного осмислення сприйнятого, до раціонального мислення”³. Ця конструкція відображає усталене у науці, так би мовити, традиційне уявлення про сутність і структуру пізнання⁴. У загальних рисах пізнання – це сукупність процесів,

¹ Глинська Н.В. Обґрунтування рішень у кримінальному процесі: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – С. 11-12.

² Манаев Ю.В., Репкін Л.М. Составление процессуальных актов следствия: Учеб. пос. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1981. – С. 13-14.

³ Белкін А.Р. Теория доказывания: Научно-методическое пособие. – М.: Норма, 2000. – С. 2.

⁴ За основу у даній роботі прийнятий традиційний гносеологічний підхід, що базується на положеннях теорії відображення, як найбільш глибоко розроблений на цей час. Сучасна українська література з теорії права, а значною мірою і роботи філософсько-правової спрямованості чи явно, чи неявно приймають вихідну посилку

завдяки яким людина отримує, переробляє і використовує інформацію про світ і саму себе. Його результатом є знання, які, з одного боку, являють собою результат впливу предметів і явищ зовнішнього середовища на органи чуття людини й уособлюють у перетвореній формі основні характеристики як зовнішніх відносно до неї чинників, так і самого індивідуального сприйняття таких впливів. Ця сторона пізнання традиційно розглядається в межах поняття „відображення”. З іншого боку, знання, що виробляються, спрямовують і регулюють різноманітні форми взаємодії людини з дійсністю. У цьому випадку система знань виступає як програма людської поведінки, діяльності¹.

Пізнання пов'язане з існуванням відображуючого і відображуваного елементів, яким відповідають поняття суб'єкта та об'єкта. Таким чином, його можна розглядати як специфічну взаємодію між суб'єктом і об'єктом пізнання, кінцевою метою якої є досягнення знання і зумовлене потребами практики забезпечення технологій, алгоритмів, моделей та програм, спрямованих на освоєння об'єкта відповідно до потреб суб'єкта. Згідно із загальноприйнятим уявленням пізнання має два рівні: чуттєве і раціональне. Їх сутність достатньо глибоко досліджена у літературі з філософії та психології², тому до детального аналізу ми вдаватись не будемо.

Чуттєве пізнання вміщує в собі ті образи, які дають нам наші органи відчуттів. Основними формами даного рівня пізнання є відчуття, сприйняття та уявлення. Форми чуттєвого пізнання як образи речей зовнішнього світу не

«традиційної марксистської гносеології» - сутність пізнавальної діяльності свідомості полягає у відображенні реальності, що «є матеріальною й існує незалежно від свідомості» (Див., наприклад: Руткевич М.Н., Лойфман І.Я. Діалектика и теория познания. – М.: Мысль, 1994.). Разом з тим, слід зазначити, що останнім часом на противагу цьому підходу все частіше пропонується відмовитися від «принципу дзеркала». Наприклад, стосовно інтерпретації пізнання права у правовій науці і позанаукових формах правопізнання пропонується розглядати право як продукт свідомості, результат відображення і соціально-суб'єктивної інтерпретації реально існуючих соціальних фактів. У межах цього підходу право не може бути самодостатньою субстанцією, що саморозвивається, тому свідомість не стільки відображає право скільки його творить (див. докладніше: Сердюк О.В. «Базові процедури» правопізнання: нові підходи в гносеології права // Основи духовного життя українського суспільства та розвиток особистості: Мат. наукової конференції за підсумками виконання комплексної цільової програми (Харків, 11-12 жовтня 2004 р.). – Х.: НЮАУ, 2004. – С. 93-96). Такий, екзистенційно – антропологічний, підхід, що кваліфікує суб'єкти пізнання не як джерело викривлень і артефактів, а як конститутивний момент пізнавальної діяльності, ще недостатньо оформився. У той же час, на нашу думку, використання даного підходу як методологічної бази істотно підвищить значення принципу безпосередності порівняння з традиційним.

¹ Основы теории познания: Учеб. пос. / Б.И. Липский, С.С. Гусев, Ю.М. Шилков и др.; Б.И. Гусев (ред.) – СПб.: Санкт – Петербург. ун-т, 2000. – С. 27-28.

² Завалишина Д.Н., Ломов Б.Ф., Рубахин В.Ф. Уровни и этапы принятия решения // Проблемы принятия решения: Сб. статей. – М.: Наука, 1976. – С. 16; Немов Р.С. Психология: Учебник для студентов высш. педагогич. учеб. заведений: В 3 кн. – 4-е изд. – Кн. 1: Общие основы психологии. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2002. – С. 182.

збігаються з об'єктом, не тотожні, а лише певною мірою відповідають йому. Образ – це модель об'єкта пізнання, яка будується на основі кінцевого числа його характеристик. При цьому кількість і зміст характеристик, що складають образ певного об'єкта, значною мірою залежать від мети пізнання, яка у свою чергу формується під впливом потреб суб'єкта.

Найвищим рівнем пізнання вважається мислення – “вища форма активного відображення об'єктивної реальності, яка полягає у цілеспрямованому, опосередкованому й узагальненому пізнанні суб'єктом суттєвих зв'язків і відносин предметів і явищ, у творчому створенні нових ідей, у прогнозуванні подій і дій”¹. Його особливістю є понятійний (категоріальний) характер. Оперуючи такими формами мислення, як поняття і судження, суб'єкт формує умовиводи, які є таким зв'язуванням суджень, на основі якого отримується нове знання, нове судження без звернення до органів відчуття.

Підкреслюючи важливу роль чуттєвого (або сенсорно-перцептивного) матеріалу в освоєнні предметного світу, не можна не визнати, що без даних органів відчуття людина взагалі неспроможна ні до пізнання, ні до мислення. Незважаючи на те, що у теорії сенситивне відображення і абстрактно-логічне мислення розмежовуються, не можна абсолютизувати перше чи друге. Людське пізнання характеризується єдністю чуттєвого і раціонального.

З точки зору з'ясування сутності безпосереднього пізнання викладене дозволяє говорити про таке. Суб'єкт як джерело пізнавальної активності уособлюється на раціональному рівні, рівні абстрактно-логічного мислення. Тому будь-яке пізнання людиною оточуючого середовища є певною мірою опосередкованим її органами відчуття, які виступають єдиним каналом отримання інформації про об'єктивну дійсність. Тому вислів „безпосереднє пізнання” слід застосовувати у тому значенні, що пізнання (передусім чуттєве у формі відчуття, сприйняття) здійснюється саме цією людиною, даною особою, індивідом, яка ототожнюється із суб'єктом пізнання. Безпосередність у даному аспекті слід

---

¹ Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев и др. – 2-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1989. – С. 382.

розуміти як формування у свідомості людини уявлення про предмети, явища і процеси зовнішнього світу на основі особистого сприйняття цих предметів, явищ і процесів, які виступають першоджерелами відповідної інформації. Стосовно умов кримінально-процесуального доказування безпосередність пізнання у рамках однойменного принципу має певну специфіку. Вона проявляється у тому, що суб'єкти, на яких покладено обов'язок доказування, не можуть безпосередньо сприймати злочинну подію (в іншому разі вони є очевидцями злочину і виступають у процесі як свідки).

Загально визнаним у науці є положення про те, що кримінально-процесуальне пізнання має ретроспективний характер. Досліджуючи його концептуальні основи, А.А. Давлетов пропонує таку схему: С-О2-О1, де С – суб'єкт, О1 – злочинна подія та пов'язані з нею обставини, а О2 – відображені сліди злочину, які збереглися на момент розслідування. На його думку, вказані два компоненти співвідносяться як мета та засоби і разом утворюють єдиний об'єкт кримінально-процесуального пізнання¹. На філософському рівні він розглядає ретроспективне пізнання як таке, що складається з трьох елементів: а) минулі факти, б) інформація про ці факти, в) знання про факти. Схематично така структура пізнавального процесу виглядає як СЗ-І-Ф (СЗ – знання суб'єкта, І – інформація про факт, Ф – факт).

Запропоновану модель ретроспективного пізнавального процесу можна взяти за основу, проте вона видається дещо неповною і викликає низку зауважень. Знання про певний об'єкт ніколи не буває безпосередньо даним. Для спостерігача об'єкт завжди є "річчю в собі", навіть у тому разі, коли він безпосередньо сприймається органами відчуттів. Пізнання є інформаційним процесом, у перебігу якого відбувається кодування і транслювання інформації про об'єкт, яка сприймається суб'єктом і декодується ним. На основі цього здійснюється формування знання про даний об'єкт. Таке уявлення про процес пізнання веде до висновку, що запропонована А.А. Давлетовим формула СЗ-І-Ф є притаманною

---

¹ Давлетов А.А. Основы уголовно-процессуального познания: Автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук / Высш. заочн. школа МВД РФ. – М., 1993. – С. 12.

процесу пізнання взагалі і не відображає специфіки ретроспективного пізнання. Останнє характеризується наявністю проміжних джерел інформації про шуканий факт, яка може існувати як відображення у предметах матеріального світу (наприклад, потенційні речові докази), а також у вигляді ідеальних слідів у пам'яті людей. При цьому слід пам'ятати, що інформація, яка зберігається у пам'яті людини, яка відносно факту теж виступає суб'єктом пізнання, існує у формі знання, якому притаманні вказані вище властивості. З цієї точки зору ретроспективне пізнання завжди є опосередкованим.

Таким чином, безпосереднє пізнання є можливим тільки щодо речей, явищ, процесів, які існують у даний момент. Як наслідок, першоджерелом інформації у кримінально-процесуальному доказуванні можна вважати предмети або осіб, які сприйняли і відобразили у певній формі інформацію про злочинну подію за умов безпосереднього (прямого) контакту з її проявами. Докази ж, які формуються на основі відомостей (інформації), отриманих з таких джерел, є первинними¹.

Викладені міркування приводять до висновку, що ретроспективне пізнання можна відобразити за допомогою такої схеми: $C3-C3^n(MI^n)-I-\Phi$, де $C3$ – знання суб'єкта, який здійснює доказування; $C3$ – інформація про факт у формі знань особи; MI – інформація, джерелом якої виступає матеріальний носій; n – величина, що характеризує зв'язок даного джерела з шуканим фактом (якщо $n=1$, то відображення інформації про факт відбулося в умовах прямого зв'язку з ним); I – інформація, джерелом якої є факт; Φ – факт.

Подія злочину відображається у навколишній обстановці і свідомості людей у вигляді відбитків – слідів злочину. Це первинне відображення події злочину є об'єктивною основою майбутніх доказів. Самі ж докази, як зазначає С.А. Шейфер, формуються у процесі „вторинного відображення” в результаті сприйняття цих слідів слідчим і закріплення їх у матеріалах справи².

¹ Виходячи з уявлення про доказ як єдність відомостей про факти і їх джерела, слід визнати невірним закріплене у ч.2 ст.65 КПК джерело – показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, оскільки джерелом інформації буде сам свідок, а показання є відомостями, які від нього надходять. Джерелом інформації переданої свідком можна вважати і протокол його допиту. По відношенню до самого свідка протокол допиту виступає похідним доказом, саме тому КПК гарантуючи додержання принципу безпосередності, зобов'язує суд особисто допитувати вказаних осіб, дозволяючи використовувати протоколи їх допитів лише у виняткових випадках. При цьому сам свідок є першоджерелом.

² Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. – М.: Юрлитинформ, 2001. – С. 6-9.

Наявність проміжних ланок між суб'єктом пізнання (наприклад слідчим) і об'єктом, яке зумовлює неодноразове перетворення інформації про злочин у ході її передавання, впливає на її повноту, достовірність, об'єктивність¹. Перетворення інформації, яке відбувається у ході формування доказів (закріплення доказової інформації)², також може тягнути за собою втрату певної її частини і у деяких випадках знизити адекватність відображення, а згодом стати перепоною з точки зору встановлення істини у справі і вирішення завдань кримінального судочинства. Ця обставина вимагає забезпечити запобігання небажаним втратам інформації шляхом „обмеження кількості перетворень її сигналів, тобто зменшення проміжних ланок в інформаційних процесах”³. У сфері судочинства дана вимога знаходить свій прояв у процесуальному принципі безпосередності, який є важливою гарантією, що забезпечує адекватне, неперекручене встановлення обставин, які мають значення для прийняття особами, що здійснюють провадження у справі, у тому числі слідчим, правильних процесуальних рішень.

Обов'язок осіб, що ведуть кримінальний процес, намагатись отримувати фактичні відомості про обставини злочину з першоджерел є невід'ємним елементом принципу безпосередності. Виключення вказаного правила зі змісту принципу безпосередності веде до нівелювання його справжнього значення, бо „питання про відповідність розумової картини вчинення злочину об'єктивній дійсності залишається відкритим, якщо шукати критерій істини лише у межах свідомості. Перевірка знання шляхом співставлення одних думок з іншими може у кращому випадку підтвердити логічність мислення, його відповідність правилам, законам логіки”⁴.

Свідомість має низку важливих характеристик, однією з яких є можливість розумового уявлення дійсності. Вона тісно пов'язана з волею суб'єкта. У цьому

---

¹ Порубов Н.И. Научные основы допроса на предварительном следствии. – 3-е изд., перераб.– Минск: Высшая школа, 1978. – С. 12.

² Гончаров І.Д. Кримінально-процесуальне право України. Досудове слідство: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 21.

³ Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. – М.: Юрлитинформ, 2001. – С. 13-14.

⁴ Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. Н.В. Жогин. – 2-е изд., испр. и доп.– М.: Юрид. лит., 1973. – С. 63.

аспекті важливою є властивість свідомості відображати не всі і не випадкові, а лише основні, головні, сутнісні характеристики предметів, подій чи явищ¹. Одна з рис, яка характеризує логічний бік діяльності слідчого, полягає у необхідності виокремлення корисних відомостей з маси даних, які не стосуються справи. З позицій кримінально-процесуальної науки це пояснюється обмеженістю предмета пізнання завданнями кримінального судочинства, що передбачає “відсів” з усієї інформації тільки потрібної. Процесуальним “ситом” виступає інститут належності доказів. Але питання трансформації певної інформації у доказову пов’язане не лише з особливістю предмета і умов процесуального пізнання. Важливі його аспекти лежать у площині психології особистості. Мова йде про вибірковість сприйняття, яка обумовлюється аксіологічним значенням певної інформації для суб’єкта і значною мірою пов’язана з метою пізнавальної діяльності та повнотою уявлення про елементи об’єкта пізнання².

У кримінально-процесуальному доказуванні вказані властивості процесу пізнання проявляються у тому, що суб’єкт сприймає, запам’ятовує і оперує здебільшого тією інформацією, яку вважає важливою, придатною для вирішення завдань, що стоять перед ним³. Визначення ж обсягу, характеру та інших параметрів необхідної і можливої інформації здійснюється на підставі наявних, вже отриманих знань про об’єкт пізнання, а також виходячи з гіпотетичних уявлень про ті його сторони і риси, про які конкретної інформації ще немає. А.В. Дулов у зв’язку з цим зазначав, що „цілеспрямованість сприйняття визначається наявністю як загальної розумової моделі минулої події, так і гіпотези про взаємозв’язок тих чи інших об’єктів, що сприймаються”⁴. У своїй роботі він також вказував на те, що при аналізі інформації слід враховувати і

---

¹ Немов Р.С. Психология: Учебник для студентов высш. педагогич. учеб. заведений: В 3 кн. – 4-е изд. – Кн. 1: Общие основы психологии. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2002. – С. 134.

² Дубровский Д.И. Информация, сознание, мозг. – М.: Высшая школа, 1980. – С. 98-99; Урсул А.Д. Природа информации. Философский очерк. – М.: Политиздат, 1968. – С. 247.

³ Термін „інформація” використовується у різних спеціальних дисциплінах, але по-різному трактується на прагматичному рівні. Так, якщо у теорії зв’язку на перший план виноситься знакова природа інформації, а зміст повідомлень значення не має, то у соціології, наприклад, важливими є саме аксіологічні властивості інформації, тобто властивості, пов’язані з її цінністю, корисністю. Не є винятком і діяльність з розслідування злочинів, яка є різновидом соціальної (див.: Агеев В.Н. Вказана праця. – С. 96).

⁴ Дулов А.В. Судебная психология. – Минск: Высшая школа, 1970. – С. 260.

використовувати всі знання про об'єкт (суб'єкт), про залежності та зв'язки, які є (можуть бути) у даного об'єкта (суб'єкта) у зв'язку з ситуацією розслідування¹.

А.Р. Белкін, розглядаючи суб'єктивні фактори, які сприяють перетворенню об'єктивно існуючої можливості виявлення доказів у реальність, серед інших звертає у вагу на такий чинник, як знання ситуаційних особливостей механізму виникнення певної інформації, а також знання прийомів і засобів виявлення доказів, вміння оперувати ними². Непоодинокими є випадки, коли слідчі, прокурори, адвокати і судді не звертають уваги на цінні фактичні дані по справі і не використовують їх у процесі доказування тому, що не усвідомлюють їх доказового значення. У результаті ці дані так і не стають доказами, оскільки вони „перетворюються на інформацію, коли усвідомлюється їх значення”³. На цю обставину також звертає увагу В.О. Коновалова⁴.

Безпосереднє сприйняття джерела інформації, особистий контакт, спілкування з ним (якщо джерелом інформації є особа) забезпечують більш сильний вплив на суб'єкта пізнання, більш повне сприйняття, впливає на формування впевненості у правильності отриманого знання, що у свою чергу є запорукою прийняття обґрунтованих і законних рішень⁵. Ця психологічна проявляється і при дослідженні матеріальних об'єктів, і при сприйнятті людини як джерела інформації. Великого значення це набуває в умовах недостатності інформації, що, як правило, має місце на початку розслідування. Особливо важливою є особиста участь у тих слідчих діях, коли важливим є не лише сприйняти і дослідити певний предмет або їх сукупність, а й найповніше уявити обстановку на місці їх знаходження.

Левову частку слідчих дій складають ті, у яких беруть участь інші, крім слідчого, особи, які можуть виступати джерелом важливої інформації: підозрюваний, обвинувачений, свідки, потерпілий, особа, у якої проводиться обшук, та інші. Істотне значення для оцінки ефективності і результатів слідчих

---

¹ Дулов А.В. Основы психологического анализа на предварительном следствии. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 140.

² Белкин А.Р. Теория доказывания: Научно-методическое пособие. – М.: Норма, 2000. – С.41.

³ Мельник В.В. Искусство доказывания в состязательном уголовном процессе. – М.: Дело, 2000. – С. 151.

⁴ Коновалова В.Е. Правовая психология: Учеб. пособие. – 2-е изд., испр. и доп. – Х.: Консум, 1997. – С. 60.

⁵ Дулов А.В. Судебная психология. – Минск: Высшая школа, 1970. – С. 245.

дій може мати інформація, яка одержується слідчим шляхом аналізу поведінки учасників слідчої дії (міміка, пантоміміка, інтонації голосу, численні мимовільні супутні прояви), на що звертається увага у літературі з криміналістики та психології¹.

Розуміння мови та інших знакових структур пов'язане з розкриттям їх змісту. Щоб розкрити зміст, потрібно відповідним чином інтерпретувати його. Між поняттями як формами думки та іменами як об'єктами мови існує нерозривний зв'язок. Однак не можна ототожнювати ім'я (слово) з поняттям. Оскільки для розуміння слова необхідно знати зміст поняття, то цей зміст є визначальним у пізнанні дійсності². Не можна забувати про те, що одне й те ж поняття може бути вираженим за допомогою різних слів, а також інших знаків. Враховуючи цю особливість, у психології змістом слова називають ту частину його значення або те специфічне значення, якого слово набуває у мові людини, що його вживає³. Зміст же поняття, яке передається за допомогою слів, ставлення людини до сказаного не є інваріантним, часто може коригуватись за допомогою інших знакових систем і значною мірою залежить від збігу обставин, ситуації, у якій проходить комунікативний процес⁴.

Невербальні компоненти спілкування відіграють важливу роль у формуванні контексту, що розуміється як єдність семантичної інформації та усвідомленого ставлення до неї людини⁵. Не можна скидати з рахунку і мимовільні реакції особи, які можуть характеризувати її ставлення до поставлених питань, запропонованих їй слідчим дій, або сказаного цією особою. Психологами встановлено, що у процесі мовного спілкування лише 7% інформації передається безпосередньо словами, звуками та інтонацією до 38%, а жестами, позою, рухами тіла, переміщенням у просторі – до 55% корисної

---

¹ Еникеев М.И. Основы юридической психологии: Учебник для вузов. – М.: Приор, 2001. – С.151-152, 164; Дулов А.В. Основы психологического анализа на предварительном следствии. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 147; Немов Р.С. Психология: Учебник для студентов высш. педагогич. учеб. заведений: В 3 кн. – 4-е изд. – Кн. 1: Общие основы психологии. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2002. – С. 135; Удалова Л.Д. Теория і практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України. – К.: Вид. Паливода А.В., 2005. – С. 115-118.

² Рузавин Г.И. Логика и основы аргументации: Учебник для вузов. – М.: Проект, 2003. – С. 40-59.

³ Немов Р.С. Вказана праця. – С.136.

⁴ Агеев В.Н. Семиотика. – М.: Весь Мир, 2002 – С. 16.

⁵ Агеев В.Н. Вказана праця. – С. 98; Комиссарова Я.В., Семенов В.В. Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений. – М.: Юрлитинформ, 2004. – 224 с.

інформації¹. Жива мова виражає незрівнянно більше, ніж прямий зміст фраз, які її складають. Виразність її визначається емоційним психологічним підтекстом, який також повинен зрозуміти слідчий і його співбесідник. На важливість усвідомлення співвідношення між змістом мови та її формою звертають увагу А.Р. Ратінов, М.І. Порубов, В.О. Коновалова, І. Кертес, Г.Г. Доспулов². Безпосереднє сприйняття поведінки особи на досудовому слідстві, її особистісних характеристик може бути використане в оцінці результатів слідства, для побудови нових версій, розробки планів їх перевірки. Сучасні методики психоаналізу за умови відповідної професійної підготовки слідчого або залучення спеціаліста, дозволяють викрити неправду, встановити її мотиви, своєчасно скоригувати хід слідчої дії, досягти достовірних результатів³.

Таким чином, слідчі та інші процесуальні дії будуть найбільш ефективними за умови їх проведення найбільш поінформованою особою, яка має необхідні для розслідування злочину професійні якості. Тому важливим є створення процесуальних умов, які б максимально забезпечували можливість проведення розслідування кримінальної справи від початку до кінця однією особою, яка несе відповідальність за його хід і результати. Збирання (формування) доказів і прийняття процесуальних рішень є прерогативою особи, яка веде провадження у справі. Можливість здійснення цих повноважень іншими особами може мати лише винятковий характер і має бути максимально обмеженою. При визначенні нормативного змісту принципу безпосередності необхідно враховувати також те, що особиста участь у процесуальних діях і знання змісту матеріалів кримінальної справи є важливою не лише для суб'єктів, які ведуть кримінальний процес, а й для учасників кримінального судочинства, які переслідують власні інтереси.

Слід зазначити, що для визначення нормативного змісту і основ реалізації того чи іншого принципу кримінального процесу неабияке значення має модель

---

¹ Образцов В.А., Богомоллова С.Н. Криминалистическая психология: Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2002. – С. 319.

² Доспулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии. – М.: Юрид. лит., 1976. – С. 8, 9, 29, 98-100; Кертес И. Тактика и психологические основы допроса. – М.: Юрид. лит., 1965. – С. 75-76; Коновалова В.Е. Правовая психология: Учеб. пособие. – 2-е изд., испр. и доп. – Х.: Консум, 1997. – С. 81; Порубов Н.И. Научные основы допроса на предварительном следствии. – 3-е изд., перераб. – Минск: Высшая школа, 1978. – С. 13; Ратинев А.Р. Судебная психология для следователей: Учеб. пос. – М.: ВШ МООН СССР, 1967. – С. 102.

³ Образцов В.А., Богомоллова С.Н. Криминалистическая психология: Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2002. – С. 181-197, 314-360.

або тип кримінального судочинства¹. Кримінальний процес України традиційно відносять до змішаного типу, але під впливом світових інтеграційних процесів останнім часом гостро постало питання про необхідність перегляду концептуальних підходів до правового регулювання кримінально-процесуальної діяльності. Зокрема, значної актуальності набули проблеми розвитку змагальних засад у досудових стадіях кримінального процесу.

Статтею 129 Конституції України змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості віднесено до числа принципів кримінального судочинства. Незважаючи на те, що мова в цій статті очевидно йде про змагальність у судових стадіях процесу, невщухають дискусії про можливість побудови досудового провадження на змагальних засадах.

Численним проблемам змагальності у досудових стадіях кримінального процесу присвячені роботи Л.М. Лобойка, А.І. Макаркина, В.Т. Маляренка, М.А. Маркуш, Є.О. Мірошніченка, В.П. Півненка, О.В. Смирнова, С.Д. Шестакової та інших вчених². Співвідношення принципу безпосередності з більшістю інших принципів кримінального процесу досить детально розглянуто Т.В. Катковою, В.Я. Лівшицем, В.Д. Шундиковим³. У той же час його зв'язку зі змагальністю у попередніх роботах не було приділено достатньої уваги, тому вважаємо за необхідне зупинитися на цьому питанні у цьому підрозділі. Зважаючи на предмет даного дослідження, розглянемо лише ті проблеми, які пов'язані з визначенням загальних підходів до встановлення меж змагальності у досудових стадіях

---

¹ Докладніше див.: Смирнов А.В. Модели уголовного процесса. – СПб.: Альфа, 2000. – 224 с.

² Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 35 с.; Макаркин А.И. Состязательность на предварительном следствии. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 265 с.; Смирнов А.В. Состязательный процесс. – СПб.: Альфа, 2001. – 320 с.; Шестакова С.Д. Состязательность уголовного процесса. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 220 с.; Півненко В.П., Мірошніченко Є.О. Впровадження конституційних принципів змагальності сторін на стадії досудового слідства: проблеми та шляхи їх вирішення // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – №2. – С.48-52.

³ Каткова Т.В. Проблемы реализации принципа непосредственности исследования доказательств на досудебном следствии: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ун-т внутр. дел. – Х., 1997. – 195 с.; Лівшиц В.Я. Принцип непосредственности в советском уголовном процессе. – М.-Л.: АН СССР, 1949. – 208 с.; Шундиков В.Д. Принцип непосредственности при расследовании и рассмотрении уголовного дела. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1974. – 157 с.

кримінального процесу та значенням окремих змагальних інститутів і процедур для належної реалізації принципу безпосередності¹.

Як зазначає О.В. Смирнов, “є очевидною тенденція кінця 80-х – першої половини 90-х років у ряді держав континентального права перебудувати попередню підготовку справи таким чином, щоб з досудової вона також зробилась судовою стадією. Таким чином мислиться забезпечити перемогу змагальності протягом всього провадження у кримінальній справі”². Ідеї поширення змагальності, а також диспозитивності як сили, що здатна істотно впливати на хід процесу, на стадії, які у вітчизняному кримінальному процесі традиційно мають розшуковий характер, набирають сили, зростає кількість робіт, присвячених цій проблематиці. Характерним є висновок В.Т. Маляренка про те, що тільки правові інститути, яким притаманна публічно-змагальна форма кримінального процесу, спроможні реально забезпечити захист прав і законних інтересів людини і громадянина³.

Відомо, що діяльність органу дізнання, слідчого, прокурора органічно поєднується з кримінально-процесуальною діяльністю інших суб’єктів, які своїми діями реалізують права і виконують обов’язки. Ця обставина певною мірою впливає на процес поширення у досудових стадіях кримінального процесу України елементів змагальної форми судочинства, якій іманентна свобода надання і дослідження доказів, ознайомлення учасників з відповідними матеріалами кримінальної справи, зняття копій, вирішення судом будь-якого питання на засадах всебічного обговорення учасниками процесу⁴. До атрибутів змагальності небезпідставно пропонується відносити також свободу оскарження дій і рішень, доступ до правосуддя, контроль суду за дотриманням прав і свобод

---

¹ З урахуванням того, що сутність змагальності у науці остаточно не визначена, автор у даній роботі, поділяючи в цілому погляди на зміст змагальності, викладені С.Д. Шестаковою, А.І. Макаркіним та деякими іншими вченими¹, розглядає її не як принцип кримінального процесу, а скоріше як форму і метод організації процесуальної діяльності, або окремих процесуальних дій, процедура провадження яких передбачає рівне процесуальне становище сторін.

² Смирнов А.В. Состязательный процесс. – СПб.: Альфа, 2001. – С. 235.

Цікавою є думка О.В. Смирнова про те, що “уперте нехтування принципом безпосередності, якому приділяється першочергова увага в ході судових реформ у розвинутих західних країнах (Іспанія, Італія, Фінляндія та ін.) є ахіллесовою п’ятою радянського кримінального процесу”. На його думку, порівняно з традиціями європейського законодавства нормативний зміст цього принципу є надто стислим (вказана праця, С. 211).

³ Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – С. 6.

⁴ Шестакова С.Д. Состязательность уголовного процесса. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – С. 50-51.

на стадії досудового слідства¹. Це не може не позначитись і на нормативному змісті принципу безпосередності, зокрема, у частині забезпечення можливості реалізації своїх процесуальних прав учасниками кримінального процесу. Впровадження елементів змагальності у досудовому розслідуванні передбачає розширення сфери дії даного принципу, без чого неможлива активна діяльність зазначених суб'єктів, яка є важливим атрибутом змагальності, котра, у свою чергу, розглядається як запорука забезпечення оптимальних умов для вирішення завдань встановлення обставин, що підлягають доказуванню у справі, та дотримання прав і законних інтересів особистості у кримінальному процесі².

Таким чином, введення змагальних процедур у досудове провадження в цілому зумовлюватиме розширення сфери дії принципу безпосередності, оскільки передбачає посилення активної ролі учасників кримінального процесу. Але твердження деяких вчених про те, що кримінальний процес повинен повністю виключити “архаїчні розшукові елементи з досудового розслідування”³, на наш погляд, є надто категоричним⁴.

Історично від особистих інтересів потерпілого й людини, обвинуваченої у вчиненні злочину, людство прийшло до необхідності, по-перше, мати особливий апарат, що збирає докази про злочин і тих, хто його вчинив, і, по-друге, відокремити такий апарат від тих, хто безпосередньо вершить суд, щоб вони не втратили якостей охоронців правосуддя. Важко не погодитись із тим, що публічний інтерес істини, справедливості й правопорядку історично виявився у підсумку вирішальним критерієм, що став вище не тільки будь-якого індивідуального інтересу, але навіть суспільного й державного інтересу, якщо вони суперечили цьому критерію. Інтерес, що лежить в основі діяльності органів слідства, ширше й глибше індивідуальних інтересів потерпілого, обвинувачуваного та інших учасників процесу й не може бути зведений тільки до

---

¹ Маркуш М.А. Принцип змагальності у кримінальному процесі: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2006. – С. 9-12.

² Трунов И.Л. Защита прав личности в уголовном процессе. – М.: ИД «Юриспруденция», 2005. – С. 32-34.

³ Смирнов А.В. Состязательный процесс. – СПб.: Альфа, 2001. – С. 213.

⁴ Показовим є перегляд деяких ключових положень кримінального судочинства у країнах, кримінально-процесуальне законодавство яких традиційно відносилось до змагальних: США, Англія (див.: Тетерин Б.С., Трошкин Е.З. Возбуждение и расследование уголовных дел. – М.: Новый юрист, 1997. – С. 96-107).

них. Будь-які дії слідчого - обвинувачує він чи припиняє кримінальне переслідування - визначаються його службовим і державним обов'язком шукати істину й робити неупереджені висновки на основі здобутих доказів¹.

На наш погляд, змагальність у кримінальному процесі не є самоціллю. Її призначення – гарантувати найбільш широкі можливості для захисту прав і відстоювання законних інтересів учасників процесу, але не віддати на відкуп приватним інтересам можливість вирішення питання про винність чи не винність особи, та збирання доказів, бо в цьому випадку надзавдання правосуддя – досягнення справедливості – може бути зведене нанівець, а як наслідок сама ідея змагальності буде дискредитована.

Перебудова кримінально-процесуального законодавства має бути спрямована на досягнення компромісу між необхідністю забезпечити дієві гарантії прав і законних інтересів учасників кримінального процесу, які захищають власні інтереси, і ефективну діяльність органів держави щодо виявлення, припинення, розкриття і розслідування злочинів. Результатом реформування досудового слідства повинна стати не повна відмова від розшукових елементів на користь змагальних засад, а їх розумне поєднання.

Вважаємо за можливе при збереженні в цілому розшукової форми досудового розслідування впровадження на цьому етапі кримінального судочинства окремих змагальних процедур. Сприяти цьому, на наш погляд, буде введення фігури слідчого судді, доцільність чого знаходить обґрунтування як у вітчизняних, так і зарубіжних роботах².

Зокрема, заслуговує на увагу пропозиція О.В. Смирнова запровадити в рамках досудового розслідування “попередні судові слухання”, які можуть проводитись як на вимогу сторін, так і в силу закону. У формі обов'язкового судового слухання, на його думку, повинне проходити пред'явлення

---

¹ Демин В., Катышев М., Ларин Ю., Платонов В., Слинко М. Проблемы следствия в свете нового УПК РФ / "Вестник аналитики" – 2003. – № 13 (3-2003) // http://www.isoa.ru/articles.php?binn_rubrik_pl_articles=225.

² Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – С. 6; Кондратьев О.В. Організаційно-правові проблеми судового контролю: Автореф. дис... канд. юрид наук: 12.00.10 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – С. 8; Шестакова С.Д. Состязательность уголовного процесса. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – С. 133.

обвинувачення¹. Пред'явлення обвинувачення у змагальному режимі за участю слідчого судді та сторін сприятиме найбільш повній реалізації принципу безпосередності у досудовому провадженні. Такий порядок передбачає наведення у постанові про притягнення особи як обвинуваченого посилань на зібрані докази, що дасть учасникам можливість подати обґрунтовані клопотання і зауваження щодо згаданої постанови, забезпечить дієвий судовий контроль. Крім того, це сприятиме впровадженню у кримінальний процес скорочених та спрощених форм досудового розслідування, які пропонуються деякими дослідниками².

Можна запропонувати доповнити проект КПК статтею 234¹ "Порядок пред'явлення обвинувачення у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину і роз'яснення обвинуваченому його прав і обов'язків" у якій закріпити змагальний порядок пред'явлення обвинувачення слідчим за обов'язковою участю слідчого судді, прокурора та захисника (крім випадків, коли особа відмовилась від захисника і відмова прийнята), а також передбачити право потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та їх представників бути присутніми при цьому, подавати скарги та клопотання.

Висновки до глави 1

Посилки, викладені вище, є підставою для таких висновків.

1. Психологічні особливості інформаційних процесів, які мають місце при проведенні різноманітних заходів, пов'язаних з пошуком і отриманням інформації про фактичні обставини вчинення злочину, значно впливають на формування внутрішнього переконання слідчого, що також має велике значення з точки зору процесуальної самостійності слідчого та його особистої відповідальності за законність прийнятих процесуальних рішень. Слідчі та інші процесуальні дії будуть найбільш ефективними за умови їх проведення найбільш поінформованою особою, яка має необхідні для розслідування злочину професійні якості. Однією з

---

¹ Смирнов А.В. Состязательный процесс. – СПб.: Альфа, 2001. – С. 261-262.

² Лобойко Л.М. Принцип диспозитивності в кримінальному процесі України. – Дніпропетровськ.: Юрид. акад. М-ва внутр. справ; Ліра лтд. – 2004. – С. 137-140.

гарантій ефективності вказаних вище заходів є проведення їх особисто слідчим, який здійснює провадження у даній справі, а при неможливості цього – забезпечення його участі при їх проведенні (наприклад у порядку надання міжнародної правової допомоги).

2. Особиста участь слідчого при проведенні пізнавальних заходів є умовою сприйняття їх перебігу, що впливає на формування внутрішнього переконання щодо правильності методики їх проведення, правомірності і доцільності застосування тих чи інших прийомів і, як наслідок, істотно впливає на оцінку досягнутих результатів, яка проявляється у довірі чи недовірі до них, що зумовлює подальшу діяльність. Тому важливим є створення процесуальних умов, які б максимально забезпечували можливість проведення розслідування кримінальної справи від початку до кінця однією особою. Збирання (формування) доказів і прийняття процесуальних рішень є прерогативою особи, яка веде провадження у справі. Можливість здійснення цих повноважень іншими особами може мати лише винятковий характер і має бути максимально обмеженою. Особиста участь у процесуальних діях і знання змісту матеріалів кримінальної справи є важливою не лише для суб'єктів, які ведуть кримінальний процес, а й для учасників кримінального судочинства, які переслідують власні інтереси.

3. Нормативний зміст принципу безпосередності слід розглядати як сукупність шести вихідних положень, комплекс яких дозволяє сформулювати принцип безпосередності у законі в такому вигляді: “Збирання доказів здійснюється особою, у провадженні якої перебуває кримінальна справа, або за її дорученням іншою уповноваженою особою. Особа, яка здійснює дізнання, слідчий, прокурор, суддя, суд, слідчий суддя зобов'язані: особисто перевіряти і оцінювати докази¹; обґрунтовувати свої рішення відомостями, отриманими з джерел, перевірених і оцінених особисто; використовувати первинні докази, крім випадків, коли отримати останні неможливо; забезпечувати можливість

---

¹ Термін “перевірка доказів” вживається у значенні дослідження їх особою, яка здійснює дізнання, слідчим, прокурором, суддею, судом, слідчим суддею з метою визначення належності, достовірності, достатності, допустимості і законності способів їх збирання шляхом аналізу кожного з них, проведення повторних або нових слідчих і судових дій для вирішення як окремих питань, так і справи в цілому (див.: ч.2 ст. 148 Проекту КПК України).

безпосередньої участі інших суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності у проведенні процесуальних дій і ознайомлення їх з матеріалами кримінальної справи у випадках і межах, передбачених законом. Усі рішення у кримінальній справі, за винятком випадків, прямо передбачених законом, приймає особа, у провадженні якої перебуває дана кримінальна справа”.

4. Принцип безпосередності, маючи у своїй основі положення гносеології, закони психології та низки інших наук, забезпечує достовірність пізнання у кримінальному процесі і прийняття обґрунтованих рішень, що є однією з найважливіших гарантій прав і законних інтересів учасників кримінального судочинства та інших осіб, досягнення завдань кримінального судочинства. Характеризуючись наявністю власного відносно автономного нормативного змісту, він привносить нову інтегративну якість у систему принципів кримінального процесу.

Вказані обставини зумовлюють необхідність забезпечення належної реалізації принципу безпосередності не лише у судових стадіях, а й у досудовому провадженні.

Глава 2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ БЕЗПОСЕРЕДНОСТІ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ¹

2.1. Принцип безпосередності і процесуальна самостійність особи, яка здійснює провадження у кримінальній справі

Проблемам забезпечення реалізації принципу безпосередності з точки зору процесуальних відносин слідчого з прокурором та начальником слідчого відділу, не приділено належної уваги у науковій літературі. Дана обставина, а також очікувані у перспективі зміни у правовому регулюванні даної сфери зумовлюють науковий інтерес до них.

Реалізація принципу безпосередності тісно пов'язана із забезпеченням процесуальної самостійності особи, яка веде провадження у кримінальній справі. На відміну від поширеного у вітчизняній літературі підходу, у межах якого процесуальна самостійність розглядається лише як атрибут процесуального статусу слідчого, на наш погляд, вона, по-перше, не може розглядатись як самостійний принцип кримінального процесу, по-друге має поширюватись на всіх посадових осіб, на яких законом покладений обов'язок визначати спрямування провадження у справі і покладена відповідальність за його хід і результати. Основою для неї є положення принципу безпосередності, відповідно до якого усі рішення у кримінальній справі, за винятком випадків, прямо передбачених законом, приймає особа, у провадженні якої перебуває дана кримінальна справа.

Сьогодні на стадії досудового слідства такою особою є слідчий, який приймає кримінальну справу до свого провадження, уповноважений самостійно приймати всі рішення про спрямування слідства і про провадження слідчих дій, а також несе повну відповідальність за їх законне і своєчасне проведення (ч.1 ст. 114 КПК).

---

¹ Термін “забезпечення” стосовно принципу безпосередності розуміється як створення процесуальних умов для найбільш оптимальної його реалізації у гармонійному поєднанні з іншими засадами кримінального процесу та його завданнями.

Нерідко можна зустріти пропозиції у новому кримінально-процесуальному законодавстві за прикладом зарубіжних аналогів підпорядкувати досудове слідство прокурору, відвівши слідчому роль виконавця його вказівок¹. Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року (далі – Концепція),² у п. 2 Розділу II як одне з завдань реформування кримінального процесу визначає запровадження нової, позбавленої обвинувального ухилу процедури досудового розслідування, під час якої гласними і негласними методами, встановленими законом, здійснюватиметься збір фактичних даних, що мають значення для цілей кримінального судочинства. Пункт 4 містить положення про те, що досудове слідство має бути покладено на: 1) національну поліцію; 2) фінансову поліцію; 3) військову поліцію; 4) слідчий підрозділ Служби безпеки України; 5) спеціально утворений орган досудового розслідування корупційних правопорушень (антикорупційний орган). Разом з тим *єдиним органом* в Україні, на який покладається одночасне виконання функцій нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування, а також кримінального переслідування особи, в тому числі висунення обвинувачення, *процесуальне керівництво досудовим розслідуванням* (курсив мій. – С.Г.) та складання обвинувального акта має бути прокуратура. Прокурор оцінює та спрямовує хід розслідування (п. 2).

Таким чином, покладаючи провадження досудового слідства на відповідні уповноважені органи, Концепція встановлює виключну компетенцію прокуратури щодо виконання функцій: нагляду за додержанням законів органами, які проводять досудове розслідування; кримінальне переслідування особи, в тому числі висунення обвинувачення, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та складання обвинувального акта; підтримання державного обвинувачення в суді.

---

¹ Див. проект Кримінального процесуального кодексу України, підготовленого робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права (станом на 10.12.2007 р.).

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008 // <http://www.president.gov.ua/documents/7703.html>.

Визначаючи прокуратуру як єдиний орган, на який покладається функція кримінального переслідування особи, висунення обвинувачення, процесуального керівництва досудовим розслідуванням та складання обвинувального акта, Концепція фактично позбавляє зазначені вище органи досудового розслідування функції здійснення досудового розслідування, залишаючи за ними лише право здійснювати окремі слідчі дії, оскільки діяльність з розслідування злочинів не може існувати без такого елемента, як процесуальне керівництво. У такому випадку прокурор буде здійснювати нагляд за додержанням законів органами, які проводять окремі слідчі дії за вказівками (дорученнями) прокурора ж і під його процесуальним керівництвом (!). Нагляд за діяльністю обвинувача, який спрямовує хід слідства, керує ним, Концепцією не передбачено. Крім того, так звані органи досудового розслідування фактично повністю позбавляються процесуальної самостійності. І, нарешті, надання функції процесуального керівництва розслідуванням злочинів майбутній стороні обвинувачення сприятиме не позбавленню процедури досудового розслідування обвинувального ухилу, а навпаки – його поглибленню. Деякі підходи до реформування кримінального судочинства, викладені у Концепції, можуть ще більш загострити вже існуючу проблему розмежування функцій розслідування злочинів і нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, та подолання обвинувального ухилу у діяльності цих органів, поглибити системну кризу сучасної системи кримінальної юстиції.

На наш погляд, якщо наслідувати приклад країн англосаксонської правової сім'ї з притаманною їй системою кримінального судочинства, максимально наближеною до змагальної моделі, органом досудового розслідування слід визначити прокуратуру, якій надати весь комплекс повноважень з провадження у кримінальних справах, кримінального переслідування і підтримання державного обвинувачення в суді. Інші органи, які традиційно відносяться до правоохоронних, мають посісти місце органів дізнання. Їх завданням має бути проведення невідкладних слідчих дій при отриманні інформації про злочин і виконання доручень і вказівок прокурора, який має приймати кримінальну справу

до свого провадження і нести повну персональну відповідальність за її хід і результати. При цьому необхідно забезпечити ефективний судовий контроль за досудовим розслідуванням. В умовах змішаної моделі кримінального судочинства, до якої відноситься й українська, більш перспективним вбачається посилення ролі слідчого у досудовому провадженні і укріплення його процесуальної самостійності, поєднане з ефективним судовим контролем та розширенням процесуальних прав учасників кримінального судочинства.

Повертаючись до питання про процесуальні відносини слідчого з прокурором, зазначимо, що дискусія про статус і роль прокурора у кримінальному судочинстві, зокрема на досудовому слідстві, триває багато років. Не зупиняючись на всіх спірних питаннях діяльності прокуратури, торкнемося лише тих, які прямо стосуються теми нашого дослідження.

Наявність широких різнопланових повноважень, встановлених Конституцією України (ст. 121), Законом України “Про прокуратуру” (ст. 5) та КПК (ст. 227), і обов’язковий характер вказівок прокурора робить особливою його роль у досудовому розслідуванні. Більшість дослідників пов’язує наявність у прокурора владно-розпорядчих повноважень з виконанням ним процесуального керівництва розслідуванням¹. Можна вважати обґрунтованим виділяти таку функцію прокурора, як кримінальне переслідування, яка сьогодні притаманна законодавству багатьох держав колишнього СРСР: Росії, Казахстану, Грузії, Вірменії, Латвії, Киргизії², що підтверджується пропозицією Генеральної прокуратури України внести відповідні зміни до ст. 121 Конституції України³.

---

¹ Галкин Б.А. Советский уголовно-процессуальный закон. – М.: Госюриздат, 1962. – С. 191-194; Жогин Н.В. Прокурорский надзор за предварительным расследованием уголовных дел. – М.: Юрид. лит., 1968. – С. 60; Ларин А.М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции. – М.: Юрид. лит., 1986. – С. 130-134; Маляренко В.Т., Вернидубов І.В. Прокурор у кримінальному судочинстві: Деякі проблеми та шляхи їх вирішення. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 67-68; Півненко В.П., Мірошніченко Є.О. Впровадження конституційних принципів змагальності сторін на стадії досудового слідства: проблеми та шляхи їх вирішення // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – №2. – С.48-52; Савицкий В. М. Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве. – М.: Наука, 1975. – С. 194, 210; Стрёмовский В.А. Участники предварительного следствия в советском уголовном процессе. – Ростов-на Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1966. – С. ; Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: В 2 т. – Т.1. – М.: Наука, 1968. – С. 216; Чеканов В.Я. Прокурорский надзор в уголовном судопроизводстве. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1972. – С. 38-39; Шумський П. В. Прокуратура України. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С. 281-283.

² Косюта М.В. Проблеми та шляхи розвитку прокуратури України в умовах побудови демократичної правової держави: Дис... дра юрид. наук: 12.00.01 / Одеська нац. юрид. акад. – Одеса, 2002. – С. 163-164.

³ Медведько О. Європейське майбутнє прокуратури України // Урядовий кур’єр. – 14 квітня 2006 р. – № 71.

Варто погодитись з С.Н. Алексеєвим та В.А. Лазаревою, що попереднє розслідування й судовий розгляд, хоча і являють собою два самостійних етапи, дві стадії кримінального процесу, є взаємозалежними як частини цього цілого, підлеглі загальним завданням, засновані на єдиних принципах. Діяльність державного обвинувача в суді являє собою продовження його діяльності на попередніх стадіях кримінального процесу, а значить, єдина здійснювана ним протягом усього процесу функція – кримінальне переслідування. Автори доходять цілком обґрунтованого висновку, що здійснення кримінального переслідування не суперечить головній функції прокуратури – нагляду за виконанням законів. На їх думку, кримінальне переслідування є завданням прокурора у процесуальних формах попереднього розслідування, нагляду за законністю попереднього розслідування і підтримання державного обвинувачення¹.

Надання прокурору повноважень з процесуального керівництва розслідуванням є необхідною умовою здійснення ним функції кримінального переслідування. Однак з точки зору принципу безпосередності низка процесуальних правил, пов'язаних з діяльністю прокурора, повинна бути переглянута. Процесуальне керівництво розслідуванням має бути прерогативою слідчого, який здійснює провадження у справі, вплив же прокурора на хід розслідування повинен бути обмежений реальним, а не декларативним дотриманням процесуальної самостійності слідчого.

Актуальним є питання співвідношення прокурорського нагляду і судового контролю. Як зазначають В.М. Додонов та В.О. Крутських, у розвинутих країнах Заходу контроль за законністю (і обґрунтованістю) діяльності органів розслідування покладений переважно на суди як органи однаково безсторонні відносно сторін обвинувачення і захисту. Найбільш чітко це положення реалізується у країнах англо-американської системи права, дещо менш послідовно

---

¹ Алексеев С.Н., Лазарева В.А. Процессуальное положение прокурора в стадии предварительного расследования в науке уголовного процесса // Право и политика. – 2001. – №8. – С. 68-71. Про поширення обвинувальної функції прокурора на стадію досудового слідства як умову впровадження принципів змагальності та рівності сторін також див.: Иванова Т.Ю. Участие прокурора в доказывании на предварительном следствии: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Самарский гос. ун-т. – Самара, 1998. – С.9; Півненко В.П., Мірошніченко Є.О. Впровадження конституційних принципів змагальності сторін на стадії досудового слідства: проблеми та шляхи їх вирішення // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – №2. – С. 49.

– у країнах романо-германської правової системи¹. Слід підтримати тих вчених, які вважають, що слідчий повинен залишатись дослідником обставин вчиненого злочину, керуючись положенням про повне, всебічне і об'єктивне збирання доказів. Судовий контроль не зможе повною мірою замінити нагляд прокурора за дотриманням законів під час провадження дізнання. Останній є активним, постійним, безперервним, всеохоплюючим, чого не можна забезпечити засобами судового контролю². Тому вважаємо можливим розумно поєднувати нагляд прокурора і судовий контроль у досудових стадіях кримінального процесу. Застосування заходів процесуального примусу, які торкаються конституційних прав особи, та розгляд скарг на діяльність або бездіяльність і рішення слідчого необхідно віднести до повноважень слідчого судді³.

Серед широкого кола повноважень прокурора особливе місце посідають такі, як давання вказівок щодо розслідування злочинів, виконання процесуальних дій, участь у провадженні дізнання і досудового слідства, право особисто проводити окремі слідчі дії або розслідування у повному обсязі (ст. 227 КПК). Крім зазначених у ст. 227 КПК, повноваження прокурора з виявлення можливих порушень законності полягають у тому, що він може витребувати справи як ті, що розслідуються, так і зупинені та закриті провадженням; перевіряти матеріали, які безпосередньо не входять до справи (плани розслідування, заходи з провадження окремих дій, статистичні дані, заяви, скарги тощо); вимагати інформацію про хід і наслідки розслідування, про виконання його доручень і вказівок; йому повинні надаватися для ознайомлення оперативно-розшукові і кримінально-розшукові справи, картотека злочинів і обвинувачених, які переховуються, плани заходів щодо їх розшуку та ін. Особливість полягає в тому, що вони дозволяють прокурору безпосередньо брати участь у розслідуванні, особисто сприймати докази і приймати рішення на підставі доказів, досліджених особисто, що є проявом принципу безпосередності у процесуальній діяльності прокурора. Ці та

---

¹ Дадонов В.Н., Крутских В.Е. Прокуратура в России и за рубежом. Сравнительное исследование / Под ред. С.И. Герасимова. – М.: НОРМА, 2001. – С. 50.

² Тушев А.А. Прокурор в уголовном процессе Российской Федерации / Науч. ред докт. юрид. наук, проф И.Ф. Демидов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2005. – С. 176-194.

³ Деришев Ю. Следственный судья в досудебном производстве // Уголовное право. – 2004. – №3. – С. 80.

інші права дозволяють прокурору не лише пасивно спостерігати за ходом розслідування, але й безпосередньо втручатись в нього. Остання обставина, будучи також проявом принципу безпосередності у діяльності прокурора, входить у конфлікт з безпосереднім керівництвом розслідуванням з боку слідчого.

Одним із засобів безпосереднього впливу на хід розслідування є право прокурора давати слідчому й органу дізнання письмові вказівки щодо розслідування злочинів, про обрання, зміну або скасування запобіжного заходу, кваліфікацію злочину, провадження окремих слідчих дій та розшук осіб, які вчинили злочини (п. 3 ст. 227 КПК). Такі вказівки є обов'язковими для виконання їхніми адресатами.

Повноваження прокурора і характер його взаємодії з органами дізнання та слідчим приводять до висновку, що закон робить його фактично “хазяїном” будь-якої справи, незважаючи на те, що повна відповідальність за належне проведення розслідування покладена КПК на слідчого. Процесуальне керівництво прокурора органами розслідування фактично протистоїть процесуальній самостійності слідчого і його повній відповідальності за законне і своєчасне проведення слідчих дій, на що обґрунтовано звертають увагу О.В. Баулін, Н.С. Карпов, Л.С. Жиліна¹. Існуючий стан справ дає окремим дослідникам підстави вважати слідчого та органи дізнання процесуальними “слугами” прокурора². Незважаючи на певну категоричність висловлювання, слід визнати, що його автори недалекі від істини. Право слідчого оскаржити обов'язкові вказівки прокурора, яке вважається гарантією процесуальної самостійності слідчого, на практиці не є суттєвою перепорою для її обмеження з боку прокурора.

---

¹ Баулін О.В., Карпов Н.С. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2001. – С. 37-43, 51-53, 58; Жиліна Л.С. Прокурорський надзор за соблюдением законов при производстве следственных действий: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. Украины им. Ярослава Мудрого. – Х., 1998. – С. 95.

² Уголовный процесс России: Учебник / А.С. Александров, Н.Н. Ковтун, М.П. Поляков, С.П. Сереброва; Науч. ред. В.Т. Томин. – М.: Юрайт-Издат, 2003. – С. 327. С.П. Сереброва зазначає, що оскарження вказівки або рішення прокурора, який наглядає за розслідуванням справи, його керівництву становить для слідчого “практичну цінність вищою мірою сумнівну” (Там само. – С. 326). Будь-який результат розгляду вищестоящим прокурором скарги слідчого на дії прокурора спричиняє для посадової особи органа досудового слідства невігідні наслідки. Навіть у випадку, коли вищестоящий прокурор скасує вказівку або рішення прокурора і визнає правоту слідчого, цьому слідчому доведеться і проводити подальше розслідування під наглядом прокурора, чію компетенцію, професіоналізм і об'єктивність він поставив під сумнів. У прокурора достатньо повноважень, щоб наполягти на своєму і провести власну лінію у слідстві по даній справі. Таку ситуацію не можна вважати задовільною.

Пункт 13 наказу Генерального прокурора України “Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство” від 19 вересня 2005 року № 4гн до основних критеріїв оцінки ефективності прокурорського нагляду у цій галузі справедливо відносить своєчасне вжиття заходів щодо недопущення порушення прав і свобод людини і громадянина, їх поновлення; забезпечення безумовного додержання закону про повне, всебічне й об’єктивне дослідження всіх обставин справи; своєчасне скасування незаконних і необґрунтованих рішень у кримінальних справах. Водночас, надмірне втручання прокурорів у діяльність піднаглядних органів, нерідко пов’язане не з реагуванням на фактичні порушення закону як основним завданням прокурорського нагляду, а з їх попередженням, не кращим чином впливає на роботу слідчих. Тут доречно звернутись до припису п.8 наказу Генерального прокурора України “Про організацію роботи органів прокуратури у здійсненні нагляду за додержанням і застосуванням законів” від 28 жовтня 2002 року №3, який вимагає від прокурорів при обранні форм прокурорського реагування *не підміняти правоохоронні органи* (курсив мій. – С.Г.). Було б доцільно конкретизувати цю норму стосовно органів досудового слідства¹.

М.Н. Маршунов вказує, що вказівки прокурора повинні бути спрямовані на усунення або попередження порушень закону і в жодному разі не втручатись у сферу процесуальної самостійності слідчого². Т.Б. Вільчик, заперечуючи йому, пише, що “у вказівках прокурора обґрунтовується необхідність прийняття певних рішень у кримінальній справі або виконання конкретних слідчих дій, значення їх для всебічного, повного і об’єктивного дослідження обставин кримінальної справи”. Звідси, на її думку, випливає, що письмові вказівки “не втручаються у сферу процесуальної самостійності слідчого, а справляють вплив на саме формування внутрішнього переконання слідчого, сприяючи тому, щоб таке переконання відображало факти дійсності і вимоги закону”³.

---

¹ Про організацію роботи органів прокуратури у здійсненні нагляду за додержанням і застосуванням законів: Наказ Генерального прокурора України від 28 жовтня 2002 року №3.

² Вільчик Т.Б. Обеспечение всесторонности, полноты и объективности исследования обстоятельств уголовного дела средствами прокурорского надзора: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Укр. юрид. акад. – Х., 1993. – С. 81.

³ Там само.

Вплив на формування внутрішнього переконання передбачає добровільне виконання вказівок прокурора в силу того, що їх аргументи стають частиною свідомості і переконання слідчого. У цьому плані метод переконання протистоїть методу примусу, який розрахований на виконання вказівок всупереч внутрішньому переконанню. В цілому поділяючи думку Т.Б. Вільчик, необхідно звернути увагу на те, що в нормах, які регулюють взаємовідносини слідчого і прокурора, закладений саме метод примусу, якщо і не в чистому вигляді, але переважно. Вважаємо, що вимоги прокурора до слідчого повинні базуватись на методі переконання і мати характер рекомендації, клопотання, що слід відобразити у законі, вилучивши правило про обов'язковість вказівок прокурора, закріплене у ч. 3 ст. 227 КПК.

Для забезпечення переконливості клопотання прокурора мають бути законними, вмотивованими і такими, відповідати вимозі доцільності. Вивчення кримінальних справ та наглядових проваджень свідчить про те, що вказівки прокурора даються у вигляді листа, де не завжди знаходять відображення виявлені прокурором недоліки і обґрунтування необхідності проведення саме тих слідчих дій, які вказані у ньому. Близько третини вказівок (28,1%) містили неконкретні приписи, типовим прикладом може слугувати фраза: “виконати низку інших оперативних та слідчих дій, спрямованих на встановлення істини у справі”, що є неприпустимим. При цьому зустрічаються випадки, коли вимоги прокурора не мають цінності для розслідування справи, однак їх виконання спричиняє витрати часу слідчого. Між тим, у пункті 5.4. Положення про органи досудового слідства в системі МВС України зазначено, що для слідчого є обов'язковими рішення суду, письмові вказівки прокурора і начальника слідчого відділу, надані у *встановленій законом формі* (виділено мною. – С.Г.)¹. КПК у ст. 130 для рішень прокурора при провадженні досудового слідства встановлює єдину форму постанови, яка передбачає наявність вступної, описово-мотивувальної та резолютивної частини. У літературі, присвяченій питанням підготовки і внесення

---

¹ Положення про органи досудового слідства в системі Міністерства Внутрішніх справ України. Затверджене Наказом МВС України від 25 грудня 2003 року № 1600.

актів прокурорського нагляду, як обов'язковий структурний елемент вказівки вказується описово-мотивувальна частина, де має звертатись увага на упущення і недоліки у процесі розслідування¹.

Таким чином, прокурор у своєму клопотанні повинен зазначити, які недоліки ним виявлені, а також які процесуальні дії і для встановлення яких обставин він вважає за необхідне провести. Вказівка має бути актом реагування прокурора на упущення слідчого, а не даватись завчасно, маючи характер доручення про провадження комплексу слідчих дій, що нерідко має місце на практиці. Як приклад можна навести кримінальну справу по обвинуваченню С. у вчиненні злочинів, передбачених ч.2 ст. 15, ч. 2 ст. 305 і ч. 1 ст. 309 КК України. Справа була порушена органами митниці і передана прокурору, який направив її для провадження досудового слідства до слідчого відділу СБУ зі своїми вказівками, обсяг і характер яких мав характер докладної інструкції щодо планування і проведення розслідування і не може розглядатись як акт реагування на порушення закону². Зазначимо, що така ситуація мала місце у 23,4% вивчених нами наглядових проваджень і кримінальних справ, у яких прокурором були дані вказівки.

Слідчий, розглянувши клопотання прокурора, повинен мати право, керуючись законом і внутрішнім переконанням, виконати її у повному обсязі, встановити зазначені обставини іншими слідчими діями, ніж були вказані, або відмовити в її виконанні. Про прийняте рішення виконати частково або відмовити (відхилити) у виконанні вказівки слідчий повинен скласти вмотивовану постанову, копію якої направити прокурору.

Для забезпечення ефективності нагляду і здійснення функції кримінального переслідування можна запропонувати надати прокурору право провести дії, про які йшлося у клопотанні, самостійно. Але в цьому разі прокурор зобов'язаний буде прийняти справу до свого провадження і самостійно здійснити окремі слідчі дії або одразу доручити провадження слідства іншому слідчому. Таке рішення

¹ Полянський Ю.Є., Долежан В.В. Акти прокуратури: підготовка і внесення: Навч. посібник. – Одеса: Юридична література, 2003. – С. 18, 44-45.

² Архів Дергачівського районного суду Харківської області. Кримінальна справа №1-213/04

прокурора може бути оскаржене учасниками кримінального процесу до слідчого судді.

Відповідно до п. 2 ст. 227 КПК прокурор вправі скасувати незаконні і необґрунтовані постанови слідчих та осіб, які здійснюють дізнання. Видається, що питання про скасування постанов слідчого має вирішуватись поданням прокурора слідчим суддею або прокурором самотійно, але в останньому випадку він має вмотивованою постановою вилучити кримінальну справу і доручити її провадження іншому слідчому.

Одним з найбільш яскравих проявів можливостей прокурора втручатись у діяльність слідчого у ході здійснення нагляду є його право особисто брати участь у проведенні дізнання і досудового слідства, а у необхідних випадках проводити окремі слідчі дії або розслідування у повному обсязі по будь-якій справі (п. 5 ст. 227 КПК). Звертає на себе увагу той факт, що, незважаючи на положення п. 9 Розділу XV Конституції України, у ст. 40 проекту Закону України “Про прокуратуру” № 3757 станом на 6 березня 2006 року¹ закріплені практично необмежені права щодо вилучення кримінальних справ з провадження слідчого і самотійного розслідування будь-яких кримінальних справ. Попередня ж редакція проекту передбачала лише одну підставу для прийняття прокурором справи до свого провадження – грубе порушення законодавства України органами досудового слідства.

Будучи присутнім при провадженні тієї чи іншої слідчої дії, прокурор може не обмежуватись простим спостереженням, а у разі потреби вжити відповідних заходів. Очевидно, що він може давати вказівки щодо провадження даної слідчої дії. Закон, вказуючи на право прокурора давати письмові вказівки (п. 3. ч.1 ст. 227 КПК), чітко не регламентує порядок давання таких вказівок у рамках участі у провадженні слідчої дії. Уявляється, що право прокурора давати вказівки щодо провадження слідчих дій також має бути замінене на право заявляти клопотання, які повинні фіксуватись у протоколі слідчої. У цьому ж протоколі повинне бути

---

¹ Проект Закону України “Про прокуратуру” № 3757 станом на 6 березня 2006 р. – К., 2006.

відображене рішення слідчого щодо клопотання прокурора, якщо він відмовляється його виконати, із зазначенням мотивів відхилення.

За влучним висловом Г.І. Скарєдова прокурор у ряді випадків “сам приймає рішення у справах, які перебувають у провадженні органів попереднього розслідування”¹. При цьому провадження прокурором окремих слідчих дій у кримінальних справах “не вимагає прийняття ним справи до свого провадження і не перетворює його на орган попереднього розслідування”². Таке становище, закріплене законодавчо, не узгоджується з побудовою досудового розслідування на засадах одноособовості, що є можливим лише у тому випадку, коли забезпечується абсолютна персоніфікація відповідальності за будь-які дії і рішення³. Відповідальність же за прийняття всіх рішень про спрямування слідства і проведення слідчих дій, за їх законність і своєчасне проведення у повному обсязі покладена на слідчого, у провадженні якого перебуває дана кримінальна справа. Тож за логікою закону за рішення прокурора у даній конкретній справі відповідальність несе слідчий.

Така нестиківка положень закону може бути подолана шляхом закріплення у КПК норми, відповідно до якої особисте проведення прокурором окремої слідчої дії може бути здійснене за згодою або за клопотанням слідчого, у провадженні якого перебуває кримінальна справа, і за його участю. Прокурор повинен мати право провести слідчу дію без згоди слідчого, але у такому випадку він зобов’язаний відсторонити слідчого від розслідування справи і прийняти її до свого провадження.

КПК, за винятком ст. 165² та ч. 3 ст. 182, не передбачає підстав обов’язкової участі прокурора у слідчих діях⁴. Т.Б. Вільчик вказує, що прокурор може брати участь у процесуальних діях на підставі прямого припису закону, за ініціативою

---

¹ Скарєдов Г.И. Участие прокурора в следственных действиях. – М.: Юрид. лит., 1987. – С. 27.

² Скарєдов Г.И. Вказана праця. – С. 62.

³ Див.: Тарасов А.А. Единоличное и коллегиальное в уголовном процессе: правовые и социально-психологические проблемы. – Самара: Самарский ун-т, 2001. – С. 49.

⁴ Принцип безпосередності знаходить прояв у приписах наказів Генерального прокурора України, які зобов’язують прокурорів різного рівня виїжджати на місце події залежно від обставин злочину з метою належної організації його огляду та проведення інших першочергових слідчих дій і забезпечення ефективної взаємодії органів (див., наприклад: Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання і досудове слідство: Наказ Генерального прокурора України від 19 вересня 2005 року №4 гн).

самого прокурора і у зв'язку з клопотанням учасників процесу¹. З метою підвищення якості діяльності прокурорів у кримінальному процесі вона висловлює цілком слушну пропозицію вказати у наказі Генерального прокурора України, що участь прокурора у слідчих діях доцільна у випадках: при поданні клопотань обвинувачених (підозрюваних) та потерпілих про участь прокурора; при необхідності перевірки інформації про необ'єктивність розслідування, незаконні методи ведення слідства та інші порушення закону слідчим; при виникненні сумнівів у спроможності слідчого кваліфіковано провести дану слідчу дію; у зв'язку з особливою складністю справи². Вважаємо, що правило про обов'язковість участі прокурора при проведенні тих чи інших слідчих дій за клопотанням учасників кримінального процесу повинне бути закріплене у КПК.

Стаття 165² КПК і ст. 132 проекту КПК закріплюють необхідність погодження подання органу дізнання, слідчого про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (а у проекті також у вигляді передачі під нагляд міліції) з прокурором. При цьому не зрозумілим залишається порядок вирішення питання про обрання запобіжного заходу у випадку, коли прокурор не згодний з поданням слідчого. Т.В. Каткова вважає, що у даному разі прокурор, не погодившись з поданням слідчого, виносить постанову про обрання іншого запобіжного заходу³. На наш погляд, прокурор може самостійно обрати інший запобіжний захід лише за умови прийняття справи до свого провадження. Слідчий повинен звертатись за дозволом про застосування відповідного запобіжного заходу лише до суду (слідчого судді), прокурору ж має направлятися копія подання слідчого. Свою позицію щодо рішення слідчого він повинен висловити у суді.

Не менш актуальним питанням є забезпечення реалізації принципу безпосередності у діяльності слідчого і його процесуальної самостійності при здійсненні контролю з боку начальника слідчого відділу.

---

¹ Вільчик Т.Б. Вказана праця. – С. 89.

² Вільчик Т.Б. Вказана праця. –С. 90-91.

³ Каткова Т.В. Проблемы реализации принципа непосредственности исследования доказательств на досудебном следствии: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ун-т внутр. дел. – Х.,1997. – С. 100.

Відповідно до ст. 114¹ КПК України начальник слідчого відділу здійснює контроль за своєчасністю дій слідчих з розкриття злочинів і запобіганню їм, вживає заходів до найбільш повного, всебічного і об'єктивного провадження досудового слідства. Дискусійними у науці є питання щодо сутності контролю начальника слідчого відділу, його меж¹.

Начальник слідчого відділу має право перевіряти кримінальні справи, давати вказівки слідчому про провадження досудового слідства, про притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину та обсяг обвинувачення, про направлення справи, про провадження окремих слідчих дій, передавати справу від одного слідчого до іншого, доручати розслідування справи декільком слідчим, а також брати участь у провадженні досудового слідства та особисто проводити досудове слідство, користуючись при цьому повноваженнями слідчого (ч.2 ст. 114¹ КПК).

Наявність у вказаній посадовій особи значного обсягу повноважень, що дозволяють активно здійснювати істотний вплив на процесуальну діяльність слідчого, свідчить про те, що, крім розслідування кримінальних справ на правах слідчого та функцій організаційного (адміністративного) характеру, закон, дозволяючи здійснювати управлінський вплив на слідчого, наділяє начальника слідчого відділу функцією процесуального керівництва². Окремі вчені розуміють під процесуальним керівництвом право визначати головний напрямок діяльності слідчого у кримінальній справі³. При цьому у процесуальній літературі висловлюються думки про необхідність подальшого розширення прав начальника слідчого підрозділу⁴. Зазначимо, що проект КПК, закріплюючи відкритий перелік питань, з яких начальник слідчого підрозділу може давати вказівки слідчому, дещо розширює повноваження першого (ч. 2 ст. 39 проекту КПК).

---

¹ Погорецький М.А. Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система. – Х.: Арсис, 2002. – С. 90-106.

² Погорецький М.А. Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система. – С. 93-94.

³ Савицкий В. М. Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве. – М.: Наука, 1975. – С. 194, 202.

⁴ Кишиев А. А. Теоретические, правовые основы, проблемы производства дознания и предварительного следствия в органах внутренних дел: Автореф. дис... д-ра юрид. наук / МГУ. – М., 1991. – С. 29; Статкус В. Ф., Чувилев А. А. Прокурорский надзор и ведомственный контроль на предварительном следствии // Сов. гос. и право. – 1975. – №3. – С. 77-78.

Слід зауважити, що подвійний вплив і наявність повноважень з процесуального керівництва як з боку начальника слідчого підрозділу, так і прокурора фактично зводять нанівець дію норми, яка, покладаючи на слідчого відповідальність за хід розслідування, передбачає його процесуальну самостійність¹. На практиці це нерідко проявляється у частковій підміні слідчого начальником слідчого підрозділу, що суперечить нормам КПК та принципу безпосередності. Зустрічаються випадки доручення ним проведення слідчих дій по справі іншим слідчим, при цьому слідча група не створюється, справа не передається у встановленому порядку іншому слідчому, даний факт знаходить відображення тільки у протоколах слідчої дії. Нерідким явищем є також направлення доручень у порядку статей 114 та 118 КПК від імені начальника слідчого підрозділу, узгодження з ним окремих процесуальних документів, наприклад, обвинувального висновку, подання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та інших рішень слідчого, що суперечить закону. Зазначимо, що інколи ініціатором таких “удосконалень” процесуальної форми виступають самі прокурори². Тому обґрунтованими є пропозиції щодо підвищення процесуальної самостійності слідчого за рахунок обмеження прав начальника слідчого підрозділу³.

Повноваження начальника слідчого відділу, як пропонує В.С. Чистякова, слід обмежити такими, що забезпечують виконання ним організаційних функцій щодо керування роботою ввіреного йому підрозділу⁴. При цьому, на наш погляд, необхідно вилучити у нього право давати обов’язкові вказівки про провадження розслідування, кваліфікацію злочину і обсяг обвинувачення, про спрямування справи, про провадження окремих слідчих дій. Такі вказівки можуть даватись у формі рекомендацій, а їх виконання повинне залежати від внутрішнього

---

¹ Аналіз норм, які передбачають поєднання відомчого контролю і прокурорського нагляду приводять В.Т. Томіна до цілком обґрунтованого висновку, що над слідчим занадто багато контролерів, начальник потрібен слідчому – посадовій особі, слідчому – учаснику процесу начальник шкідливий (див.: Ундревич В.С. О непосредственности нашего уголовного процесса // Вестник советской юстиции. – 1927. – № 2. – С.138). Додамо, що така ситуація провокує появу у слідчого помилкового уявлення про розподіл відповідальності між вказаним суб’єктами, позиціонування себе як виконавця чийхось рішень, що у свою чергу призводить до зниження вимогливості до себе, рівня самоконтролю і, як наслідок, якості слідства.

² Архів Дергачівського районного суду Харківської області. Кримінальна справа №1-48/05; №1-361/04.

³ Савицкий В. М. Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве. – М.: Наука, 1975. – С. 183.

⁴ Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: Учебник / Отв. ред. П.А. Лупинская. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – С. 86.

переконавання слідчого, його згоди або незгоди. Натомість у законі слід передбачити право начальника слідчого відділу у випадку необхідності звернутись до прокурора з питань доцільності дачі слідчому тих чи інших вказівок¹.

2.2. Реалізація принципу безпосередності на початковому етапі кримінально-процесуальної діяльності

У зв'язку з орієнтацією законотворчого процесу на адаптацію вітчизняного законодавства до європейських стандартів надзвичайно актуальним є питання організації кримінально-процесуальної діяльності на початковому її етапі. Незважаючи на велику кількість робіт, присвячених проблемам у цій сфері, з урахуванням потреб сьогодення їх розробленість слід визнати недостатньою. Погляди автора щодо належної організації кримінального судочинства на етапах прийняття, перевірки і вирішення заяв і повідомлень про злочини, дізнання і досудового слідства є дещо відмінними від усталених у вітчизняній теорії кримінального процесу і науковій літературі, що, у свою чергу, обумовлює необхідність по-іншому вирішувати окремі питання реалізації принципу безпосередності порівняно з попередніми дослідниками.

Для характеристики структури кримінального судочинства використовується, як правило, поняття стадій². За чинним КПК початковою

¹ Такий крок передбачає перегляд порядку комплектування слідчих органів кадрами, удосконалення системи підготовки професіональних слідчих. Перспективним у цьому плані є запровадження у слідчих органах посади помічника слідчого або слідчого-стажиста для осіб, які не мають досвіду слідчої роботи, та спеціалізація професіональних слідчих за категоріями справ.

² Заслуговує на увагу пропозиція для характеристики структури кримінального процесу разом з таким поняттям, як стадія, виділяти ще один елемент кримінально-процесуальної діяльності – кримінально-процесуальне провадження. Питання про природу кримінально-процесуального провадження розглядалось у роботах О.В. Волколуп, В.С. Зеленецького, Н.С. Манової, Ю.К. Якимовича (див.: Волколуп О.В. Система уголовного судопроизводства и проблемы ее совершенствования. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – С.15-16; Зеленецкий В.С. Возбуждение уголовного дела. – Х.: КримАрт, 1998. – С.24-26; Манова Н.С. Досудебное и судебное производство: сущность и проблемы дифференциации процессуальных форм. – Саратов: ГОУ ВИО «Саратовская государственная академия права», 2003. – С.7-27; Якимович Ю.К. Структура советского уголовного процесса: система стадий и система производств. Основные и дополнительные производства. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1991. – С.8-22). Однак вона потребує подальшого дослідження. На думку автора, досудове провадження має охоплювати початковий етап кримінально-процесуальної діяльності, що відкривається прийняттям і розглядом інформації про злочини, етап її перевірки та вирішення, дізнання і досудове слідство, діяльність прокурора у кримінальній справі, яка надійшла до нього від органу дізнання або слідчого. Представляє інтерес висловлена у літературі пропозиція покласти на слідчого суддю обов'язки з проведення підготовчих до суду дій та внесення справи на судове засідання (див.: Грошевий Ю. Проблеми удосконалення законодавства, що

стадією кримінального процесу України є стадія порушення кримінальної справи, наступною – стадія досудового розслідування. На думку Т.В. Каткової механізм реалізації принципу безпосередності на стадії порушення кримінальної справи та на етапі прийняття її слідчим до свого провадження проявляється в отриманні та безпосередньому дослідженні уповноваженими законом особами приводів та встановленні наявності підстав до порушення кримінальної справи і прийнятті відповідного процесуального рішення. Приймавши до свого провадження справу, передану йому для розслідування, слідчий, перевіряючи наявні в ній матеріали, оцінює обґрунтованість порушення кримінальної справи, встановлює наявність підстав для самовідводу¹. У цілому з такою позицією можна погодитись. Більшої уваги, з огляду на слабку розробленість, потребує проблема забезпечення належної реалізації принципу безпосередності шляхом створення процесуальних умов для провадження розслідування кримінальної справи від початку до кінця однією особою.

Важливим є питання про те, хто повинен приймати рішення про порушення кримінальної справи. Слід підтримати думку про те, що слідчий повинен залучатись до процесу розслідування якомога раніше². Вона знаходить відображення у КПК (ч. 4 ст. 114) та відомчих актах правоохоронних органів³. На думку Т.В. Каткової, рішення про порушення кримінальної справи повинен приймати слідчий, який проводив огляд місця події⁴. Однак таке розв'язання питання є частковим, адже огляд місця події не завжди є першою слідчою дією у справі. Більш переконливою є позиція тих науковців, які вважають, що порушення кримінальної справи доцільніше доручати тому органу, до

регулює кримінально-процесуальну діяльність // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2-3. – С.696). Зважаючи на те, що віддання до суду щодо розгляду справи по суті носить підготовчий характер, вважаємо можливим віднести цю стадію до досудового провадження. У цій стадії слідчий суддя заслуховує думки сторін про можливість закінчення розслідування, приймає клопотання про доповнення досудового слідства і, при відсутності обґрунтованих заперечень сторін, виносить рішення, яким констатує закінчення досудового розслідування і передає справу до суду. Таке рішення усуне проблему участі суддів, які здійснювали попередній розгляд в основному судовому розгляді, а також забезпечить логічну і структурну цілісність досудового провадження як відносно самостійного елемента системи кримінального судочинства.

¹ Каткова Т.В. Вказана праця. – С. 46, 68.

² Лукашевич В.Г. Методологічні проблеми оптимізації пізнавальної діяльності з розслідування злочинів // Криміналістичний вісник. – 2005. – №1. – С. 22.

³ Інструкція з організації діяльності органів досудового слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ України у розкритті та розслідуванні злочинів. Затверджена Наказом МВС України від 25 грудня 2003 року № 1600.

⁴ Каткова Т.В. Вказана праця. – С. 79.

компетенції якого входить виконання вказаних дій¹, точніше – до підслідності якого віднесений злочин, за ознаками якого має порушуватись справа. Зазначимо, що за даними деяких емпіричних досліджень, на практиці лише у 43,5% випадків слідчий веде справу від порушення до завершення².

Частина 4 ст. 97 КПК покладає на слідчого обов'язок, коли необхідно перевірити заяву або повідомлення про злочин, провести перевірку шляхом відібрання пояснень або витребування необхідних документів, ч. 5 цієї ж статті дозволяє проведення з цією метою ОРЗ. На нашу думку, відібрання пояснень не є засобом, специфічним для роботи слідчого. Тому у рамках чинного КПК перевірка заяв і повідомлень, отриманих слідчим (або прокурором), якщо вони не містять достатніх даних, що вказують на ознаки злочину, повинна ним доручатись органам дізнання з відповідними вказівками. Особливо це актуально, якщо необхідне проведення комплексу гласних і негласних ОРЗ, на що вказують В.В. Пивоваров та Л.І. Щербина³.

На наш погляд, рішення про порушення кримінальної справи за матеріалами ОРД має приймати слідчий. Даний висновок підтверджується думкою переважної більшості (понад 66%) опитаних нами слідчих СБ України та співробітників прокуратури. З оперативних співробітників СБ України цей варіант підтримали 45,1% опитаних. Однак момент, коли такі матеріали необхідно реалізувати шляхом порушення кримінальної справи, повинен визначати оперативно-розшуковий орган самостійно.

Матеріали, отримані у ході перевірки, мають передаватись органом дізнання слідчому (прокурору) для оцінки і прийняття процесуального рішення за винятком випадків, коли необхідне негайне проведення невідкладних слідчих дій.

У КПК питання про зміст і характер діяльності у стадії порушення кримінальної справи вирішується недостатньо послідовно. Втілена у законі концепція стадії порушення кримінальної справи базується на ідеї, що з неї

---

¹ Григорьев В.Н., Селютин А.В. Подследственность в уголовном процессе (понятие, основания и порядок определения, проблемы разграничения): Учеб. пособие. – М.: ЮИ МВД РФ, Книжный мир, 2002. – С. 55.

² Карпов Н.С. Криминалистическое изучение преступной деятельности, средств и методов борьбы с ней (данные эмпирических исследований). – К.: Изд-во НАВСУ, 2004. – С. 119.

³ Пивоваров В.В., Щербина Л.І. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ. – Х.: Право, 2006. – С. 94-95.

починається процес кримінального судочинства у зв'язку з фактом вчинення злочину, провадження слідчих дій за окремими винятками повинне відбуватись тільки після порушення кримінальної справи¹, при цьому приводи до порушення справи повинні бути законними, а підстави достовірними². Це правило розглядається як гарантія, що захищає свободу і недоторканність особи від безконтрольності у застосуванні заходів процесуального примусу³. Порушення кримінальної справи щодо певної особи з недодержанням вимог КПК дійсно може породити наслідки, які виходять за межі кримінально-процесуальних відносин, і завдати істотної шкоди конституційним правам та свободам особи, про що зазначив Конституційний Суд України⁴. Виходячи з цього, ми вважаємо за необхідне підтримати В.Т. Маляренка і закріпити у КПК правило, відповідно до якого кримінальні справи завжди порушуються за фактом⁵. Якщо ж є підстави підозрювати особу у вчиненні злочину, необхідно скласти постанову про притягнення (або визнання) особи як підозрюваного.

До завдань даної стадії, крім встановлення приводів і підстав до порушення кримінальної справи, відносять вжиття заходів до попередження або припинення злочину, закріплення його слідів, забезпечення подальшого розслідування і розгляду справ⁶. Однак здається, що їх вирішення не в меншій, якщо не в більшій, мірі здійснюється і в інших стадіях, зокрема у стадії досудового розслідування.

За початок розслідування береться момент порушення кримінальної справи та прийняття її до свого провадження слідчим або дізнавачем, між тим, доручення

¹ Гончаров І.Д. Кримінально-процесуальне право України. Досудове слідство: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 57.

² Зеленецький В.С. Процесуальні правила возбуждения уголовного дела // Весы Фемиды. – 2004. – № 3-4. – С. 7.

³ Кримінальний процес України: Підручник / За ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Х.: Право, 2000. – С. 185; Куцова Є.Ф. Гарантії прав личности в советском уголовном процессе. – М.: МГУ, 1972. – С. 36-37; Михайленко А.Р. Возбуждение уголовного дела в советском уголовном процессе. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1975. – С. 9; Михайленко А.Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан. – К.: Юринком Интер, 1999. – С. 8-9; Тетерин Б.С., Трошкин Е.З. Возбуждение и расследование уголовных дел. – М.: Новый юрист, 1997. – С. 7.

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003.

⁵ Маляренко В.Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: Теорія, історія і практика. – К.: Видавничий дім "ІН ЮРЕ", 2004. – С. 135.

⁶ Лобойко Л.М. Стадії кримінального процесу: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 28; Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 14 января 2000 года № 1-П «По делу о проверке конституционности отдельных положений УПК РСФСР, регулирующих полномочия суда по возбуждению уголовного дела в связи с жалобой И.П. Смирновой и запросом Верховного суда Российской Федерации» // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2000. – № 5. – Ст. 611.

здійснення досудового провадження певній особі може мати місце ще до порушення кримінальної справи – у випадку проведення так званої попередньої (дослідчої) перевірки. Зміст як попередньої перевірки, так і досудового розслідування (не зважаючи на те, що мета збирання даної інформації, обумовлена визначеним чинним законодавством місцем розглядуваних стадій у системі кримінального судочинства, відмінна) значною мірою складає встановлення обставин події і фіксація здобутої інформації. При цьому передбачена ч. 4 та 5 ст. 97 КПК перевірка заяв і повідомлень про злочини законом фактично виноситься за рамки кримінально-процесуальної діяльності, адже збирання відомостей в її ході здійснюється засобами, які в КПК не регламентовані і по суті мають характер адміністративних заходів.

На думку низки дослідників, пізнавальна діяльність, яка відбувається під час попередньої перевірки заяв про злочини, містить всі ознаки, що характеризують її як доказування¹. Сьогодні, однак, не всі джерела фактичних даних, отримані в її ході, мають статус кримінально-процесуальних доказів. Винятком можуть бути результати слідчих дій, які закон дозволяє проводити до порушення кримінальної справи. При використанні як доказів джерел фактичних даних, які були отримані до початку кримінального процесу в ході іншого виду діяльності, їх допустимість необхідно оцінювати, керуючись кримінально-процесуальним законом, а також нормами законодавства, яке її регулює². Ті ж вимоги повинні ставитись і до матеріалів попередньої перевірки. Ця умова в цілому підтверджується практикою розслідування злочинів³. Виникає питання: чому для вирішення однотипних завдань повинні використовуватись різні засоби?

---

¹ Кузнецов Н.П. Доказывание в стадии возбуждения уголовного дела: Учеб. пособие. – Воронеж: Воронеж. ун-т, 1983. – С. 11-12; Михеенко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. – К.: Вища школа, 1984. – С. 29; Сердюков П.П. Доказательства в стадии возбуждения уголовного дела: Учеб. пос. – Иркутск: Иркутский гос. ун-т, 1982. – С. 72; Яшин В.Н., Победкин А.В. Возбуждение уголовного дела. Теория, практика, перспективы: Учеб. пос. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2002. – С. 23; Галаган В.І. Проблеми вдосконалення процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. – С. 43.

² Определение Судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда РФ от 3 сентября 2004 г. №47-004-75 (Извлечение) // Бюллетень Верховного Суда Российской Федерации. – 2005. – №5. – С.23-24.

³ Вивчення нами кримінальних справ показує, що приводами до порушення кримінальної справи переважно були матеріали попередньої перевірки. Такі матеріали не мають статусу доказів і для встановлення обставин, про які у них йдеться, слідчі зазвичай проводять слідчі дії. Зокрема, допитуються особи, від яких були отримані пояснення (навіть, якщо пояснення було отримане особисто слідчим). Здійснюється також проведення допитів як свідків осіб, які приймали участь при огляді місця події, якщо він проводився оперативним співробітником на правах особи, яка здійснює дізнання. При отриманні ж кримінальної справи, порушеної органом дізнання, практикується проведення повторних або додаткових слідчих дій, які вперше були проведені неналежним чином. Проводяться виїмки оригіналів документів. Така позитивна практика свідчить про правильне розуміння більшістю слідчих норм КПК і

Слід зазначити, що Статут кримінального судочинства 1864 року відводив порушенню кримінальної справи службову роль, цим актом ознаменовувався початок досудового слідства¹. Така ж роль цього інституту закріплювалася і у пореволюційних радянських кримінально-процесуальних кодексах 20-х років. Приводи до порушення кримінальної справи слугували фактичною і правовою підставою для порушення провадження по кримінальній справі, інакше – початку кримінального судочинства². Радянські вчені-процесуалісти того часу також виходили з того, що порушення кримінальної справи – не більше ніж початковий момент кримінального процесу, що не має значення самостійної стадії³.

Важливо зазначити, що стадія порушення кримінальної справи як така відсутня у законодавстві низки іноземних держав. Прикладом може бути кримінальний процес Англії, США, ФРН, Франції та деяких інших держав, де органи досудового розслідування, отримавши первинну інформацію про злочин мають можливість негайно без попереднього прийняття формалізованого рішення про початок розслідування почати збирання доказів шляхом провадження слідчих дій, що по суті означає початок розслідування⁴.

Закономірною є поява публікацій, автори яких ставлять під сумнів правильність домінуючої сьогодні концепції стадії порушення кримінальної справи⁵. Деякі вчені виступають за повне скасування даної стадії⁶, інші вважають достатнім усунути інститут дослідчої перевірки⁷, треті – змінити назву даної

є підтвердженням реалізації принципу безпосередності на даному етапі. Однак звертає на себе увагу той факт, що не завжди належним чином залучаються до кримінальної справи документи, отримані під час попередньої перевірки. Особливо це стосується кримінальних справ, які розслідуються слідчими органів внутрішніх справ. Нерідкими є посилання в обвинувальному висновку на матеріали кримінальної справи, які не були визнані доказом, – близько 12%. Прикладом може бути кримінальна справа по обвинуваченню Д. у вчиненні злочину, передбаченому ч. 1 ст. 296 КК України, де в обвинувальному висновку слідчий посилається на пояснення, отримані до порушення кримінальної справи. При цьому у справі відсутня постановка про визнання даного документа доказом і, крім того, немає підстав для надання йому такого значення (архів Київського районного суду м. Харкова. Кримінальна справа №1-816/5-03).

¹ Устав уголовного судопроизводства. – С.-Пб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1909. – 358 с.

² Гирько С.И. Роль и функции милиции в уголовном процессе России. – М.: Щит-М, 2005. – С.53.

³ Дорохов В.Я. Возбуждение уголовного дела как первоначальная часть стадии предварительного расследования в советском уголовном процессе // Учен. зап. Пермского ун-та. – Вып.4. – Т.10. – Пермь, 1955. – С. 114-117.

⁴ Гуценко К.Ф., Головки Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств. – 2-е изд, доп. и испр. – М.: Зерцало-М, 2002. – С. 47, 168, 324-325; Филимонов Б.А. Основы уголовного процесса Германии. – М.: МГУ, 1994. – С. 53-54; Хижняк Д.С. Процессуальные и криминалистические проблемы развития тактики следственных действий. – М.: Юрлитинформ, 2004. – С. 54, 57.

⁵ Деришев Ю. Стадия возбуждения уголовного дела – реликт «социалистической законности» // Российская юстиция. – 2003. – №8. – С. 34, 36; Карнеева Л.М. Нужна ли стадия возбуждения уголовного дела // Соц. законность. – 1990. – №5. – С. 49-50.

⁶ Бажанов С.В. Стоимость уголовного процесса: Автореф. дис... д-ра. юрид. наук: 12.00.09 / Владимир. юрид. ин-т Минюста России. – Н. Новгород, 2002. – С. 26.

⁷ Вицин С. Институт возбуждения дела в уголовном судопроизводстве // Российская юстиция. – 2003. – №6. – С. 55.

стадії, наприклад, на “стадію дізнання” або “стадію дослідчої перевірки” і дозволити в її рамках проведення слідчих дій, обмеживши їх коло такими, які є невідкладними або слідчими діями, які не містять ознак процесуального примусу¹. Противники таких поглядів вказують на те, що розширення кола слідчих дій, проведення яких дозволяється до порушення кримінальної справи, призводить до того, що фактично зникає межа між попередньою перевіркою і досудовим слідством². Законодавець робить спроби розв’язати зазначені питання шляхом розширення кола слідчих дій, які можуть проводитись до порушення кримінальної справи (статті 187, 187¹ КПК), але зроблені кроки не є достатніми.

Спроба вирішити цю проблему була зроблена В.С. Зеленецьким, який розробив концепцію дослідчого кримінального процесу як детально регламентованої кримінально-процесуальної діяльності, що передує досудовому розслідуванню³. Деякі його погляди знайшли відображення у проекті КПК, однак проблема співвідношення дослідчої перевірки як складової стадії порушення кримінальної справи і розслідування залишається відкритою.

Серед вчених і практиків вважається беззаперечним те, що несвоєчасний початок кримінального процесу внаслідок недостатньо активного і швидкого реагування на заяви і повідомлення про злочини або необґрунтовано тривалої їх перевірки може призвести до негативних наслідків⁴. Нерідко при цьому повідомлення і заяви про злочин містять відомості щодо ознак злочину, достатні для порушення кримінальної справи⁵. Прийняття заяв та іншої інформації про

¹ Колодяжний В.А. Возбуждение уголовного дела: проблемы теории и практики. – Луганск: РИО ЛИВД, 1999. – С. 9; Финько В.Д. Проблемы взаимосвязи криминалистики, уголовного и уголовно-процессуального права // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Х.: “Гриф”, 2003. – С. 60; Тертышник В.М. Нетрадиционные способы и формы собирания и исследования доказательств при расследовании преступлений. – Х.: ХИВД, 1994. – С. 16-17; Бахин В.П., Весельский В.К., Карпов Н.С. Проблемы оптимизации следствия // Современные проблемы криминалистики. Труды Академии Управления. – М., 1998. – С. 83-84.

² Аленин Ю.П. Процессуальные особенности производства следственных действий. – Одеса: К-д, Центр.-Укр. изд-во, 2002. – С. 33.

³ Зеленецкий В.С. Возбуждение уголовного дела. – Х.: КримАрт, 1998. – С. 261; Зеленецкий В.С. Прокурорский надзор за исполнением органами дознания и досудебного следствия законов при приеме, регистрации, проверке и разрешении заявлений и сообщений о преступлениях. – Х.: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. – С. 197-234; Зеленецкий В.С. Поняття і природа дослідчого кримінального процесу // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – №2. – С. 157-165.

⁴ Карякин В.В., Махов В.Н. Возбуждение уголовных дел о налоговых преступлениях. – М.: Юрлитинформ, 2005. – С. 9-10; Михайленко А.Р. Возбуждение уголовного дела в советском уголовном процессе. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1975. – С. 7-8.

⁵ Привертають увагу результати емпіричного дослідження, які наводить В.Г. Лукашевич: тільки 42% кримінальних справ за тяжкими злочинами було порушено без попередньої перевірки протягом доби з моменту повідомлення про злочин. Ще 25,3% – після добової перевірки, 29,6% – перевірка тривала до 10 діб і у 2,5% – понад 10 діб (а по справах з привласнення, розтрати майна або заволодіння ним за ст. 191 КК України 11,1%). У той же час змістовне вивчення цих справ свідчить про те, що кожне друге повідомлення й заява відразу ж містили відомості щодо ознак

злочини, їх реєстрація є фактичним початком кримінально-процесуальної діяльності. Уявляється, що саме ці дії повинні складати сутність першої стадії кримінального процесу, яку можна іменувати стадією прийняття і розгляду інформації про злочини.

Крок до цього зроблений у проекті КПК, автори якого здійснили спробу регламентувати у кодексі порядок проведення перевірочних дій, за рахунок чого надати їм статус дій кримінально-процесуальних (статті 197-204). За результатами перевірки приймається рішення про порушення провадження у кримінальній справі або про відмову в його порушенні. Видається, що така нормативна конструкція є суперечливою. Прийняття рішення про порушення провадження у кримінальній справі як початок розслідування тавтологічне, адже процесуальна діяльність з встановлення обставин злочину вже розпочалась. Залишення такого інституту є більше даниною традиції, ніж нагальною потребою.

У зв'язку з розробкою нового КПК набула нового забарвлення проблема, пов'язана зі співвідношенням дізнання і досудового слідства. Проект КПК передбачає можливість провадження дізнання лише у справах, у яких досудове слідство є обов'язковим. Стаття 212 вказує, що після порушення прокурором провадження у кримінальній справі про злочин, щодо якого провадження досудового слідства є обов'язковим, орган дізнання, керуючись положеннями цього Кодексу, проводить невідкладні слідчі дії. У справах про злочини невеликої і середньої тяжкості слідчі та інші процесуальні дії провадяться до встановлення особи, яка його вчинила. Встановивши особу, яка вчинила злочин, орган дізнання у строк до трьох діб складає постанову про передачу справи слідчому, яка затверджується прокурором. У справі про тяжкий чи особливо тяжкий злочин, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, дізнання здійснюється протягом десяти діб із моменту порушення провадження у справі, а при її встановленні – не більше трьох діб з моменту її встановлення.

На нашу думку, недоцільно доручати органам дізнання здійснення розслідування до встановлення особи у справах про тяжкі і особливо тяжкі злочини. У проекті КПК порушення і прийняття ними до свого провадження такої кримінальної справи повинне розглядатись як виняток, котрий буде припустимим лише за необхідності негайного проведення невідкладних слідчих дій. Загальним правилом має стати направлення матеріалів, які містять інформацію про злочин, за належністю, тобто слідчому для проведення досудового слідства. У чинному ж КПК необхідно доповнити ч. 2 ст. 104 КПК правилом про те, що у разі, коли органом дізнання отримані матеріали, що містять інформацію про наявність ознак складу тяжкого або особливо тяжкого злочину і відома особа, яка його вчинила, ці матеріали негайно направляються через прокурора слідчому для вирішення питання про порушення кримінальної справи і провадження досудового слідства. У випадку необхідності проведення невідкладних слідчих дій, орган дізнання вправі самостійно порушити кримінальну справу, про що вказує у постанові про порушення кримінальної справи. Після проведення невідкладних слідчих дій справа має бути негайно передана слідчому. Доцільно також, щоб про отримання інформації про такий злочин і про порушення кримінальної справи орган дізнання негайно повідомляв начальника слідчого підрозділу для того, щоб він знав суть справи і забезпечив своєчасне прийняття справи до свого провадження слідчим. Подібну норму містив Статут кримінального судочинства 1864 року (ст. 250), дана пропозиція знаходить підтримку в сучасних роботах з кримінального процесу¹ і узгоджується з приписами відомчих нормативних актів².

Такий порядок більше узгоджується з принципом безпосередності, оскільки забезпечує провадження розслідування від початку до кінця слідчим, який має належну кваліфікацію для розслідування справ такої складності, на якого законом покладений обов'язок організувати і особисто контролювати цю діяльність і

---

¹ Пивоваров В.В., Щербина Л.І. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ. – Х.: Право, 2006. – С. 105; Григорьев В.Н., Селютин А.В. Подследственность в уголовном процессе (понятие, основания и порядок определения, проблемы разграничения): Учеб. пособие. – М.: ЮИ МВД РФ, Книжный мир, 2002. – С. 56.

² Про взаємодію правоохоронних та інших державних органів України у боротьбі із злочинністю: Інструкція МВСУ/СБУ/ДКСОДКУ/ДМКУ/НГУ/МОУ/МЮУ № 4348/138/151/11-2-2870/172/48-407/2-90-442 від 10.08.94. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 21 вересня 1994 р. за № 225/435.

відповідальність за хід та результати розслідування. Створюються гарантії для безпосереднього особистого сприйняття інформації, яка має значення для справи, і прийняття на цій основі законних і обґрунтованих рішень¹.

У цьому контексті привертає увагу висловлена А. Кругликовим точка зору, на думку якого порушення органом дізнання кримінальної справи і проведення у ній невідкладних слідчих дій є однією з основних форм взаємодії органу дізнання зі слідчим. При цьому провадження невідкладних слідчих дій є не дізнанням, а досудовим слідством на початковому етапі². Думка про те, що функція розслідування кримінальної справи не є специфічною для органів дізнання знаходить підтримку і у вітчизняній літературі³. На наш погляд, у вітчизняному праві основною формою розслідування злочинів має бути досудове слідство, яке у передбачених законом випадках може бути скороченим (спрощеним). Дізнання ж повинне розглядатись як поліцейська діяльність, яка має розшуковий характер. Проведення органами дізнання слідчих дій – це фактично початковий етап досудового слідства і тому має допускатись лише за умов невідкладності. У новому КПК приводом до початку досудового слідства має бути виявлення органами досудового слідства інформації про ознаки злочину, способами ж її виявлення може бути: отримання заяв і повідомлень про злочин від громадян, посадових осіб, підприємств, установ, організацій та правоохоронних органів, матеріали ОРД, явка з повинною, безпосереднє виявлення та інші. Якщо однозначний висновок про відсутність ознак того чи іншого злочину не впливає з аналізу інформації, отриманої у визначеному законом порядку, має бути розпочате досудове слідство. Якщо отримана інформація вказує на ознаки злочину, віднесеного до підслідності іншого органу, повинне прийматись рішення про направлення матеріалів за належністю.

---

¹ Заслугує на підтримку думка О. Медведька про доцільність поглиблення спеціалізації органів досудового розслідування, що, на нашу думку, сприятиме підвищенню ефективності їх діяльності (див.: Литвиненко В. Реформування системи правоохоронних органів України та міжнародний досвід трансформації поліції в країнах центральної східної Європи // Стратегічна панорама. – 2005. – №3. – С. 197-198). За даними емпіричних досліджень більше 30% респондентів висловили думку, що відсутність спеціалізації слідчих істотно утруднює їх роботу (див.: Карпов Н.С. Криминалистическое изучение преступной деятельности, средств и методов борьбы с ней (данные эмпирических исследований). – К.: Изд-во НАВСУ, 2004. – С. 119).

² Кругликов А. Начало предварительного следствия органом дознания как форма его взаимодействия со следователем // Уголовное право. – 2005. – № 2. – С.86-88.

³ Уваров В.Г. Сущность и процессуальные формы процессуальных полномочий органа дознания. – Х.: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2003. – С. 24.

За результатами розгляду слідчим інформації про злочин, повинна складатись постанова про початок досудового слідства по факту виявлення ознак злочину і прийняття його до свого провадження. Відповідно до вимог принципу безпосередності рішення про початок досудового слідства має приймати посадова особа того органу, до підслідності якого віднесені злочини, ознаки яких виявлені. Він також має організувати і направляти в межах своєї компетенції всю діяльність з встановлення обставин діяння, що має ознаки злочину. Це передбачає й можливість проведення ОРЗ у порядку оперативного забезпечення кримінального судочинства і виконання вказівок слідчого.

Наступним має бути рішення про порушення кримінального переслідування щодо конкретної особи і визнання її підозрюваною чи притягнення як обвинуваченого або, якщо інформація про злочин у ході слідства не підтвердилася, на підставі зібраних доказів слідчий повинен прийняти вмотивоване рішення про припинення досудового слідства.

Після початку досудового слідства повинне допускатись проведення будь-яких слідчих дій. На відміну від більшості засобів попередньої перевірки результатом їх проведення є отримання доказів. Це дозволить забезпечити оперативність у збиранні доказів і можливість уникнути дублювання у процесі пошуку і фіксації фактичних даних. Мова, зокрема, йде про відібрання пояснень, висновки спеціалістів¹. Запропонований підхід створюватиме умови для здійснення провадження у справі від початку до кінця однією особою, що, безумовно, буде сприяти належній реалізації принципу безпосередності і підвищенню якості досудового слідства, розширить можливості для прийняття законного і обґрунтованого доказами рішення про припинення кримінально-процесуальної діяльності у випадку непідтвердження інформації про злочин, на відміну від порядку відмови у порушенні кримінальної справи сьогодні.

Звертає на себе увагу певна непослідовність запропонованої у проекті КПК конструкції ст. 193 “Безпосередне виявлення злочину”. У ч. 2 цієї статті вказано,

---

¹ Весельський В.К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти). – К.: НВТ “Правник” – НАВСУ, 1999. – С. 34; Кузьмічов В.С., Черноус Ю.М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення. – К.: ЗАТ “НІЧЛАВА”, 2005. – С. 60-63, 348.

що про “безпосереднє виявлення відомостей про вчинений злочин чи підготовку до нього особа, яка здійснює дізнання, слідчий складають рапорт, а прокурор, суддя, суд – повідомлення”. Слід позитивно оцінити пропозицію відобразити на законодавчому рівні вимогу складати рапорт про виявлення оперативним співробітником ознак злочину, яку слід доповнити вказівкою на обов’язок негайно повідомляти про такі факти посадових осіб, які уповноважені приймати рішення про порушення кримінального провадження і розслідування злочину (прокурор, начальник органу дізнання) шляхом належного спрямування даного документа. Положення ж про те, що особа, яка здійснює дізнання, слідчий і прокурор також повинні складати рапорт про безпосереднє виявлення злочину, суперечить принципу безпосередності і публічності. Якщо таке правило щодо особи, яка здійснює дізнання, ще можна якось виправдати, враховуючи обмежену процесуальну самостійність, то кому має бути адресований рапорт слідчого, а тим більше повідомлення прокурора, уявити важко. Цю норму доцільно виправити на обов’язок вказаних посадових осіб розпочати перевірку щодо факту злочину у кожному такому випадку або спрямувати відповідні матеріали за належністю.

Викликає також зауваження запропоноване у проекті КПК положення, згідно з яким у всіх випадках рішення про порушення кримінальної справи приймає прокурор (статті 205, 207). Такий порядок може бути прийнятним, якщо вся первісна інформація про злочини буде надходити до органів прокуратури. В іншому випадку така норма стане перепорою для проведення невідкладних слідчих дій, особливо при безпосередньому виявленні ознак злочину, і, як наслідок, – чинником, який гальмуватиме активну процесуальну діяльність з розкриття злочинів і збиранню доказів “по гарячих слідах”¹. У новому КПК слід залишити право органів дізнання і слідчих самостійно починати досудове слідство з наступним повідомленням про це прокурора.

---

¹ Схожа ситуація склалася сьогодні у Російській Федерації, де для порушення кримінальної справи обов’язково є згода прокурора. Дана норма встигла зарекомендувати себе з негативного боку, що дає підстави як науковцям, так і практикам ставити питання про її усунення з кримінально-процесуального закону (див.: Бозров В. Лабиринты первой процессуальной стадии // Уголовное право. – 2005. – №2. – С.72-74). Слід зазначити, що така позиція знайшла відображення в нещодавніх змінах до КПК РФ, якими досить істотно обмежені повноваження прокурора на досудовому слідстві (коментар див.: Быков В.М. Правовое положение прокурора на предварительном следствии // Следователь. – 2008. – №6. – С. 31-36). Крім того, положення зазначених статей проекту КПК не узгоджується з правом слідчого та органу дізнання самостійно відмовляти у порушенні провадження у кримінальній справі, про що складати відповідний висновок (п. 2 ч. 1 ст. 205 проекту КПК).

Розглянувши проблеми реалізації принципу безпосередності на початковому етапі кримінально-процесуальної діяльності, перейдемо до тих, які виникають у стадії досудового розслідування, яка є основним структурним елементом досудового провадження.

2.3. Забезпечення реалізації принципу безпосередності при використанні слідчим доказів, які були отримані органом дізнання або іншим слідчим

Одне з найбільш істотних обмежень принципу безпосередності у стадії досудового розслідування знаходить прояв при використанні слідчим доказів, які були отримані іншими процесуальними суб'єктами, уповноваженими вести провадження по кримінальній справі, до яких слід віднести особу, яка здійснює дізнання, та слідчого. Вирішення даного питання необхідно здійснювати у двох аспектах: а) попередження необґрунтованих обмежень принципу безпосередності; б) подолання наслідків його правомірного обмеження.

У рамках першого слід приділити увагу проблемам, пов'язаним з організацією досудового розслідування. У цій роботі будуть розглянуті лише найбільш актуальні, а саме ті, які виникають при застосуванні інституту слідчих доручень, наданні міжнародної правової допомоги, передачі кримінальної справи від одного слідчого іншому і виділенні матеріалів кримінальної справи в окреме провадження, при провадженні досудового слідства групою слідчих та слідчо-оперативною групою. Другий аспект передбачає необхідність визначити порядок дій слідчого при використанні доказів, отриманих у ході дізнання або іншим слідчим.

Розглянемо **проблеми реалізації принципу безпосередності при застосуванні інституту слідчих доручень у порядку статей 114, 118 КПК.** Кримінально-процесуальний інститут слідчих доручень давно відомий вітчизняному законодавству – можливість провадження оперативно-розшукових і окремих слідчих дій за дорученням слідчого була передбачена ще Статутом

кримінального судочинства 1864 року (статті 271, 292 та ін.)¹. Окремі питання з підготовки, направлення та виконання доручень слідчого висвітлювались у роботах Ю.М. Білозерова, В.В. Вапнярчука, А.П. Гуляєва, І.М. Гуткіна, О.М. Ларіна, І.І. Мартиновича, О.І. Михайлова, С.І. Піскуна, М.А. Погорецького, С.В. Слинька, М.С. Строговича, А.А. Чувільова, В.Є. Чугунова, Л.І. Щербини та інших вчених. Незважаючи на це, низка питань, пов'язаних з необхідністю законодавчого забезпечення послідовної реалізації принципу безпосередності у законі залишається невирішеною.

Передбачена законом (ч. 3 ст. 114, ст. 118 КПК) можливість збирати докази шляхом направлення доручень є одним з випадків правомірного обмеження дії принципу безпосередності на досудовому слідстві. Звертає на себе увагу застосування у законі різних термінів: “доручення” і “окреме доручення”. За своєю природою вказані процесуальні акти є тотожними і вимагають єдиної правової регламентації і термінології. На наш погляд, у КПК право слідчого звертатись до слідчих органів і органів дізнання з вимогою проведення окремих слідчих дій доцільно об'єднати під терміном “доручення слідчого” (далі – доручення), про проведення ОРЗ повинна даватись вказівка.

Не зовсім вдало це питання вирішується і в проекті КПК, де в п. 3 ч. 1 ст. 35 йдеться про письмові доручення органу дізнання, а в ст. 221 згадується постанова про доручення провадження окремих слідчих дій чи ОРЗ в іншому районі (місті). З метою усунення неоднозначності у трактуванні закону та формування єдиної практики застосування його норм доцільно доповнити ч. 1 ст. 35 „Слідчий” проекту КПК пунктом такого змісту: „давати іншому органу досудового слідства обов'язкові для виконання доручення про проведення слідчих та інших процесуальних дій”. До статті 217 проекту КПК „Місце провадження досудового слідства” слід включити ч. 4: „При необхідності провадження слідчих та інших процесуальних дій² в іншому районі, місті чи області (залежно від територіальної

¹ Устав уголовного судопроизводства. – С.-Пб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1909. – 358 с.

² Тут слідчі дії розглядаються як такі процесуальні дії, що уособлюють комплекс пізнавальних і посвідчувальних операцій слідчого, спрямованих на отримання відповідного виду доказів. Процесуальні дії у широкому розумінні – це дії службових осіб органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду чи інші дії, передбачені КПК.

компетенції слідчого органу) слідчий, у провадженні якого перебуває справа, вправі особисто виконати її або доручити її виконання іншому слідчому органу або органу дізнання”. Рекомендується також замінити ст. 221 „Провадження процесуальних дій в іншому районі (місті)” двома статтями: „Доручення слідчого про провадження слідчих та інших процесуальних дій” і “Вказівки слідчого про здійснення розшукових, оперативно-розшукових заходів”, де викласти умови і порядок направлення доручень і вказівок, вимоги до їх змісту і форми.

Норму КПК про те, що у межах міста або району, хоча і поділеного на декілька слідчих ділянок, слідчий зобов’язаний особисто здійснювати всі слідчі дії (ч. 2. ст. 118), необхідно доповнити, вказавши, що при необхідності одночасно пред’явити обвинувачення і провести допити великої кількості осіб або провести декілька слідчих дій одночасно створюється група слідчих або слідчо-оперативна група. З метою забезпечення належного контролю за виконанням доручень і вказівок, а також виходячи з міркувань збереження таємниці слідства, доцільно направляти їх органам дізнання, які входять до складу органів одного відомства, якщо інше не обумовлене об’єктивними умовами. Вказівки слідчого органам дізнання можуть даватись незалежно від місця їх розташування.

Одним з невирішених у кримінально-процесуальному законодавстві залишається питання про коло слідчих та інших процесуальних дій, виконання яких може бути доручене іншому слідчому або органу дізнання. В літературі висловлено думку, що слідчий вправі давати доручення іншим слідчим органам і органам дізнання про провадження будь-якої слідчої дії¹. Проте більш аргументованою здається точка зору тих авторів, на думку яких слід обмежити перелік слідчих дій, що можуть вчинятись за дорученням². Слід, однак, зазначити, що їх пропозиції є методичними рекомендаціями щодо організації розслідування і не мають нормативного характеру. У законі, на жаль, немає приписів, які б

Докладніше про поняття слідчих дій див.: Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. – М.: Юрлитинформ, 2004. – С.13-19.

¹ Рыжаков А.П. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Норма, 2002. – С. 119, 386.

² Михайлов А.И. Отдельное поручение следователя. – М.: Юрид. лит., 1971. – С. 12; Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. – М.: Юрид. лит., 1970. – С. 118-119; Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. – К.: Форум, 2003. – С. 310; Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. В.И. Радченко; науч. ред. В.Т. Томин, М.Н. Поляков. – М.: Юрайт-Издат, 2004. – С. 139.

орієнтували слідчих на додержання цих, безумовно корисних порад, хоча практика в більшості випадків йде саме цим шляхом. Деякі положення стосовно заборони доручення великої кількості слідчих дій слідчому іншого району містилися лише у вказівці Генерального прокурора СРСР від 31 грудня 1960 року за №3/100 „Про порядок підготовки, направлення і виконання окремих доручень”.

У цьому контексті заслуговує на увагу пропозиція Т.В. Каткової закріпити у КПК перелік процесуальних дій, які не можуть бути доручені іншому слідчому або органу дізнання. Законодавча регламентація кола найбільш важливих і відповідальних процесуальних дій, провадження яких не можна доручати іншим слідчим і органам дізнання, буде сприяти реалізації принципу безпосередності на досудовому слідстві, створить додаткові гарантії прийняття законних і обґрунтованих рішень належними суб'єктами і передумови для найбільш ефективного проведення слідчих дій. Однак віднесення до вказаного переліку таких процесуальних дій, як винесення постанови про притягнення як обвинуваченого і пред'явлення обвинувачення, обрання запобіжного заходу, призначення експертизи, винесення постанови про закриття справи за окремим епізодом чи щодо окремої особи, складання документів, якими закінчується провадження у справі є не зовсім послідовним¹.

У дорученні не може йтися про прийняття процесуальних рішень стосовно притягнення як обвинуваченого, зміни обвинувачення, відсторонення обвинуваченого від посади, застосування і зміни запобіжного заходу, продовження строку тримання під вартою, оголошення розшуку обвинуваченого, визнання осіб учасниками процесу, застосування і скасування заходів безпеки до учасників кримінальної справи, закриття справи, зупинення і відновлення слідства, продовження строку досудового слідства, об'єднання справ і виділення матеріалів справи в окреме провадження, призначення експертизи, а також розгляд клопотань та винесення постанов про проведення слідчих дій. Кримінально-процесуальний закон не передбачає можливості доручити

---

¹ Каткова Т.В. Вказана праця. – С. 130.

виконання цих дій будь-кому, тому встановлювати в окремій нормі заборону доручати їх здійснення є зайвим.

На наш погляд, у КПК слід прямо вказати, що не можуть бути предметом доручення процесуальні дії з обов'язковою участю підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника та законного представника. Якщо необхідно одночасно пред'явити обвинувачення великій кількості осіб, може створюватись група слідчих.

Слідчий також не повинен доручати органу дізнання або іншому слідчому провадження слідчих дій, якщо є безперешкодна можливість виконати їх особисто¹. У діяльності слідчих органів СБУ досить поширеним є давання органам дізнання доручень про провадження слідчих дій у межах території, яка визначає місце проведення досудового слідства. Прикладом може бути кримінальна справа №1-167/5-03 по обвинуваченню Л. у вчиненні злочинів, передбачених ч.1 ст. 201, ч. 1 ст. 212, ч.1 ст. 358 КК України, в якій органу дізнання за місцем провадження слідства неодноразово давались доручення про здійснення виїмки². Між тим, нічим не обмежена свобода слідчого у можливості доручати слідчі дії органам дізнання може негативно позначатися на виконанні основних завдань останніх. Тому в КПК доцільно закріпити норму, відповідно до якої у дорученні про вчинення слідчих дій слідчий повинен навести причини, які перешкоджають йому провести ці слідчі дії особисто. Крім того, необхідно усунути як таку, що суперечить принципу безпосередності, практику направлення доручень від імені керівників слідчих відділів по справах, які перебувають у провадженні їх підлеглих.

Законом від 21 червня 2001 року до КПК було внесено значні зміни, якими перелік традиційних слідчих дій доповнено такими, як накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку (ст. 187 КПК). Аналогічні слідчі дії передбачені проектом КПК (статті 267, 268). Закон України „Про оперативно-розшукову діяльність” у пунктах 9, 10 ч. 1 ст. 8 вказує на можливість

---

¹ Коментарій к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. д.ю.н., проф. А.Я. Сухарева. – 2-е изд., перераб. – М.: Норма, 2004. – С. 97.

² Архів Київського районного суду м. Харкова. Кримінальна справа №1-167/5-03.

проведення ОРЗ, спрямованих на зняття інформації з каналів зв'язку. З тексту кримінально-процесуального закону не зрозуміло, чи може слідчий дати вказівку органу дізнання (а точніше, органу, що здійснює ОРД) провести такі ОРЗ. Вважаємо, що при наявності порушеної кримінальної справи неприпустимо підміняти слідчі дії оперативно-розшуковими. На цю обставину звернув увагу Конституційний суд РФ, який зазначив, що “проведення оперативно-розшукових заходів, які супроводжують провадження попереднього розслідування по кримінальній справі, не може підміняти процесуальні дії, передбачені кримінально-процесуальним законом”¹.

Правило неприпустимості підміни слідчих дій оперативно-розшуковими є справедливим і для такого ОРЗ, як негласне проникнення до житла або іншого володіння особи, передбаченого п. 7 ст. 8 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”. Вважаємо, що такий захід можна проводити лише до порушення кримінальної справи. У ході ж здійснення кримінально-процесуальної діяльності з розслідування злочину при наявності відповідних підстав повинен проводитись обшук за постановою слідчого, у провадженні якого перебуває кримінальна справа.

Винесення постанови про проведення слідчої дії, отримання санкції прокурора або постанови суду покладається на слідчого, у провадженні якого перебуває справа. Відповідні документи долучаються до доручення. Доручення, направлене без відповідної постанови або з постановою про проведення даної слідчої дії, оформленою з порушенням вимог закону, не підлягає виконанню. Доцільно, щоб особа, яка отримала доручення для виконання, виносила постанову про прийняття доручення до свого провадження, де вказувалось дата його отримання. При надходженні доручення з порушенням вимог закону має

---

¹ Див.: Определение Конституционного суда РФ «Об отказе в принятии к рассмотрению жалобы гражданина Барковского Константина Олеговича на нарушение его конституционных прав частью четвертой статьи 127 УПК РСФСР, пунктом 1 части первой статьи 6 и пунктом 3 части первой статьи 7 Федерального закона «Об оперативно-розыскной деятельности»» от 1 декабря 1999 г. № 211-0 // Собрание законодательства РФ . – 2000. – № 10. – Ст.1164.

Разом з тим, звертає на себе увагу те, що у процедурі зняття інформації з каналів зв'язку як слідчої дії відсутня одна з визначальних ознак слідчої дії – безпосереднє сприйняття слідчим доказової інформації у ході її проведення. Це робить не слідчий, а представник відповідного органу. Видається, що існування такої слідчої дії в цілому є припустимим, але її механізм з точки зору принципу безпосередності потребує удосконалення, що може бути предметом подальших наукових пошуків.

складатись постанова про відмову в його виконанні з зазначенням причин. Це дозволить упорядкувати процесуальний порядок визначення належного суб'єкта здійснення слідчих дій, що створить додаткові гарантії допустимості отриманих доказів.

Заслуговує на увагу питання про можливість виходу за межі доручення. У літературі висловлена думка про неприпустимість проведення не вказаних у дорученні слідчих дій без попереднього погодження зі слідчим, який його направив¹. Інші вчені допускають позитивне його вирішення у випадках, коли в цьому виникне необхідність і слідчі дії тісно пов'язані з вказаними у дорученні², а також, якщо затримка з їх проведенням може спричинити втрату доказів³. Однак слід уточнити критерії прийняття відповідного рішення.

На нашу думку, зазначене питання повинне вирішуватись залежно від наявності зв'язку слідчих дій, які на думку виконавця доручення необхідно провести, з тими обставинами, про з'ясування яких у ньому йдеться⁴. Якщо для встановлення обставин, вказаних у дорученні, необхідно терміново провести слідчі дії, не зазначені в ньому, і немає можливості отримати попередню згоду слідчого, який надіслав доручення, посадова особа органу дізнання або слідчий вправі їх виконати, повідомивши про це слідчого негайно після проведення таких слідчих дій. У разі коли для провадження слідчої дії необхідне винесення постанови (про проведення обшуку, виїмки, огляду) і неможливо у необхідний строк отримати нове доручення і постанову про проведення таких слідчих дій, виконавець доручення повинен самостійно скласти відповідну постанову, узгодивши її з прокурором, і повідомити слідчого, у провадженні якого перебуває кримінальна справа (якщо для проведення слідчої дії потрібний дозвіл суду, слідчий повинен скласти подання до суду від свого імені). У постанові (поданні) мають бути зазначені причини прийняття ініціативного рішення. Неприпустимим

---

¹ Ларин А.М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции. – М.: Юрид. лит., 1986. – С. 126; Пивоваров В.В., Щербина Л.И. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ. – Х.: Право, 2006. – С. 69.

² Михеєнко М.М., Шибіко В.П., Дубинський А.Я. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / Відп. ред. В.Ф. Бойко, В.Г. Гончаренко. – К.: Юрінком Інформ, 1999. – С. 183-184.

³ Белкин Р.С. Криминалистика: Учебный словарь-справочник. — М. : Юристъ, 1999. – С. 154-155.

⁴ У близько 9% доручень з вивчених нами кримінальних справ слідчий, крім конкретних слідчих дій, вказує на “проведення інших слідчих дій” для з'ясування зазначених у дорученні питань.

є проведення слідчих дій для встановлення фактичних даних про обставини, які не вказані у дорученні, а також тих, які можуть бути здійснені тільки слідчим, у провадженні якого перебуває справа. Частково погоджуючись з аргументами першої групи науковців, вважаємо за доцільне рекомендувати слідчим прямо вказувати у дорученні про можливість проведення слідчих дій, не зазначених у ньому без його попередньої згоди за наявності описаних вище умов або про неприпустимість цього.

У дорученні неможливо надати вичерпну інформацію по справі, тому слід підтримати вчених, на думку яких у випадку, коли слідчий розраховує отримати від тієї чи іншої слідчої дії важливі для розслідування справи дані, він повинен намагатись вчинити ці слідчі дії особисто¹.

Для належної регламентації порядку направлення доручень і вказівок необхідно також враховувати, що він повинен забезпечувати умови для якнайшвидшого отримання доручення конкретним виконавцем та забезпечення прокурорського нагляду за правильністю і доцільністю цієї форми взаємодії, а також контролю з боку прокуратури за виконанням доручення. Відштовхуючись від цього, найбільш прийнятним вважаємо такий порядок, коли доручення (вказівку) направляється безпосередньо до органу, який буде його виконувати. Одночасно копія цього доручення повинна надсилатись прокурору, який здійснює нагляд за досудовим розслідуванням за місцем виконання доручення. Ця думка поділяється й іншими вченими².

Вбачається, що строк виконання доручення повинен визначатись слідчим безпосередньо у самому документі шляхом зазначення конкретної дати. В іншому випадку строк має складати 10 днів. При невиконанні доручення у встановлені строки його виконавець повинен негайно інформувати про це ініціатора із зазначенням причин затримки або неможливості виконання доручення (вказівки).

Незадовільною є ситуація, пов'язана з виконанням доручень і вказівок слідчого органам дізнання про здійснення ОРЗ з точки зору можливостей оцінки

---

¹ Михайлов А.И. Отдельное поручение следователя. – М.: Юрид. лит., 1971. – С. 12-13.

² Погорецкий Н.А. Отдельное поручение следователя: проблемы законодательного регулирования и практика исполнения // Проблемы законности. Вип.48. – Х., 2001. – С. 139.

його якості. Дослідженням матеріалів кримінальних справ було встановлено, що типовою у випадку отримання негативного результату при виконанні вказівки слідчого про встановлення певних обставин оперативно-розшуковим шляхом є відповідь такої форми: “вжитими заходами встановити вказані вами обставини (або осіб) не було можливим”¹. Така відповідь з точки зору принципу безпосередності є малоінформативною і не дозволяє слідчому не лише належним чином оцінити і перевірити дії органів дізнання, але й ефективно визначити подальші власні дії. Слід позитивно оцінити і рекомендувати для поширення практику тих органів дізнання, які у відповіді на доручення слідчого у випадку отримання негативного результату, а також надання слідчому документів узагальнюючого характеру докладно вказують, які саме заходи були вжиті, коли і які відомості були отримані в результаті їх проведення. Таке виконання доручень є додатковим аргументом на користь втілення пропозиції навести у Законі України “Про оперативно-розшукову діяльність” вичерпний перелік ОРЗ², а також зумовлює необхідність належного мотивування рішення слідчого, який вдається до такої форми взаємодії. Слідчий повинен у вказівці викласти обставини, які диктують необхідність звернутись до органу дізнання.

Слідчий повинен правильно оцінити ситуації, пов’язані з отриманням доказів у порядку доручення і проблемами збереження їх юридичної сили. Тому перевірці й оцінці доказової інформації і її джерел, якщо вони надійшли з „інших рук”, слід приділити особливу увагу, зосередившись на встановленні законності проведених слідчих дій, у результаті яких отримані відповідні докази, на повноті інформації та її відповідності іншим матеріалам справи. Якщо при дослідженні отриманих матеріалів будуть встановлені порушення закону, слідчий повинен скласти постанову про визнання доказів недопустимими.

Незважаючи на невпинно зростаючу кількість робіт щодо організації міжнародного співробітництва в сфері кримінального судочинства³, **питання,**

---

¹ Архів Київського районного суду м. Харкова. Кримінальна справа №1-167/5-03.

² Погорецький М.А. Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система. – Х.: Арсис, 2002. – С. 68.

³ Див., наприклад: Виноградова О.І. Міжнародне співробітництво України у галузі боротьби зі злочинністю (кримінально-процесуальний аспект): Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – 230 с.; Волеводз А.Г. Правовое регулирование новых направлений международного

пов'язані з проблемами дії принципу безпосередності при наданні міжнародної правової допомоги, залишаються недостатньо дослідженими. Окремі з них висвітлені у роботах Т.В. Каткової та М.І. Смирнова¹. Зважаючи на обмежений обсяг даної роботи, ми не в змозі докладно дослідити зазначену проблематику, тому обмежимося викладом окремих пропозицій.

Правила про міжнародне співробітництво містяться в численних багатосторонніх міжнародних актах. Україною укладено понад 40 двосторонніх угод про надання правової допомоги, які нерідко містять відмінні правила щодо організації взаємодії. Уніфікація правил про здійснення міжнародного співробітництва диктує необхідність їх компактного викладення в окремому розділі КПК.

У проекті КПК втілено низку норм, які забезпечують реалізацію принципу безпосередності. З урахуванням норм низки міжнародних конвенцій² ними передбачається можливість допиту свідка, потерпілого, експерта на запит компетентного органу іноземної держави за допомогою відео - або телефонної конференції (ст. 652), створення спільних слідчо-оперативних груп (ст. 653), можливість застосування норм процесуального законодавства країни, що звернулася за допомогою і т. ін. Деякі положення потребують перегляду.

Слід підтримати думку про можливість застосування сучасних інформаційних технологій при провадженні не лише допитів, а й інших слідчих дій: очної ставки, пред'явлення для впізнання, огляду, експертизи та інших³.

сотрудничества в сфере уголовного процесса. – М.: Юрлитинформ, 2002. – 528 с.; Волженкина В.М. Нормы международного права в Российском уголовном процессе. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 359 с.; Пашковський М.І. Особливості доказування у кримінальних справах, пов'язаних з наданням міжнародної правової допомоги: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2003. – 21 с.

¹ Каткова Т.В. Вказана праця. – С. 130-132; Смирнов М. Дистанційне кримінальне судочинство: реальність та перспективи // Юридична Україна. – 2004. – №7. – С. 72-73; Смирнов М.І. Особливості надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах з використанням методу відеоконференцз'язку: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. – К., 2005. – С. 5, 13.

² Конвенція про правову допомогу і правові відносини по цивільних, сімейних та кримінальних справах (Кишинів, 7 жовтня 2002 р.), Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (15 листопада 2000 р.), Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах (Страсбург, 8 листопада 2001 р.).

³ Гавриш Т.С. Проблеми допустимості доказів, отриманих в ході міжнародної правової допомоги в кримінальних справах: Дис...канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2004. – С. 10-11; Смирнов М.І. Особливості і процедурні питання провадження процесуальних дій за допомогою відеоконференцз'язку у сфері міжнародного співробітництва // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. – №3. – С. 211-212; Смирнов М.І. Особливості надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах з використанням методу відеоконференцз'язку: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. – К., 2005. – С. 6; Сизоненко А.С. Використання доказів, отриманих на території інших країн, в кримінальному процесі України: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр справ України. – К., 2004. – С.111-115.

Проведення таких слідчих дій повинне відображатись у протоколі і фіксуватись технічними засобами. А.С. Сизоненко вказує на те, що протокол має складатись представниками відповідних органів, уповноважених на міжнародні зносини, або судової влади України¹. Слід уточнити, що проводити таку слідчу дію і складати протокол повинна особа, у провадженні якої перебуває кримінальна справа, або інша уповноважена особа за її дорученням. Обов'язковим учасником має бути прокурор, що ж до перекладача, то, на нашу думку, його участь повинна забезпечуватись лише у разі необхідності.

Пункт 8 ст. 638 проекту КПК вказує на можливість *присутності* (курсив мій. – С.Г.) при виконанні процесуальних дій на території іншої держави працівників органів дізнання, досудового слідства, прокуратури. Вбачається, що у законі і у двосторонніх угодах про надання допомоги слід закріпити можливість “участі” у процесуальних діях (наприклад, у формі постановки запитань, з'явлення клопотань і т. ін.)². При цьому можливо передбачити можливість участі не лише посадових осіб органів дізнання, досудового слідства і прокуратури, але й інших учасників кримінального процесу, зокрема захисника та потерпілого, якщо рішення про це буде прийнято особою, що здійснює розслідування кримінальної справи, або за клопотанням учасника, що дозволить забезпечити додаткові гарантії реалізації їх процесуальних прав та захисту законних інтересів³. Перспективною також видається така форма активної участі, як спільне проведення окремих процесуальних дій і розслідування в цілому⁴, однак дане питання не має належної правової регламентації і потребує окремого дослідження.

Згідно з ч. 2 ст. 640 проекту КПК докази, здобуті компетентними органами іноземної держави на її території і відповідно до її законодавства, мають доказову

¹ Сизоненко А.С. Вказана праця. – С. 117.

² Докладніше див.: Гавриш Т.С. Проблеми допустимості доказів, отриманих в ході міжнародної правової допомоги в кримінальних справах: Дис...канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2004. – С.50.

³ Подібна норма міститься у п. 4. ст. 9 Угоди між Україною та Гонконгом - Спеціальним адміністративним районом Китайської Народної Республіки про взаємну правову допомогу у кримінальних справах, яка передбачає можливість присутності при виконанні запиту особи, щодо якої проводиться досудове слідство, переслідування чи судовий розгляд, або її законного представника.

⁴ Смирнов М.І. Особливості надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах з використанням методу відеоконференцз'язку: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. – К., 2005. – С. 10.

силу на території України і легалізації не потребують (така ж норма передбачена ст. 455 КПК РФ). На нашу думку, не можна вести мову про наперед встановлену доказову силу матеріалів, отриманих органами іноземної держави, адже це суперечить принципу вільної оцінки доказів і принципу безпосередності. З точки зору дотримання принципу безпосередності правильної слід вважати думку, що питання про доказову силу, так само як і допустимість доказів, повинне вирішуватись особою, що веде провадження у справі¹. Тим більше це важливо, якщо врахувати передбачену Європейською конвенцією про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 р., Конвенцією “Про взаємну правову допомогу по кримінальних справах між державами – членами Європейського Союзу” від 29 травня 2000 р. та низкою вітчизняних нормативно-правових актів, можливість вчинення, крім слідчих дій, таких процесуальних дій, як “передача (видача) предметів” та “надання документів”². Вважаємо необґрунтованою думку, що процес доказування з використанням доказів, отриманих у порядку міжнародної правової допомоги, відрізняється від “класичного” і обмежується лише дослідженням і оцінкою доказів³. Формування доказів відбувається за рахунок діяльності належного суб’єкта – процесуальної особи, яка здійснює провадження у справі, на яку покладено обов’язок доказування, у порядку, передбаченому КПК. Предмети і документи, отримані у зазначеному порядку, можуть набути статус доказів тільки у результаті проведення відповідно до законодавства України слідчих дій належною особою. Слідчий повинен оглянути їх і скласти постанову про визнання доказами і долучення до справи або про визнання їх недопустимими (чи неналежними). При необхідності мають бути проведені інші перевірочні дії, наприклад експертиза. Такий висновок підкріплюється і результатами досліджень інших вчених⁴. У тому разі, коли

¹ Гавриш Т.С. Вказана праця. – С. 65-66.

² Право Європейського Союзу: Учебник для вузов / Под ред. С.Ю. Кашкина. – М.: Юристь, 2002. – С. 856; Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13.12.57 р. // Міжнародне співробітництво України у правовій сфері. – 2-ге вид. – Львів: Кальварія, 2001. – С. 93-108; Інструкція “Про порядок підготовки, передачі та виконання органами прокуратури України звернень про правову допомогу у кримінальних справах”. Затверджена наказом Генерального прокурора України від 28 жовтня 2002 року №8/1; Кравчук С. Міжнародна правова допомога у кримінальних справах // Право України. – 1999. – №12. – С. 59-61; Волженкина В.М. Нормы международного права в Российском уголовном процессе. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – С. 128.

³ Сизоненко А.С. Вказана праця. – С. 179.

⁴ Сизоненко А.С. Вказана праця. – С. 131-134.

слідчий особисто брав участь у провадженні слідчої дії за кордоном і якщо вона здійснювалась з дотриманням норм кримінального законодавства України, подальше дослідження і винесення постанови про визнання доказом, на наш погляд, непотрібне. У той же час, викликає заперечення думка про те, що слідчі дії на території іншої країни можуть проводитись безпосередньо представниками запитуючої держави¹.

У роботах, присвячених принципу безпосередності, не всі питання, пов'язані з **забезпеченням його реалізації при поверненні кримінальної справи для провадження додаткового розслідування**, вирішені достатньо повно. Найбільший інтерес викликають ті з них, які пов'язані з обов'язковістю для слідчого вказівок суду, можливістю проведення слідчих дій при поверненні справи прокурору, процесуальним порядком повернення справи для додаткового розслідування та формою відповідних процесуальних рішень, а також визначенням слідчого, якому слід доручити провадження додаткового розслідування. Слід окремо розглядати повернення справи судом для проведення додаткового розслідування і повернення прокурором справи, яка надійшла до нього з обвинувальним висновком.

Право суду повертати кримінальну справу для додаткового розслідування передбачене статтями 246, 276-278, 281, 366, 374, 396 КПК. Зазначимо, що розсуд суду у вирішенні цього питання і підстави значно змінені у бік обмеження ініціативи суду порівняно з законом, який діяв до внесення змін 21 червня 2001 року. На думку В.Т. Маляренка, інститут повернення судом справи для додаткового розслідування не відповідає завданням розкриття злочину, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону в розумні строки, а, навпаки, спонукає до тяганини та безвідповідальності; крім того, повертаючи за власною ініціативою справу на додаткове розслідування у зв'язку з неповнотою дізнання чи досудового слідства, суд тим самим ініціює продовження слідчої діяльності з обґрунтування обвинувачення і виконує не властиву йому функцію

---

¹ Гавриш Т.С. Вказана праця. – с. 55.

обвинувачення¹. Доводи В.Т. Маляренка заслуговують на увагу, однак, на наш погляд, час для остаточної відмови від цього інституту ще не настав².

Дискусійним залишається питання про обов'язковість для слідчого вказівок суду про проведення конкретних слідчих дій. Позиції вчених з цього питання можна поділити на три групи: на думку перших, суд повинен вказати як обставини, які необхідно встановити, так і способи їх з'ясування (М.М. Гродзинський, І.М. Гальперін, Е.Ф. Куцова, О.М. Ларін, М.А. Чельцов), другі вважають, що суд не зобов'язаний, але вправі вказати, які конкретно слідчі дії необхідно провести (С.В. Бородин, Ю.В. Кореневський, І.Д. Перлов, В.М. Савицький), треті заперечують право суду вказувати конкретні слідчі дії (Г. Воробйов, Д. Гольдберг, В.А. Теплов)³.

Зміст п. 2 ч. 2 ст. 368 КПК говорить лише про обов'язковість дослідження обставин, зазначених в ухвалі суду про повернення справи на додаткове розслідування. У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 11 лютого 2005 року №2 "Про практику застосування судами України законодавства, що регулює повернення кримінальних справ на додаткове розслідування" зазначено, що вказівки судді (суду) є обов'язковими для органу дізнання, слідчого та прокурора, невиконання органом досудового слідства слідчої дії, зазначеної у постанові судді (ухвалі суду), допускаються лише в разі, коли проведення її фактично неможливе. Про це, а також про можливість підтвердження обставин, які мають бути встановлені за рішенням суду іншими заходами або за допомогою додаткових процесуальних дій, необхідно зазначити у відповідних процесуальних документах (п.13)⁴. Таке формулювання надто обмежує самостійність слідчого – безпосереднього виконавця. Конкретна слідча ситуація може диктувати

¹ Маляренко В.Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: Теорія, історія і практика. – К.: Видавничий дім "ІН Юре", 2004. – С. 218, 219.

² Слід мати на увазі, що закриття судом провадження у справі або винесення виправдувального вироку у таких випадках, будучи преюдиціальним рішенням, виключить можливість усунення недоліків і вирішення справи по суті, що негативно вплине на ефективність кримінального судочинства. Заслуговує на увагу досвід Російської Федерації, у кримінально-процесуальному законі якої право повертати справу для додаткового розслідування усунене. Але сьогодні лунають пропозиції повернути цей інститут, оскільки його відсутність породжує проблемні, нерідко такі, що неможливо розв'язати, питання (див., наприклад: Зыкин В. Необходимо восстановить институт возвращения судом уголовных дел для дополнительного расследования // Законность. – 2005. – №8. – С.33-35).

³ Докладніше про дискусію з цього питання див.: Каретников А.С. Производство по делу, возвращаемому для дополнительного расследования. – Саратов: Саратов. ун-т, 1981. – С. 61-62.

⁴ Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 квітня 2003 р. №4 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – №3 – С.6-10.

доцільність встановлення обставин іншими слідчими діями, ніж вказані у рішенні суду. Безумовно, обов'язковими для виконання є вказівки суду про встановлення певних фактичних обставин справи. Що ж стосується виконання конкретних слідчих дій, то уявляється, що у всіх випадках обов'язковими для слідчого є вказівки суду про проведення слідчих дій, обов'язковість яких випливає з закону (наприклад обов'язкове проведення судової експертизи), а також якщо суд вимагає повторно провести слідчу дію, яка була виконана з порушенням закону. У решті випадків фактичні обставини можуть бути встановлені іншими слідчими діями. Стосовно можливості проведення слідчих дій, які не вказані у постанові про повернення на додаткове розслідування, ми вважаємо, що, крім вказаних у постанові, слідчий, керуючись своїм внутрішнім переконанням, може провести й інші дії.

Крім інституту повернення судом справи для додаткового розслідування, у КПК знедавна існує й інститут повернення справи прокурору та відкликання справи прокурором. Відповідно до ст. 244 КПК за результатами попереднього розгляду справи одним із рішень судді може бути повернення справи прокуророві. Стаття 249¹ КПК передбачає, що суддя своєю постановою повертає справу прокурору у разі, якщо ним були суттєво порушені вимоги статей 228-232 КПК, для усунення виявлених порушень. Частина 4 ст. 232 КПК надає прокурору право відкликати із суду справу, по якій попередній розгляд ще не відбувся. При цьому закон не передбачає обов'язку судді скласти постанову про повернення кримінальної справи прокурору, що практично унеможлиблює перевірку законності і обґрунтованості такого рішення. Обґрунтованим є зауваження В.Т. Маляренка, який звернув увагу на те, що при такому порядку суддя зацікавлений у обговоренні з прокурором проблем справи і поверненні її прокурору в разі згоди останнього, оскільки суддя не лише позбавляється обов'язку її розглянути, але й усувається від відповідальності за прийняття у справі законних і обґрунтованих рішень. При цьому повернення справи прокурору – це, фактично, завуальована

форма повернення справи на додаткове розслідування, оскільки воно не виключає проведення слідчих дій¹.

У контексті даної роботи згаданий інститут привертає увагу з точки зору можливості вчинення прокурором процесуальних дій у справі, відкликаний ним або повернутій йому суддею. У законі щодо цього немає жодних вказівок, не містить роз'яснень з цього приводу і Постанова Пленуму Верховного Суду України від 11 лютого 2005 року №2 “Про практику застосування судами України законодавства, що регулює повернення кримінальних справ на додаткове розслідування”². Не набагато більше уваги даному питанню приділено у Російській Федерації. Федеральним Законом № 92-ФЗ від 04.07.2003 ст. 237 КПК РФ була доповнена частиною четвертою, яка забороняла виконання яких-небудь слідчих або інших процесуальних дій, не передбачених даною статтею, не конкретизуючи, кому саме забороняється ці дії виконувати. Постановою Конституційного Суду РФ від 8 грудня 2003 року № 18-П ця норма була визнана неконституційною³. У розвиток положень вказаної постанови Пленум Верховного Суду РФ у постанові “Про застосування судами норм Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації” від 5 березня 2004 року вказав, що при поверненні кримінальної справи судом у випадках істотного порушення кримінально-процесуального закону, які не можна усунути у суді, прокурор вправі провести слідчі та інші процесуальні дії, необхідні для усунення виявлених порушень.

Таке рішення здається спірним. Проведення слідчих та більшості інших процесуальних дій (які здійснюються до направлення кримінальної справи прокурору) допускається тільки у ході досудового слідства, тому їх проведення необхідно доручати слідчому. У випадку повернення справи прокурору на підставі ст. 249¹ та ч. 4 ст. 232 КПК за прокурором необхідно залишити право

---

¹ Маляренко В.Т. Кримінальний процес України: стан та перспективи розвитку: Навч. посібник: Вибрані наукові праці. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2004. – С. 292-293.

² Про практику застосування судами України законодавства, що регулює повернення кримінальних справ на додаткове розслідування: Постанова Верховного Суду України від 11 лютого 2005 р. №2 // Юридичний вісник України: Інформаційно-правовий банк. – 2005. – №17. – 30 квітня-6 травня. – С.20-23.

³ Постановление Конституционного Суда РФ от 8 декабря 2003 г. № 18-П «По делу о проверке конституционности положений статей 125, 219, 227, 229, 236, 237, 239, 246, 254, 271, 378, 405 и 408, а также глав 35 и 39 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с запросами судов общей юрисдикции и жалобами граждан» // Собрание законодательства Российской Федерации. – 22 декабря 2003. – № 51. – Ст.5026.

складати новий обвинувальний висновок (ст. 230 КПК), приймати рішення про зміну обвинувачення, якщо це не тягне за собою застосування статті кримінального закону з більш тяжкою санкцією і не пов'язане з істотною зміною обвинувачення (ч. 2 ст. 231 КПК), закриття справи (п. 3 ч. 1 ст. 229 КПК), зміну списку осіб, які підлягають виклику у судове засідання, та запобіжного заходу (ч. 2 ст. 229 КПК). Якщо необхідно вчинити інші дії, справа повинна повертатись для проведення додаткового розслідування.

З огляду на викладене низка статей КПК потребує змін та доповнень. Текст ч. 4 ст. 232 КПК після слів “прокурори” необхідно замінити словами: “з метою усунення порушень вимог статей 228-232 або для проведення додаткового розслідування вправі звернутися до суду з умотивованим клопотанням про повернення кримінальної справи, у якій попередній розгляд ще не відбувся”. Частина 2 ст. 249¹ КПК доцільно доповнити словами: “У постанові суддя вказує, для усунення яких саме порушень справа повертається прокурору”.

Пункт 2 ч. 1 ст. 229 КПК передбачає право прокурора повернути справу органу дізнання або слідчому зі своїми письмовими вказівками для провадження додаткового розслідування. При цьому вимог до процесуальної форми рішення прокурора про повернення справи на додаткове розслідування кодекс не містить. Стаття 130 КПК вказує, що про рішення, прийняті слідчим або прокурором при провадженні досудового слідства, вони складають вмотивовану постанову. Між тим, вивчення матеріалів кримінальних справ свідчить, що нерідко про рішення прокурора щодо повернення кримінальної справи для додаткового розслідування постановою не складається. Так, кримінальна справа № 1-357-2004 по обвинуваченню К. була повернена “для дооформлення” (фактично для проведення додаткового розслідування) на підставі листа прокурора, після чого в ній було проведено низку слідчих дій. Лист не містив ні підстав повернення для додаткового розслідування, ні конкретних вказівок, не вказувалось також, якому слідчому доручити його провадження, тож рішення не можна визнати законним і

обґрунтованим¹. Враховуючи це, вважаємо за необхідне викласти у п. 2 ч. 1 ст. 229 КПК вимоги форми і змісту до рішення прокурора про повернення справи на додаткове розслідування.

У рамках дослідження проблем реалізації принципу безпосередності при поверненні кримінальної справи для додаткового розслідування одним з найактуальніших є питання про те, якому слідчому повинне доручатись його здійснення: тому ж, який проводив слідство і направив справу прокурору, або іншому. Т.В. Каткова справедливо зазначає, що передача кримінальної справи іншому слідчому може негативно позначитись на реалізації принципу безпосередності при провадженні додаткового розслідування, його швидкості, оскільки знання слідчим всіх обставин справи дозволить йому з найменшими витратами сил та засобів усунути допущені недоліки². На думку І.Л. Петрухіна, провадження додаткового розслідування завжди повинне доручатись новому слідчому³. М.С. Строгович вважав, що у випадку повернення кримінальної справи на додаткове розслідування на підставі однобічності і неповноти досудового слідства воно повинне здійснюватись іншим слідчим⁴. Інші автори не виключають можливості доручення проведення додаткового розслідування слідчому, який вів справу, і пропонують вирішувати дане питання залежно від характеру причин повернення справи для проведення додаткового розслідування⁵. Остання позиція найбільш органічно узгоджується з положеннями принципу безпосередності.

На наш погляд, загальним правилом повинне бути доручення провадження додаткового розслідування кримінальної справи тому ж слідчому, який склав у ній обвинувальний висновок⁶. При вирішенні ж питання про встановлення винятків із зазначеного правила слід врахувати його тісний зв'язок з іншим, а саме з визначенням порядку передачі кримінальної справи від одного слідчого до

¹ Архів Апеляційного суду Харківської області. Кримінальна справа №1-357-2004.

² Каткова Т.В. Вказана праця. – С. 139.

³ Петрухин І.Л. Причины следственных ошибок // Советское государство и право. – 1970. – №5. – С. 108.

⁴ Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: В 2 т. – Т.2. – М.: Наука, 1970. – С.48.

⁵ Каретников А.С. Вказана праця. – С. 54; Петуховский А.А., Якупов Р.Х. Дополнительное расследование уголовных дел: вопросы совершенствования правового регулирования и правоприменения этого института // Совершенствование уголовно-процессуальной деятельности органов внутренних дел: Труды Академии МВД СССР. – М., 1984. – С. 59; Каткова Т.В. Вказана праця. – С. 139.

⁶ Каткова Т.В. Вказана праця. – С.9-10.

іншого. Слід зазначити, що у випадку направлення справи судом на нове розслідування у порядку п. 2 ч. 1 ст. 396 КПК воно має в усіх випадках проводитись новим слідчим за аналогією з положенням ч. 1 ст. 55 КПК, яка забороняє судді, котрий брав участь у розгляді справи в суді першої інстанції, брати участь у її новому розгляді. Це пов'язано з тим, що розслідування повинне бути проведене по-новому і в повному обсязі. Доцільно внести відповідні зміни до ч. 1 ст. 60 КПК.

Отже, питання про доручення провадження додаткового розслідування слід вирішувати залежно від наявності підстав для передачі кримінальної справи іншому слідчому. З точки зору принципу безпосередності окремої уваги заслуговують **питання правової регламентації порядку передачі кримінальної справи від одного слідчого іншому і виділення матеріалів кримінальної справи в окреме провадження**. Стаття 258 КПК, закріплюючи правило незмінності складу суду при розгляді справи, створює умови для найбільш повної реалізації принципу безпосередності. Особливі умови досудового провадження не дозволяють запровадити подібну норму. Тому основним засобом забезпечення його належної реалізації є створення додаткових гарантій від необґрунтованої передачі справ іншому слідчому.

КПК детально не розкриває порядок передачі справ. Зокрема, ні закон, ні наукова література не визначають достатньо чітко форму і зміст рішень про передачу справи іншому слідчому та перелік підстав для цього. Така ситуація створює можливості для необґрунтованої передачі справи від слідчого слідчому, а як наслідок – безпідставного обмеження принципу безпосередності, що не кращим чином позначається на якості розслідування і створює ґрунт для зловживань. При вивченні кримінальних справ у жодній з тих, які передавались іншому слідчому, рішення про це нічим не мотивувалось. У більшості з них (близько 85%) взагалі був відсутній документ, який містив би таке рішення. У вивчених нами справах, які розслідувались слідчими Управління СБ України в Харківській області, такі випадки менш поширені. У той же час кримінальні справи, які перебували у провадженні слідчих МВС і органів прокуратури,

містять чимало таких прикладів. Однією з таких є кримінальна справа № 1-816/5-03 по обвинуваченню Д. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 296 КК України, яка неодноразово передавалась від одного слідчого іншому, при цьому жодного разу таке рішення вмотивоване не було¹. За даними емпіричних досліджень на передачу кримінальних справ від одного слідчого іншому за усною вказівкою керівництва без пояснення причин вказали 10,7% респондентів².

Про передачу справи від одного слідчого іншому прокурор і начальник слідчого відділу повинні складати постанову, у якій, крім даних, вказаних у ст. 130 КПК, має бути зазначено, які саме причини перешкоджають здійсненню подальшого провадження у справі даним слідчим, вказані відомості і їх джерела, на яких базуються висновки прокурора або начальника слідчого відділу (наприклад, посилання на документи, що посвідчують звільнення слідчого; результати дисциплінарного провадження, які вказують на вчинення слідчим правопорушення).

У зв'язку з цим доцільно підтримати пропозицію закріпити у КПК загальні підстави передачі кримінальної справи від одного слідчого іншому³. Аналіз норм КПК дозволяє зробити висновок, що передбачені ним підстави вилучення справи від одного слідчого і передачі її іншому визначені лише стосовно процесуальних функцій прокурора. Пункти 9 і 10 ч.1 ст. 227 допускають вилучення справи від одного слідчого і передачу її іншому лише у випадку, якщо ним допущено порушення закону, а також з метою забезпечення повного і об'єктивного розслідування. Підстави передачі справи начальником слідчого відділу у законі окремо не вказані⁴. Слід також погодитись з О.Р. Михайленком, який вважає, що підставою відсторонення слідчого від подальшого розслідування повинні бути не будь-які порушення закону, а лише істотні: незаконні методи ведення розслідування, отримання хабара, навмисне затягування справи, фальсифікація

---

¹ Архів Київського районного суду м. Харкова. Кримінальна справа № 1-816/5-03.

² Карпов Н.С. Вказана праця. – С. 119.

³ Каткова Т.В. Вказана праця. – С.119.

⁴ У проекті КПК вказується лише, що прокурор вправі вилучати і передавати справу з метою забезпечення найбільш повного та об'єктивного проведення розслідування (ст. 32), підстави прийняття такого рішення начальником слідчого підрозділу не вказані (ст. 39).

матеріалів слідства тощо¹. Необхідно в окремій статті КПК вказати підстави прийняття рішення про передачу кримінальної справи від одного слідчого іншому. До їх числа слід віднести: 1) неможливість з об'єктивних причин продовжувати провадження у справі (хвороба, смерть, звільнення, відрадження, зайнятість слідчого у розслідуванні великої кількості справ тощо); 2) відсутність у слідчого необхідної кваліфікації для належного проведення розслідування; 3) незгоду слідчого з обґрунтованими вказівками прокурора про притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину і обсяг обвинувачення, про направлення справи для віддання обвинуваченого до суду, про закриття справи, виділення і об'єднання справ, а також скасування прокурором відповідних постанов слідчого; 4) грубе порушення слідчим закону, пов'язане з розслідуванням (у тому числі зловживання службовим становищем, хабарництво, недбалість і т. ін.); 5) наявність інших підстав вважати, що даний слідчий не зможе забезпечити всебічність, повноту і об'єктивність розслідування. Повноваження начальника слідчого відділу стосовно передачі справи іншому слідчому слід обмежити підставами організаційного характеру, вказаними у п. 1. В інших випадках він повинен звертатись з клопотанням до прокурора про вирішення питання щодо передачі справи іншому слідчому. Про передачу кримінальної справи іншому слідчому має складатись вмотивована постанова з зазначенням конкретних обставин, які визначають необхідність прийняття такого рішення, а також посада і прізвище слідчого, якому доручається здійснення провадження досудового слідства. З постановою має бути ознайомлений слідчий, який усувається від провадження досудового слідства, про що повинна бути зроблена відмітка.

Підозрюваному, обвинуваченому, його захиснику та законному представнику, потерпілому, його представнику необхідно надати право звертатись до прокурора з клопотанням про передачу кримінальної справи іншому слідчому у випадках, вказаних у пунктах 2, 4, 5. Потрібно закріпити у

---

¹ Михайленко А.Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан. – К.: Юринком Интер, 1999. – С. 201.

КПК норму про те, що при передачі кримінальної справи іншому слідчому з підстав, вказаних у пунктах 2 та 5, про прийняте рішення прокурор (начальник слідчого відділу) не пізніше трьох діб повідомляє підозрюваного, обвинуваченого, захисника, потерпілого та інших заінтересованих осіб. Дане рішення може бути оскаржене ними до вищестоящего прокурора або до суду (у проекті КПК – до слідчого судді). Зважаючи на те, що у постанові прокурора про передачу справи іншому слідчому повинен бути вказаний конкретний слідчий, якому буде доручене провадження слідства, оскарженню підлягає також постанова даного слідчого про прийняття кримінальної справи до свого провадження.

Правомірне обмеження принципу безпосередності знаходить прояв також при об'єднанні і виділенні кримінальних справ. Призначення даного інституту полягає у забезпеченні правильного обсягу слідчого провадження та у створенні оптимальних умов для найбільш повної реалізації вимог закону про швидке, всебічне, повне і об'єктивне дослідження обставин справи¹. Стаття 26 КПК надто стисло регламентує процесуальний порядок об'єднання і виділення кримінальних справ, не вказуючи при цьому на можливість виділення матеріалів справи. Цей недолік усунуто у проекті КПК (ст. 225). Однак, як у КПК, так і у проекті КПК недостатньо уваги приділено змісту постанови про виділення кримінальної справи (матеріалів справи) в окреме провадження. На нашу думку, вона, крім вказівки на загальну кількість аркушів, повинна містити перелік всіх матеріалів, які виділяються, із позначенням є вони оригіналами чи копіями. Такий висновок підкріплюється практикою складання відповідних постанов слідчими СБ України².

З позицій удосконалення організації досудового слідства слід зупинитись на **проблемах реалізації принципу безпосередності при провадженні слідства групою слідчих та слідчо-оперативною групою**. Статтею 119 КПК передбачена можливість проведення досудового слідства декількома слідчими. Необхідність створення слідчої групи, як правило, пов'язується зі складністю кримінальної

¹ Денисов С.А. Законность и обоснованность соединения и выделения уголовных дел. – М.: Юрлитинформ, 2004. – 41.

² Архів Київського районного суду м. Харкова. Кримінальна справа №1-167/5-03.

справи, великим її обсягом, при об'єднанні, наприклад, в одному провадженні декількох кримінальних справ. В окремих випадках розслідування злочину групою слідчих диктується необхідністю розкриття його в максимально короткий строк. Будучи апробованим протягом багатьох років, груповий метод проведення розслідування кримінальних справ у цілому продемонстрував свою ефективність, однак скупа законодавча регламентація діяльності слідчих груп породжує питання, які не знаходять однозначного вирішення ні в практиці, ні в теорії кримінального процесу. Окремі питання, пов'язані з реалізацією принципу безпосередності при розслідуванні злочинів декількома слідчими, ґрунтовно досліджені Т.В. Катковою¹. Більшість висловлених нею пропозицій заслуговують на підтримку, але деякі, зокрема щодо законодавчої регламентації розподілу повноважень членів групи та забезпечення їх поінформованості, на нашу думку, потребують доопрацювання.

Груповий метод розслідування порівняно з одноособовим має важливі переваги, пов'язані здебільшого з масштабністю діяльності і можливістю у стислі строки вирішувати значну кількість складних питань². Разом з тим, така форма проведення досудового слідства має й окремі недоліки. До їх числа можна віднести утрудненість контролю за роботою слідчих групи з боку її керівника, послаблення прокурорського нагляду, обмеження принципу безпосередності у збиранні і перевірці частини доказів старшим групи та іншими її членами.

Про доручення розслідування декільком слідчим зазначається у постанові про порушення кримінальної справи або складається окрема постанова. Як свідчить практика, ініціатива у створенні слідчої групи може виходити від слідчого, начальника слідчого підрозділу, від прокурора, а іноді й від керівника органа дізнання. Проте правом прийняття відповідного рішення і складання постанови кримінально-процесуальний закон наділяє лише начальника слідчого відділу, що передбачено ч. 2 ст. 114¹ КПК. Така ситуація не відповідає існуючим реаліям та потребам практики і повинна бути виправлена. У цьому плані

---

¹ Каткова Т.В. Вказана праця. – С. 149-164.

² Тарасов А.А. Единичное и коллегиальное в уголовном процессе: правовые и социально-психологические проблемы. – Самара: Самарский ун-т, 2001. – С. 112.

заслуговує на позитивну оцінку ч. 1 ст. 222 проекту КПК, у якій вказано, що начальник слідчого підрозділу може доручити провадження досудового слідства групі слідчих, а прокурор – групі слідчих чи слідчо-оперативній групі.

Поширеним явищем є створення для розслідування складних кримінальних справ, особливо тих, що пов'язані з організованою злочинністю, міжвідомчих слідчих груп. Слід підтримати висловлену в юридичній літературі думку, що створювати міжвідомчі слідчі групи повинен мати право лише прокурор¹. Таке право прокурора прямо передбачене у пп. 4.1. наказу Генерального прокурора України “Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання і досудове слідство” від 19 вересня 2005 року №4 гн і впливає зі ст. 10 Закону України “Про прокуратуру”, яка покладає на прокуратуру здійснення координації правоохоронних органів. Тому у частині 2 ст. 10 даного Закону доцільно закріпити повноваження прокурора створювати міжвідомчі слідчі та слідчо-оперативні групи. Думку про можливість створення таких груп спільним наказом відповідних органів² піддано справедливій критиці.

Викликає інтерес також порядок створення і статус слідчо-оперативних груп. Серед науковців і практиків утвердилася думка, що таким поєднанням дій слідчих і ОРЗ досягається найбільша ефективність у збиранні доказів, забезпеченні всебічного, повного і об'єктивного дослідження всіх обставин справи, полегшується взаємний обмін інформацією між членами групи, що дозволяє в порівняно короткий строк розкривати особливо складні й небезпечні злочини³. Проте сьогодні процесуальним законом створення слідчо-оперативних груп не передбачене, ст. 119 дозволяє організацію лише груп слідчих. Водночас, створення слідчо-оперативних груп дозволяється низкою інших нормативно-правових актів⁴.

¹ Эйсмэн А.А. Проблема процессуальной регламентации деятельности следственных бригад // Правоведение. – 1991. – С. 62.

² Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. – М.: Юрид. лит., 1970. – С. 103.

³ Бондар Г.Ю. Міжвідомча слідчо-оперативна група: її склад і процедура створення // Вісник Нац. ун-ту внутр. справ. Вип.2. – Х., 2004. – С. 114.

⁴ Питання посилення боротьби з корупцією та іншими злочинами в сфері економіки: Указ Президента України № 484/94 від 27 серпня 1994 року; Про вдосконалення реагування на повідомлення про злочини, інші правопорушення і події та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України: Наказ Міністра МВС України № 1155 від 04.10.2003р.; Про взаємодію правоохоронних та інших державних органів України у боротьбі із злочинністю: Інструкція МВСУ/СБУ/ДКСОДКУ/ДМКУ/НГУ/МОУ/МЮУ № 4348/138/151/11-2-2870/172/48-407/2-90-442 від 10.08.94. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 21

Вважаємо, що регламентація створення і засад діяльності слідчо-оперативних груп є давно назрілою і необхідною, що підтверджується відповідними пропозиціями дослідників цього питання¹. Та точка зору, що створення і діяльність слідчо-оперативних груп має чисто організаційний, а не процесуальний характер, викликає незгоду. До прийняття чинного КПК діяльність слідчих груп також мала суто організаційний характер. Нормативна ж регламентація створення і діяльності слідчих бригад перетворила їх з чисто організаційної форми ведення слідства на процесуальну і дозволила впорядкувати застосування бригадного методу на практиці². Вважаємо, що аналогічним чином має бути вирішене питання щодо груп слідчо-оперативних. Виправданим є включення до КПК норми, яка дозволяє створення не лише слідчих, а й слідчо-оперативних груп (ст. 222 проекту КПК).

Слід звернути увагу на те, що низкою міжнародних нормативно-правових актів передбачена така новела, як створення міжнародних спільних слідчих та слідчо-оперативних груп, проведення спільних розслідувань³. У той же час, на сьогодні діяльність таких утворень належним чином не врегульована, не має вона і необхідної доктринальної основи. Окремі аспекти цієї проблеми розглядалися у роботах вітчизняних вчених⁴, однак вона потребує цілеспрямованої комплексної розробки і є перспективним напрямком для наукового дослідження.

Виникає питання про порядок створення слідчо-оперативної групи. Сьогодні, зважаючи на існування такої форми взаємодії виключно у статусі організаційної, такі групи утворюються наказом начальника органу дізнання (як

вересня 1994 р. за № 225/435; Про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю: Наказ Генерального прокурора України № 2 від 21 лютого 2000 р.; Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією: Указ Президента України №84/2003 від 6 лютого 2003 р.; Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 року // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 35. – Ст.358.; Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство: Наказ Генерального прокурора України №4 від 28.10.2002 р.

¹ Марчук І.П. Проблеми створення та діяльності слідчо-оперативних груп // Наукові та методичні проблеми підготовки спеціалістів-юристів: Зб. наук. ст. – Херсон: АЙЛАНТ, 2000. – С. 162-163; Синеокий О.В. Види следственно-оперативных групп: сравнительный анализ // Государство и право. – 1997. – №1. – С. 66-67; Мазан В.Б. Організаційні та процесуальні проблеми вдосконалення діяльності органів дізнання: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – С. 14

² Тарасов А.А. Вказана праця. – С. 111.

³ Ст. 63 Конвенції про правову допомогу і правові відносини по цивільних, сімейних та кримінальних справах (Кишинів, 7 жовтня 2002 р.), ст. 19 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (15 листопада 2000 р.), ст. 20 Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах (Страсбург, 8 листопада 2001 р.).

⁴ Гавриш Т.С. Вказана праця. – С. 45-56.

правило, начальника управління) або спільними розпорядженнями (наказами) керівників органів дізнання та прокурорів (у випадку створення міжвідомчих слідчо-оперативних груп). Такий стан справ не можна визнати задовільним, адже такі накази і розпорядження не є процесуальними документами. Участь у розслідуванні злочинів у складі СОГ на такій підставі є фактично незаконною. Наказ начальника органу дізнання щодо відрядження до СОГ співробітника цього органу є лише організаційним заходом і не має кримінально-процесуального значення. Тому не можна погодитись з пропозицією оформлювати створення СОГ постановою начальника слідчого підрозділу та наказом керівника органу дізнання¹.

Вважаємо, що доручення провадження розслідування слідчо-оперативним групам повинне оформлюватись постановою прокурора, узгодженою з начальниками відповідних органів (підрозділів)². Така ж погоджена постанова повинна вноситись прокурором про створення міжвідомчої слідчої групи. З огляду на це слід доповнити ст. 227 КПК і ст. 31 проекту КПК відповідною нормою.

Стаття 119 КПК містить вимогу оголошення про призначення у справі декількох слідчих лише обвинуваченому. Така норма явно порушує права інших учасників кримінального процесу. Тому обґрунтованим є включення у проекти КПК до кола осіб, яким повідомляється про склад групи, крім обвинуваченого також підозрюваного, їх законних представників та захисників, потерпілих, цивільних позивачів, відповідачів та їх представників.

Практикою не вироблено єдиного підходу до порядку повідомлення обвинуваченому про склад групи, обходить це питання і закон. Як правило, про ознайомлення з постановою про створення слідчої групи робиться позначка на самій постанові. Але більш правильно вважаємо практику тих слідчих, які про

---

¹ Федченко В. М. Розслідування злочинів слідчою та слідчо-оперативною групою: правові та організаційні засади: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – С. 8.

² На необхідність прийняття погодженого рішення вказується у наказі Генерального прокурора України “Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство” від 28.10.2002 №4 (абз. 2 пп. 4.1) (див.: Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство: Наказ Генерального прокурора України №4 від 28.10.2002 р.).

ознайомлення обвинувачених з постановою про доручення розслідування кримінальної справи групі слідчих (СОГ) і роз'яснення права заявляти відводи складають окремі протоколи. Статті КПК та проекту КПК, які регламентують порядок створення та діяльності слідчих груп та СОГ, доцільно доповнити нормою, що про ознайомлення з постановою про доручення розслідування кримінальної справи групі слідчих (СОГ) і роз'яснення права заявляти відводи складається окремий протокол.

З точки зору принципу безпосередності найбільший інтерес викликає проблема розмежування повноважень членів слідчих і слідчо-оперативних груп. На відміну від одноособового провадження досудового слідства керівник групи не має можливості безпосередньо отримувати всі докази. Така ситуація зумовлює обмеження реалізації принципу безпосередності, які, як вказує Т.В. Каткова, полягають переважно у прийнятті процесуальних і організаційних рішень на підставі даних, зібраних іншими слідчими, оцінці доказів, зібраних іншими особами. Ці обмеження поширюються на всіх членів групи¹. Зважаючи на те, що принцип безпосередності проявляється не лише в особистому сприйнятті і перевірці доказів, а й у прийнятті рішень особою, яка несе відповідальність за хід і результати слідства в цілому, обмеження безпосередності стосовно керівника групи має прояв і у зв'язку з тим, що кожен слідчий в складі групи залишається самостійним суб'єктом і на своїй ділянці вправі діяти згідно зі своїм внутрішнім переконанням.

У статті 119 КПК процесуальні повноваження членів групи не диференціюються, що дозволяє дійти висновку, що всі вони користуються рівними правами і вправі прийняти будь-яке рішення у справі. Але є очевидним те, що основні рішення у справі повинен приймати старший групи, ця думка поділяється більшістю авторів, таким шляхом йде практика. Підтримуючи пропозиції інших дослідників², вважаємо, що удосконаленню організації роботи

¹ Каткова Т.В. Вказана праця. – С. 158-159.

² Романюк Б. Проведення розслідування у кримінальній справі групою слідчих. Організаційно-правові питання // Прокуратура, людина, держава. – 2004. – №8. – С. 70; Мазан В.Б. Організаційні та процесуальні проблеми вдосконалення діяльності органів дізнання: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України

членів слідчих і слідчо-оперативних груп сприятиме закріплення у КПК конкретних положень щодо розмежування повноважень усередині групи.

Деякі вчені пропонують наділити керівника групи правами начальника слідчого відділу¹. У цілому цю пропозицію можна підтримати і викласти в окремій статті, присвяченій повноваженням керівника слідчої та слідчо-оперативної групи, права, подібні до закріплених у ч. 2. ст. 114¹ КПК, доповнивши правом проводити будь-які слідчі дії. Однак питання, пов'язане з обов'язковістю виконання вказівок керівника групи, доцільно вирішити інакше. У цій же статті слід зазначити, що у разі незгоди члена групи з вказівкою її керівника він подає свої вмотивовані заперечення керівнику групи, залишаючи вказівку без виконання. Вказівку у цьому разі керівник вправі виконати сам або доручити її виконання іншому слідчому². Керівнику повинне бути надане також право звертатись з клопотанням до посадової особи, що прийняла рішення про створення групи, про зміну її складу.

Варто підтримати запропоноване О.О. Тарасовим розмежування процесуальних рішень, які приймаються при розслідуванні справи групою слідчих (СОГ), на три категорії залежно від суб'єкта, уповноваженого їх приймати: 1) рішення, які може приймати лише керівник групи; 2) рішення, які може приймати особисто кожен з членів групи; 3) рішення, які необхідно узгоджувати з керівником групи³. Т.В. Каткова вважає, що до виключної компетенції керівника групи слід віднести прийняття таких рішень: обрання та зміну запобіжного заходу, притягнення особи як обвинуваченого та її допит; виділення і об'єднання кримінальних справ, продовження процесуальних строків, складання обвинувального висновку⁴.

ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – С. 14; Федченко В. Груповий метод розслідування: деякі питання // Право України. – 2003. – №1. – С. 57.

¹ Тарасов А.А. Вказана праця. – С. 153; Федченко В. Груповий метод розслідування: деякі питання // Право України. – 2003. – №1. – С. 56.

² Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. – М.: Юрид. лит., 1970. – С. 210; Тарасов А.А. Вказана праця. – С. 155.

³ Кузнецов Н.В., Зинатуллин Т.З. Рецензия на книгу: А.А. Тарасов. “Расследование преступлений группой следователей: процессуальные и тактико-психологические проблемы” (Самара: Изд-во «Самарский университет», 2000. – 132 с.) // Российский следователь. – 2001. – №5. – С. 12.

⁴ Каткова Т.В. Вказана праця. – С. 163.

На нашу думку, запропонований перелік не охоплює всіх випадків, коли рішення повинні прийматись керівником групи. У КПК необхідно передбачити норму, відповідно до якої керівник слідчої групи приймає рішення про: 1) виділення кримінальних справ в окреме провадження; 2) закриття кримінальної справи повністю або частково; 3) зупинення і відновлення провадження по кримінальній справі; 4) притягнення особи як обвинуваченого і обсяг обвинувачення; 5) направлення обвинуваченого для проведення стаціонарної судово-медичної або судово-психіатричної експертизи; 6) порушення перед прокурором клопотання про продовження строків досудового слідства; 7) порушення перед судом клопотання про обрання запобіжного заходу, а також про провадження слідчих та інших процесуальних дій, для проведення яких необхідне рішення суду¹. Керівник слідчої групи також приймає рішення про закінчення досудового слідства.

Слід визнати справедливою критику з боку Б. Романюка² щодо пропозицій деяких вчених підписувати обвинувальний висновок “всім гуртом”³. Поширеною є думка про те, що рішення про притягнення як обвинуваченого може прийматись лише старшим групи. На практиці мають місце випадки, коли, наприклад, керівником групи складається постанова про притягнення як обвинуваченого, але пред’явлення обвинувачення доручається іншому слідчому. Таку ситуацію вважаємо неправильною, пред’явлення постанови про притягнення як обвинуваченого і роз’яснення сутності обвинувачення повинне здійснюватись тим слідчим, який склав постанову. Але, на наш погляд, у випадках, коли розслідується особливо складна багатоепізодна справа з великою кількістю обвинувачених (як, наприклад, справи, що розслідуються міжвідомчими слідчо-оперативними групами) можна визнати можливим дозволити складання

¹ Обґрунтованою також здається пропозиція віднести до виключної компетенції керівника групи здійснення взаємодії із засобами масової інформації, та визначення порядку взаємодії з оперативними працівниками (див.: Щур Б.В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – с. 12).

² Романюк Б. Проведення розслідування у кримінальній справі групою слідчих. Організаційно-правові питання // Прокуратура, людина, держава. – 2004. – №8. – С. 70.

³ Зозулинський О. Теорія і практика бригадного методу розслідування // Радянське право. – 1971. – №4. – С. 37-38; Эйман А.А. Проблема процессуальной регламентации деятельности следственных бригад // Правоведение. – 1991. – С. 63.

постанови про притягнення як обвинуваченого і пред'явлення обвинувачення слідчому, якому доручено розслідувати епізод щодо певної особи. Подібні ситуації є нерідкими у слідчій практиці. Наприклад, у справі по обвинуваченню К. і П., провадження у якій здійснювалось слідчими прокуратури Харківської області допит обвинуваченого проводився слідчим – членом групи¹.

Таке рішення належить до третьої групи у класифікації, запропонованій О.О. Тарасовим. Вважаємо за можливе доповнити статтю КПК, присвячену діяльності слідчої групи та СОГ, правилом, що при розслідуванні особливо складних кримінальних справ з великою кількістю обвинувачених складання постанови про притягнення як обвинуваченого і пред'явлення обвинувачення як виняток може бути доручене слідчому – члену групи, який розслідує епізод щодо даної особи. У цьому випадку постанова про притягнення як обвинуваченого складається вказаним слідчим і узгоджується з керівником слідчої або слідчо-оперативної групи. Такий же порядок слід передбачити для прийняття рішень про обрання запобіжного заходу, якщо воно не пов'язане з необхідністю отримання рішення суду.

Можуть виникнути ситуації, коли у слідчого, після ознайомлення з інформацією, отриманою іншим членом групи, виникає потреба допитати особу, розслідування епізодів злочинної діяльності якої доручено іншому слідчому. Необхідно погодитись з Т.В. Катковою, що допит або проведення іншої процесуальної дії з цією особою можливі лише зі згоди керівника групи. Але лише повідомлення слідчого, який розслідує епізод щодо даної особи², здається недостатнім, адже будь-які дії щодо неї повинні бути обов'язково узгоджені не тільки з керівником, а й з відповідним слідчим.

Реалізація принципу безпосередності при розслідуванні злочинів групою слідчих або СОГ, а також здоровий глузд диктує необхідність відповідного інформування всіх членів групи. Конкретні форми і способи обміну інформацією повинні бути предметом організаційної діяльності керівника групи або штабу.

---

¹ Архів Київського районного суду м. Харкова. Кримінальна справа №1-3/2002

² Каткова Т.В. Вказана праця. – С.161.

Але окремі з них, які мають процесуальний характер, повинні бути відображені у законі. До них слід віднести право членів групи безпосередньо ознайомлюватись з матеріалами кримінальної справи в будь-який момент провадження та отримувати їх копії. У КПК також слід передбачити право членів групи з дозволу інших слідчих брати участь у здійснюваних ними слідчих діях, ставити запитання і просити про вчинення певних дій, про що робиться запис у протоколі слідчої дії.

Слід визнати обґрунтованою висловлену в юридичній літературі точку зору, що змішування процесуальних і оперативно-розшукових функцій у рамках слідчо-оперативних груп є неприпустимим¹. Вважаємо, що думка про абсолютну неприпустимість провадження слідчих дій співробітниками органів дізнання є надто категоричною. Факт включення до складу такої групи не повинен розцінюватись як такий, що автоматично наділяє оперативних співробітників статусом слідчих, однак вважаємо, що здійснення окремих слідчих дій у виключних випадках може бути доручено співробітнику органу дізнання, який не має спеціального статусу, передбаченого ст. 43 проекту КПК (посада “особи, яка здійснює дізнання,” або дізнавача має бути передбачена штатним розкладом)². На нашу думку, такий співробітник може бути включений до слідчо-оперативної групи “на правах дізнавача”, про що необхідно зазначити у постанові про доручення провадження досудового слідства слідчо-оперативній групі. При цьому в законі слід закріпити норму, що поєднання в одній особі процесуальних і оперативно-розшукових функцій забороняється. Це означає, що оперативний співробітник може бути залучений до слідчо-оперативної групи на правах дізнавача за умови, що він по обставинах даної справи не проводив ОРЗ раніше і не може їх здійснювати одночасно з проведенням процесуальних дій.

З точки зору принципу безпосередності привертає увагу також питання про правові підстави здійснення слідства у складі групи. Якщо при одноособовому

---

¹ Як зазначає О.О. Тарасов, об'єднання в такій групі під загальним керівництвом слідчих і оперативних співробітників повинне бути поєднане зі створенням додаткових гарантій від “нівелювання” процесуальної ролі різних учасників розслідування (див.: Тарасов А.А. Единичное и коллегиальное в уголовном процессе: правовые и социально-психологические проблемы. – Самара: Самарский ун-т, 2001. – С. 162-170).

² Такі ситуації можуть виникати у випадках, коли, наприклад, необхідно у стислі строки допитати велику кількість свідків (як правило, на практиці саме допити свідків є найпоширенішим предметом доручення слідчого органу дізнання). Такі допити зазвичай здійснюються за єдиним переліком питань, який складається слідчим, їх провадження не становить особливих труднощів і при цьому забезпечує значну економію часу.

провадженні слідства документом, що підтверджує право слідчого проводити процесуальні дії у даній справі і, відповідно, бути належною процесуальною особою, є постанова про прийняття кримінальної справи до свого провадження або доручення слідчого, то при колективному методі розслідування у такій постанові справу до свого провадження приймає лише керівник групи, повноваження ж інших базуються на переліку осіб, який містить постанова про доручення розслідування декільком слідчим. Не можна погодитись з пропозиціями підписувати постанову про прийняття до свого провадження справи всіма членами групи, або “про прийняття справи до провадження групою слідчих”, адже це суперечить положенню про персональну відповідальність за хід і результати розслідування. Далеко не завжди є можливість чітко виділити ділянку розслідування для прийняття її до свого провадження в частині справи, як це пропонує робити О.О. Тарасов¹. Видається, що підставою здійснення певних дій окремими членами групи поряд з постановою про доручення розслідування групі слідчих або СОГ повинен бути загальний план розслідування, який складає керівник групи. У разі необхідності здійснити дії, які планом не охоплюються, повноваження члена групи повинні підтверджуватись дорученням, яке складається керівником групи. Слід також закріпити у законі правило, що постанова про створення слідчої групи або СОГ повинна містити відмітки про ознайомлення з нею членів групи.

Розглянувши організаційні питання попередження необґрунтованого обмеження принципу безпосередності, логічно перейти до питань його **реалізації при використанні доказів, отриманих під час дізнання або провадження досудового слідства іншим слідчим**. Можна виділити три основних ситуації, які можуть виникнути при отриманні слідчим кримінальної справи (матеріалів кримінальної справи) чи окремих доказів від органу дізнання або від іншого слідчого: а) слідчі дії проведені у відповідності з нормами КПК і тактично вірно, в результаті чого зібрано повноцінний доказовий матеріал; б) слідча дія проведена відповідно до норм КПК, але без належного додержання рекомендацій

---

¹ Тарасов А.А. Вказана праця. – С. 153.

криміналістики, що ставить під сумнів достовірність і повноту результатів слідчої дії; в) у ході розслідування слідчим були допущені порушення закону.

За загальним правилом слідчий, прийнявши справу до свого провадження, відповідно до положень принципу безпосередності зобов'язаний ретельно дослідити її матеріали, оцінити зібрані докази. За результатами вказаних дій він повинен визначити стан і подальший напрямок розслідування. З метою забезпечення послідовної реалізації принципу безпосередності і належної оцінки зібраних доказів є доцільним, щоб при отриманні кримінальної справи від органу дізнання чи іншого слідчого слідчий за підсумками її вивчення викладав свої висновки у плані розслідування, зокрема, своє бачення загальної слідчої ситуації, недоліки і прогалини раніше проведеного розслідування, якщо вони є, і визначав заходи з їх усунення.

При виявленні порушень закону, які спричиняють визнання доказів недопустимими, слідчий повинен скласти постанову про визнання їх такими. Далі слідчий діє за власним планом, використовуючи при прийнятті рішень як докази, здобуті безпосередньо ним самим, так і ті, що були отримані іншим слідчим. При цьому, незалежно від наявності порушень, вважаємо, що деякі дії повинні бути обов'язково проведені заново безпосередньо слідчим, який прийняв справу до свого провадження.

У літературі справедливо зазначається важливість такого етапу досудового слідства, як пред'явлення обвинувачення і допит обвинуваченого. Аксиоматичною стала думка, що імовірні висновки слідчого про винуватість певної особи у вчиненні злочину не можуть бути покладені в основу рішення про притягнення особи як обвинуваченого¹. Однак слід враховувати, що, яким би високим не був ступінь упевненості слідчого у винуватості особи, як і в достатності зібраних доказів, зміст постанови про притягнення як обвинуваченого є відображенням внутрішнього переконання як результату особистої оцінки доказів тим слідчим, який її склав.

---

¹ Дубинский А.Я., Сербулов В.А. Привлечение в качестве обвиняемого. – К.: КВШ МВД УССР, 1989. – С. 14-16; Кримінальний процес України: Підручник / За ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Х.: Право, 2000. – С. 25.

Враховуючи важливість прийняття обґрунтованого рішення про притягнення як обвинуваченого і персональну відповідальність за наслідки цього акту, постає питання про порядок дій слідчого у випадку, коли він отримує кримінальну справу, в якій попереднім слідчим винесена постанова про притягнення як обвинуваченого. Така ситуація нерідко виникає, коли слідчому передана справа, зупинена у порядку п. 1 ст. 206 КПК, коли місцезнаходження обвинуваченого невідоме, і відповідно до ст. 138 КПК був оголошений його розшук. Т.В. Каткова робить висновок, що пред'явлення розшуканому обвинуваченому постанови, винесеної іншим слідчим, порушує дію принципу безпосередності, і пропонує закріпити у КПК норму такого змісту: “Слідчий, який прийняв до провадження справу, у якій є непред'явлена постанова про притягнення як обвинуваченого, повинен особисто перевірити зібрані докази і винести від свого імені постанову про притягнення як обвинуваченого і пред'явити його”¹.

Така ситуація є лише окремим випадком, і викладена пропозиція не вичерпує всієї проблеми. З точки зору принципу безпосередності відношення слідчого до складеної іншим слідчим і непред'явленої ним постанови про притягнення як обвинуваченого і тієї ж постанови, яка була пред'явлена до передачі справи новому слідчому, є аналогічним. Тому у ст. 141 КПК необхідно закріпити обов'язок слідчого, прийнявши до свого провадження справу, у якій є постанова про притягнення як обвинуваченого, скласти від свого імені постанову про притягнення як обвинуваченого і пред'явити обвинувачення. Така пропозиція, на наш погляд, сприятиме забезпеченню процесуальної самостійності слідчого, принципу вільної оцінки доказів і дозволить належним чином реалізувати вимоги принципу безпосередності на даному етапі. Можна також розглядати ситуацію, коли підстави для зміни обвинувачення виникли до виявлення місцезнаходження обвинуваченого. У цьому разі слідчий повинен скласти нову постанову про притягнення як обвинуваченого, а також нову

---

¹ Каткова Т.В. Вказана праця. – С. 90.

постанову про оголошення розшуку, в якій вказати відповідні відомості про особу розшукуваного (статті 138, 139 КПК).

У випадку, коли слідчі дії були проведені відповідно до закону, однак повнота та достовірність¹ їх результатів викликає сумнів, вирішення питання про необхідність проведення дій, спрямованих на їх перевірку, цілком перебуває у площині розсуду слідчого і залежить від його внутрішнього переконання. У тому разі, коли навіть при вжитті всіх можливих заходів ні підтвердити, ні спростувати докази, отримані у ході раніше проведених слідчих дій, не вдається, але їх достовірність викликає сумнів, за умови законності отриманих доказів такі матеріали повинні залишатись у справі, але в обвинувальному висновку слідчий обов'язково повинен зазначити, яким доказам він не довіряє, і пояснити чому².

Особливий інтерес викликає ситуація, коли процесуальні дії виконані з порушенням кримінально-процесуального законодавства. Проблема допустимості доказів, отриманих з порушенням норм закону, залишається однією з найактуальніших.

Правила допустимості формуються з урахуванням двох груп факторів: необхідності забезпечення дотримання норм моралі, які знаходять відображення у Конституції України, міжнародних нормативних актах і у законах України як права і свободи громадян; необхідності забезпечення збирання достовірних доказів, які б дозволяли правильно встановити обставини злочину. Н.В. Сибільова вказує, що доказ може вважатись допустимим тоді, коли доказова інформація отримана з джерела, передбаченого КПК; інформація, що міститься у такому джерелі, закріплена правомочною особою чи органом у порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законом, з точним дотриманням процесуальної форми і норм моралі³. У цілому такий підхід підтримується більшістю науковців.

---

¹ Достовірність процесуальних доказів розуміється як результат позитивної оцінки ступеня їхньої інформаційної придатності правильно висвітлювати факти предмета доказування з огляду на зміст інформації та якість її процесуальних джерел (Див.: Гмирко В. Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристики, класифікація: Конспект проблемної лекції. – Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2002. – С. 24).

² Такий підхід, забезпечуючи реалізацію принципу безпосередності і належу оцінку доказів, узгоджується з положеннями ч. 1, 4 та 5 ст. 334 КПК, яка зобов'язує суд зазначати у вирокі мотиви, з яких він відкидає ті чи інші докази.

³ Сибилева Н.В. Допустимость доказательств в советском уголовном процессе: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Харьк. юрид. ин-т. – Х., 1986. – С. 92; Сибільова Н.В. Допустимість доказів у радянському кримінальному процесі: Навч. посібник. – К.: НМК ВО, 1991. – С. 29-30, 35.

У той же час, у літературі можна зустріти й інші думки з цього питання, автори яких пропонують більш широкий перелік критеріїв допустимості (недопустимості) доказів.

Наприклад, В.В. Золотих відносить до них систему таких правил: 1) доказ має бути отриманим належним суб'єктом; 2) з належного джерела; 3) з дотриманням належної правової процедури; 4) доказ не може бути отриманим за допомогою недопустимого доказу («плоди отруєного дерева»); 5) недопустимі свідчення, засновані «на чутках», які не можуть бути перевірені; 6) доказову силу доказу на повинна перевищувати небезпека несправедливого упередження¹. В.П. Гмирко формулює критерії недопустимості доказів таким чином: 1) зламання стороною обвинувачення людських прав і свобод, охоронюваних Конституцією України, Кримінальним і Кримінально-процесуальним кодексами, а також міжнародно-правовими документами, які є частиною українського національного законодавства; 2) порушення вимог закону, що визначають легітимність статусу учасників кримінально-процесуальних відносин із формування доказів; 3) порушення вимог закону щодо належної доказової дії як засобу формування доказів; 4) порушення вимог закону щодо належної процедури вчинення доказової дії, які спричинили обґрунтований сумнів щодо достовірності інформації про факти кримінальної справи; 5) порушення вимог закону щодо процесуальних форм фігурування доказів у кримінальній справі; 6) порушення вимог закону щодо безумовної перевірюваності (досліджуваності) доказів; 7) порушення вимог закону щодо процесуального порядку запровадження доказів у кримінальну справу².

М.М. Кіпніс розглядає допустимість як властивість доказу, що визначається такими критеріями: 1) проведення процесуальних дій з отримання доказів належним суб'єктом; 2) наявність належного джерела фактичних даних, що складають зміст доказу; 3) використання для одержання доказів належної слідчої

---

¹ Золотых В.В. Проверка допустимости доказательств в уголовном процессе. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – С. 58.

² Гмирко В. Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристики, класифікація: Конспект проблемної лекції. – Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2002. – С. 35-36.

дії; 4) дотримання належного порядку проведення такої слідчої дії¹. “Належність” у даному випадку визначається законом, який встановлює процесуальну форму отримання доказів.

Зазначимо, що такий підхід є досить загальним і не відображає можливих нюансів, пов’язаних з визначенням ступеня впливу окремих порушень закону на придатність доказів. Він знайшов відображення у нормах Конституції України. Відповідно до ч. 3 ст. 62 Конституції України обвинувачення не може ґрунтуватись на доказах, одержаних незаконним шляхом. Формулювання вказаної статті дає підстави вважати, що будь-яке порушення закону при збиранні доказів спричиняє визнання їх недопустимими. Пункт 19 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 “Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя” в цілому підтверджує цей висновок. В цьому законодавство України схоже з аналогічними нормами Конституції РФ (ч. 2 ст. 50) та ст. 75 КПК РФ.

Підхід до визначення придатності доказів, коли, незважаючи на змістовну повноцінність, вони визнаються недопустимими виключно з формальних підстав, досить регулярно демонструється практикою судочинства. Так, наприклад, суддя Ростовського обласного суду відмовив у дослідженні фотографії, оскільки вона отримана з порушенням норм закону – у справі відсутня постанова про проведення оперативно-розшукового заходу, у результаті якого вона була отримана. Так само, через порушення закону, які не вплинули на зміст отриманої інформації, було визнано недопустимим доказом аудіокасету. Судова колегія з кримінальних справ Верховного Суду РФ підтвердила правильність рішення судді². Слід зазначити, що практика знає й протилежні рішення³. Звичайно, порушення не можуть залишатись без відповідного реагування, але формальний підхід до вирішення питань такого роду, на наш погляд, є порочним.

---

¹ Кипнис Н.М. Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве. – М.: Юристъ, 1995. – С. 27.

² Определение Судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда РФ от 18 августа 2004 г. № 41-О04-8СП (Извлечение) // Бюллетень Верховного Суда Российской Федерации. – 2006. – №1. – С.25.

³ Определение Конституционного суда Российской Федерации «Об отказе в принятии к рассмотрению жалобы гражданина Каланчева Вадима Анатольевича на нарушение его конституционных прав положениями статей 8 и 9 Федерального закона “Об оперативно-розыскной деятельности”» от 24 ноября 2005 г. № 448-0 // http://www.ksrf.ru:8081/SESSION/S__atHZg5kx/PILOT/main.htm.

Деякі вчені поділяють думку, що докази є недопустимими незалежно від характеру процесуальних порушень¹. С. Шестакова небезпідставно вважає, що “таке формулювання є надто категоричним і не може повною мірою сприяти досягненню завдань кримінального процесу”². Важко також прийняти пропозиції про впровадження у законодавство доктрини “плодів отруєного дерева”³, сутність якої полягає у такому: “...Якщо доказ, отриманий незаконно, слугував підставою для виявлення свідка, котрий інакше не був би знайдений, або для отримання зізнання обвинуваченого, яке інакше б не було зроблене, а рівно для виявлення інших доказів, які не були б виявлені без допомоги незаконного доказу, то всі ці додатково виявлені докази вважаються недопустимими”⁴. Впровадження цієї доктрини дозволить всупереч здоровому глузду відкидати реальні факти з формальних підстав, що буде на руку злочинцям і негативно позначиться на рівні захисту інтересів постраждалих від злочину.

Більш переконливою видається думка, що за певних умов використати докази, одержані з порушенням закону, все ж є можливим⁵. Жодні порушення не дають підстав залишати без оцінки по суті той чи інший з розглянутих доказів, відкинувши його через недопустимість⁶. Підтвердження цьому можна знайти й у практиці Європейського суду з прав людини⁷. Ю.М. Грошевий справедливо зазначає: “Боротися з порушеннями закону дійсно потрібно. Але обов’язковість реалізації правових норм неможливо забезпечити за рахунок безмежного розширення інституту допустимості доказів”⁸. Порушення закону необхідно

¹ Савицкий В.М. Уголовный процесс России на новом витке демократизации // Государство и право. – 1994. – №6. – С. 96-101; Мухин И.И. Объективная истина и некоторые вопросы оценки судебных доказательств при осуществлении правосудия. – Л.: Изд-во Лен. ун-та, 1971. – С. 120-123.

² Шестакова С. Допустимость доказательств в уголовном процессе России и США // Уголовное право. – 2004. – №3. – С. 101.

³ Чувилов А., Лобанов А. «Плоды отравленного дерева» // Российская юстиция. – 1996. – №11. – С. 47-49; Горбачев А.В. Признание доказательств недопустимыми в уголовном судопроизводстве: основания и процессуальный порядок: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Московская гос. юрид. академия. – М., 2004. – С. 153.

⁴ Gardner T., Manian V. Principles and cases of the law of arrest, search and seizure. N.Y., 1974. P.95.

⁵ Гавриш Т.С. Вказана праця. – С. 59; Горбачев А.В. Признание доказательств недопустимыми в уголовном судопроизводстве: основания и процессуальный порядок: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Московская гос. юрид. академия. – М., 2004. – С. 150; Золотых В.В. Проверка допустимости доказательств в уголовном процессе. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – С. 45-49; Кипнис Н.М. Вказана праця. – С. 72-80; Сибільова Н.В. Вказана праця. – С. 28-29.

⁶ Якуб М.Л. Проблемы оценки доказательств в советском уголовном процессе // Вестник МГУ. Серия «Право». – 1974. – №6. – С. 20.

⁷ Лукис Г. Лукайдес. Справедливое Судебное разбирательство (комментарий к п. 1 ст. 6 Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод) // Российская юстиция. – 2004. – №2. – С. 12-14.

⁸ Грошевий Ю. Проблеми диференціювання порушень кримінально-процесуальних норм в доказуванні // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 3. – С.115.

намагатись долати, а не робити їх непереборною перепорою до встановлення істини у справі, “караючи за порушення визнанням безплідності витрачених зусиль”, як це іноді пропонується у літературі¹.

У науці не вироблено єдиного підходу до визначення категорії порушень закону, які з необхідністю тягнуть за собою визнання доказів недопустимими. Наприклад, Я.О. Мотовіловкер пропонував визнавати недопустимими ті докази, при отриманні яких були допущені порушення, що законом визнаються істотними і спричиняють скасування вироку². Стосовно цього у літературі слушно зауважується, що не слід змішувати поняття істотних порушень кримінально-процесуального закону, які стосуються вирішення питання про скасування вироку, і підстави визнання доказів недопустимими³. Критеріями визначення меж визнання доказів, одержаних з порушенням закону, недопустимими також пропонують вважати: порушення конституційних прав; вплив порушень закону на достовірність отриманого доказу; наявність можливості фактичного заповнення прогалин і нейтралізації наслідків порушень⁴. Слід зазначити, що, зважаючи на важливість проблеми використання у кримінальному судочинстві доказів з вадами, вона заслуговує на окреме дослідження.

На наш погляд, гарантувати законність отримання доказів можна іншими видами юридичної відповідальності (кримінальної, адміністративної тощо), а вирішення питання про використання доказів, отриманих з порушенням закону, повинне бути поставлене у залежність від можливості відновити або підтвердити їх достовірність. При цьому можливість усунення вад доказів, які впливають на їх достовірність доказів, має стосуватись лише порушень встановленого законом процесуального порядку проведення процесуальної дії, фіксації її перебігу і результатів⁵, порядку запровадження доказів у кримінальну справу, а також

¹ Савицкий В.М. Уголовный процесс России на новом витке демократизации // Государство и право. – 1994. – №6. – С. 106.

² Мотовіловкер Я.О. Некоторые аспекты вопроса о допустимости (недопустимости) источников доказательств в советском уголовном судопроизводстве // Доказывание по уголовным делам: Межвуз. сборник. – Красноярск, 1986. – С. 55-57.

³ Горбачев А.В. Признание доказательств недопустимыми в уголовном судопроизводстве: основания и процессуальный порядок: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Московская гос. юрид. академия. – М., 2004. – С. 149.

⁴ Докладний аналіз зочок зору з цього питання див.: Золотых В.В. Вказана праця. – С. 45-57.

⁵ Мається на увазі порушення встановленої законом процедури слідчої дії, яка відображає механізм збирання доказової інформації.

окремих випадків проведення її неналежною особою. Отримання ж інформації з неналежного джерела, проведення неналежної процесуальної дії, застосування насильства для добування доказів повинні розглядатись як безумовні підстави для визнання їх недопустимими.

Привертає увагу те, що на відміну від таких доказів, як документи і речові докази, достовірність протоколів слідчих дій проявляється у відповідності зафіксованих у них відомостей не шуканим фактам, які входять до предмета доказування, а обставинці і обставинам фіксації справжніх результатів слідчих дій, тобто отриманих в їх ході відомостей. При оцінці та перевірці таких джерел фактичних даних на перший план виходить дотримання процесуальної форми, порушення якої при закріпленні об'єктивного змісту фактичних даних може викликати перекручення інформації і призвести до недостовірності висновку про наявність чи відсутність фактів, які мають бути встановлені у кримінальній справі, на що справедливо звертається увага у літературі¹.

Наявність доказів, отриманих з порушенням закону, може бути встановлена при безпосередньому дослідженні матеріалів кримінальної справи, отриманої від слідчого, органу дізнання, або доказів, отриманих у порядку окремого доручення. З урахуванням цього правила перевірки доказів, викладені у ст. 148 проекту КПК, необхідно доповнити правом особи, яка здійснює дізнання, слідчого, прокурора, судді та суду визнати доказ таким, що отриманий з порушенням закону і приймати рішення про його недопустимість. Аналогічну норму слід закріпити у ст. 67 чинного КПК.

Діям слідчого, спрямованим на з'ясування можливості використання доказів, отриманих з порушеннями, має передувати прийняття ним рішення про визнання доказу, таким, що отриманий з порушенням закону. Якщо у результаті проведення перевірочних дій достовірність такого джерела даних буде відновлено, цей факт повинен бути відображений у постанові про визнання

---

¹ Сибилева Н.В. Допустимость доказательств в советском уголовном процессе: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Харьк. юрид. ин-т. – Х., 1986. – С. 55.

доказом та в обвинувальному висновку. У іншому випадку повинне прийматись рішення про визнання доказу недопустимим.

Про прийняте рішення мають бути повідомлені заінтересовані особи. Якщо воно буде оскаржене, то питання про допустимість доказів, отриманих з порушенням кримінально-процесуального закону, може вирішуватись у змагальному порядку за участю підозрюваного (обвинуваченого), захисника, потерпілого, цивільного позивача та відповідача, слідчого, прокурора, який здійснював нагляд у цій справі, і слідчого судді. Перед проведенням даної процедури учасникам повинна бути надана можливість ознайомитись з матеріалами справи.

Вважаємо, що у КПК необхідно прямо передбачити право учасників кримінального процесу, а саме обвинуваченого, його захисника, потерпілого та їх представників, подавати клопотання про визнання доказів такими, що отримані з порушенням закону і є недопустимими. Такі клопотання повинні вирішуватись слідчим, а у випадку його відмови задовольнити клопотання це рішення може бути оскаржене прокурору та слідчому судді.

При використанні доказів, отриманих іншими особами, реалізація принципу безпосередності пов'язана переважно з перевіркою якості фіксації фактичних даних при проведенні відповідних слідчих дій. При перевірці їх достовірності на перший план виходить дотримання процесуального порядку збирання і фіксації інформації і встановлення можливості впливати на їх хід і результати фактів, які пов'язані з порушенням прав учасників процесуальних дій і провадженням їх неналежною особою.

Можна виділити дві групи випадків проведення слідчих дій неналежною особою. До першої слід віднести проведення слідчих дій особою, яка не має відповідних повноважень на це (слідчим, який не прийняв справу до свого провадження, не входить до складу групи слідчих, дізнавач без доручення слідчого). У таких випадках дія взагалі не може вважатись слідчою. Наслідки її будуть такими ж, як і у випадку проведення її захисником або будь-якою іншою сторонньою особою. Отримані відомості не можуть бути визнані доказами.

Друга група включає проведення слідчих дій уповноваженою особою, яка відповідно до закону (статті 58, 60 КПК) підлягає відводу. Проведення слідчих дій такою особою, порушення прав учасників слідчих дій і недодержання встановленої законом процедури слідчої дії спричиняють однакові наслідки – достовірність отриманих доказів у цьому разі ставиться під сумнів.

У такому випадку повинні бути вжиті заходи перевірки достовірності отриманої в результаті проведення слідчих дій інформації. Їх вибір здійснюється з урахуванням того, чи проводилась дія одноособово слідчим, чи можливо провести слідчу дію повторно, чи фіксувався хід слідчої дії технічними засобами. Якщо відомо, що обставини, які тягнуть за собою відвід слідчого, виникли не з початку розслідування, то допустимість доказів, отриманих ним до цього моменту, на нашу думку, може не перевірятись. Прикладом може служити ситуація, пов'язана з отриманням слідчим хабара.

Одним із заходів перевірки є проведення додаткових або повторних слідчих дій. Зазначимо, що чіткий порядок проведення повторних і додаткових слідчих дій законодавець передбачив лише щодо судової експертизи (статті 75, 203 КПК). Незважаючи на те, що на практиці проведення додаткових або повторних інших слідчих дій є нормальним явищем, закон прямо не передбачає такої можливості (за винятком експертизи)¹. Слідчий повинен мати право провести як додаткові, так і повторні слідчі дії. Серед них можуть бути не лише судова експертиза, огляд і допит обвинуваченого, а й інші, наприклад, допит свідка, обшук, відтворення обстановки і обставин події.

З урахуванням викладеного вважаємо за необхідне доповнити КПК нормою, у якій прямо закріпити право особи, яка здійснює дізнання, слідчого, прокурора, судді, суду виконати слідчу дію повторно або провести додаткову слідчу дію, якщо докази, отримані під час слідчої дії, визнано такими, що істотно суперечать іншим матеріалам справи або викликають сумнів у їх достовірності внаслідок

---

¹ Дещо інша ситуація у проекті КПК. Так, ч. 6 ст. 241 передбачає можливість проведення додаткового допиту обвинуваченого по пред'явленому обвинуваченню, а також з приводу всіх інших обставин, які підлягають доказуванню. Частина 1 ст. 255 проекту КПК вказує, що “у разі необхідності огляд провадиться повторно”. Питанням підстав і порядку проведення додаткових і повторних слідчих дій (за винятком судової експертизи) приділена недостатня увага, тоді як вони є досить важливими як з огляду на забезпечення повноти, всебічності і об'єктивності встановлення обставин справи, так і забезпечення прав і свобод громадян.

порушення законодавства чи недостатньо кваліфікованого її проведення, а також з метою з'ясування додаткових питань стосовно обставин, які були встановлені у ході слідчих дій. У проекті КПК такою нормою необхідно доповнити ст. 227 “Загальні правила провадження слідчих дій”.

Слід підтримати вчених, які з кола слідчих дій виокремлюють такі, що одночасно мають характер заходів кримінально-процесуального примусу, який пов'язаний з обмеженням прав і свобод громадян¹. До них відносять обшук, виїмку, відібрання зразків для експертного дослідження, освідування, контроль і запис переговорів, накладення арешту на кореспонденцію. Вважаємо, що при їх повторному призначенні у постанові (а якщо, для проведення слідчої дії необхідна постанова суду, то у поданні) повинно бути зазначено факт проведення цих дій раніше і вказано, чому їх результати визнані неповними або піддані сумніву, а у випадку призначення такої слідчої дії додатково наведено ті питання, які не були встановлені раніше і потребують з'ясування.

Найбільш повно принцип проявляється при безпосередньому проведенні слідчої дії повторно. Слідчий, виявивши порушення, повинен негайно вжити заходів до заміни доказів, отриманих з порушенням закону, наприклад, провести повторно огляд, допит особи і т. ін. Докази, отримані з порушенням закону, визнати недопустимими.

Слід, однак, зазначити, що результативність повторних слідчих дій не завжди велика, іноді проведення слідчої дії вдруге може бути взагалі неможливим. В останньому випадку достовірність доказу, отриманого з порушенням закону, повинна перевірятись за допомогою інших слідчих дій. Типовим способом перевірки достовірності доказів є допит безпосередніх учасників цієї дії. Принцип безпосередності тут знаходить прояв в особистому сприйнятті належним слідчим відомостей, які підтверджують достовірність проведеної раніше дії. При цьому отриманий з порушенням закону доказ, достовірність якого підтверджується результатами інших слідчих дій,

---

¹ Якупов Р.Х. Уголовный процесс: Учеб. для вузов. – 4-е изд., испр. и доп. / Науч. ред. В.Н. Галузо. – М.: ТЕИС, 2004. – С. 304-305.

залишається у справі. Однак при посиленні на такий доказ в обвинувальному висновку обов'язково необхідно вказати на цю обставину. Якщо вжитими заходами сумніви у достовірності доказу усунути не вдалося, він повинен бути визнаний недопустимим.

2.4. Забезпечення реалізації принципу безпосередності при використанні слідчим джерел фактичних даних, отриманих від осіб, які не уповноважені здійснювати провадження по кримінальній справі

Продовжуючи аналізувати випадки обмеження реалізації принципу безпосередності на досудових стадіях кримінального процесу, ми не можемо не торкнутись питань використання у доказуванні джерел фактичних даних, наданих особами, які не уповноважені на здійснення провадження у кримінальній справі. При цьому, зважаючи на відмінність правового статусу, доцільно розрізняти порядок отримання таких джерел від осіб, які не є учасниками кримінального процесу, і джерел, наданих учасниками кримінального процесу: підозрюваним, обвинуваченим, захисником, потерпілим та ін.

Отже, розглянемо проблеми **забезпечення реалізації принципу безпосередності при використанні слідчим джерел фактичних даних, отриманих від осіб, які не є учасниками кримінального процесу.** Дана група є надзвичайно широкою. Загальним для всіх осіб, які входять до неї, є те, що всі вони мають мінімальний обсяг процесуальних прав щодо участі у провадженні по кримінальній справі. Він практично вичерпується правом "подавати докази", передбаченим ст. 66 КПК. Закон не передбачає їх подальшої участі у процесі як заінтересованих суб'єктів. Ураховуючи особливий характер матеріалів, які одержуються в ході оперативно-розшукової діяльності, адміністративних проваджень та приватної детективної діяльності, на них зупинимось детальніше.

Найбільш актуальною у зазначеному аспекті сьогодні є **проблема використання у кримінальному судочинстві матеріалів ОРД.** Серед науковців

вона давно є предметом дискусій¹, однак з точки зору положень принципу безпосередності майже не розглядалась. Між тим, на наш погляд, саме у цій площині можуть бути знайдені шляхи вирішення низки питань, які виникають у вказаній сфері.

Напрями використання матеріалів ОРД у загальному вигляді відображені у Законі України „Про оперативно-розшукову діяльність” (ч. 2 ст. 8, ст. 10), Законі України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” (ст. 15), Кримінально-процесуальному кодексі України (ч. 2 ст. 65, ч.3 ст.66). У рамках даної роботи особливо актуальною є проблема їх використання як доказів. Можна виділити два основні підходи до її розв’язання. Сутність першого полягає у тому, що непроцесуальні заходи з виявлення носіїв інформації відіграють суттєву допоміжну роль у збиранні доказів, але лежать за межами доказування як діяльності процесуальної. Як наслідок, оперативно-розшукова інформація для слідчого може мати значення орієнтира у розслідуванні і використовується лише для визначення тактики слідчих дій, для відшукування джерел-носіїв доказової інформації, при висуненні версій². Прибічники другого підходу, визнаючи допоміжний характер ОРД стосовно доказування, вважають, що таке їх співвідношення не виключає можливості розглядати ОРД як складову частину деяких елементів доказування, пов’язаних з відшукуванням доказів³. Окремі вчені пропонують включити основні положення законодавства про ОРД до КПК, що, на їх думку, перетворить її на одну з

¹ Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств: Сущность и методы. – М.: Наука, 1966.– С. 38-39; Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Элькин П.С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. – Воронеж: Воронеж. ун-т, 1978.– С. 207; Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. Н.В. Жогин. –2-е изд., испр. и доп.– М.: Юрид. лит., 1973. – С. 527-529; Робозеров А. Ф. Оперативно-розыскные меры в системе судебного доказывания // Правоведение. – 1978. – № 6. – С. 106-108; Крашеников Н.И. Использование результатов оперативно-розыскных мероприятий в следственной и судебной практике // Известия ВУЗов. Правоведение. – 2001. – №3. – С. 163-177; Душейко Г.О. Про правове та відомче урегулювання порядку надання результатів оперативно-розшукової діяльності органам дізнання, слідчому, прокурору та суду // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2000. – №2. – С. 181, 191; Вапнярчук В.В. Належне подання результатів оперативно-розшукової діяльності до органу дізнання, слідчого, суду як одна з умов їх використання при провадженні у кримінальних справах // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. Вип. 67. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. – С. 144-151; Кириченко С.А. О так называемой «легализации» ОРД // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. – 2001. – №1. – С. 99-105; Дубоносов Е.С. Основы оперативно-розыскной деятельности: Курс лекций. – М.: Книжный мир, 2004. – 184 с.

² Ривлин А., Альперт С., Бажанов М. О доказательствах в советском уголовном процессе // Соц. законность. – 1963. – №9. – С. 42; Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств: Сущность и методы. – М.: Наука, 1966.– С. 38-39; Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Элькин П.С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. – Воронеж: Воронеж. ун-т, 1978.– С. 207.

³ Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. Н.В. Жогин. –2-е изд., испр. и доп.– М.: Юрид. лит., 1973. – С. 527-529; Робозеров А. Ф. Оперативно-розыскные меры в системе судебного доказывания // Правоведение. – 1978. – № 6. – С. 106-108.

офіційних стадій кримінального судочинства¹. Д.І. Бедняков приходять до висновку, що будь-який вид непроцесуальної діяльності по виявленню доказів (без фіксації результатів виявлення за допомогою процесуальної форми) можна розглядати як складовий елемент виявлення (але не збирання) доказів².

В Україні другий підхід набув розвитку не лише у працях вчених, а й отримав закріплення на законодавчому рівні. Законом України № 2533-III від 21 червня 2001 року ч. 2 ст. 65 КПК, яка окреслює коло кримінально-процесуальних джерел фактичних даних, була доповнена новим джерелом, яким є протоколи з відповідними додатками, складені уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів³. У п. 2 ст. 10 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” передбачена можливість використання матеріалів ОРД для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі. Частина 3 ст. 15 Закону України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” вказує, що фактичні дані, одержані та зафіксовані співробітниками спеціальних підрозділів із застосуванням технічних засобів, можуть бути використані як докази в судочинстві.

Ідея визнання протоколів ОРЗ окремим видом доказів знайшла відображення також у Кримінально-процесуальному кодексі Республіки Білорусь (ст. 99)⁴. Привертає увагу той факт, що у кримінально-процесуальному законі Білорусі джерелом доказів визнаються протоколи не всіх ОРЗ, а лише прослуховування і запис переговорів, здійснювані з використанням технічних засобів зв'язку та інших переговорів (ст. 99). Решта матеріалів ОРД мають інший статус і відповідно до ст. 101 цього ж Кодексу “можуть бути визнані як джерела доказів за умови, що вони отримані відповідно до законодавства Республіки

¹ Кудрявцев В.Н. Стратегии борьбы с преступностью. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 2005. – С. 105.

² Бедняков Д.И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. – М.: Юрид. лит., 1991. – С. 79.

³ Підводячи наукову основу під це нововведення, вчені виходять з того, що оперативно-розшукова діяльність щодо виявлення та фіксації доказів і з метою запобігання злочинам, їх припинення і розкриття, виявлення винних є складовою частиною кримінального судочинства. На думку цієї групи науковців вказана обставина створює можливість для надання ОРД процесуального статусу (див.: Дидоренко Е.А., Кириченко С.А., Розовский Б.Г. Процесуальний статус ОРД в уголовном судопроизводстве. – Луганск: РИО ЛИВД, 2000. – С. 90-92; Процесуальна регламентація оперативно-розшукової діяльності потребує завершення: Наукова доповідь / Авт. кол.: Е.О. Дідоренко, С.О. Кириченко, Б.Г. Розовський. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2002. – С. 6-7).

⁴ Уголовно-процесуальный кодекс Республики Беларусь / Предисловие В.И. Рохлина, А.П. Стуканова; Обзорная статья А.А. Данилевича. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – С. 203.

Білорусь, надані, перевірені і оцінені у порядку, встановленому даним Кодексом”. Така позиція законодавця здається недостатньо послідовною.

Кримінально-процесуальне законодавство більшості інших країн СНД, серед яких Росія, Казахстан, такого процесуального джерела фактичних даних, як протоколи ОРЗ, не містить. Згідно з ч. 2 ст. 11 Федерального Закону РФ “Про оперативно-розшукову діяльність” матеріали ОРД можуть використовуватись у доказуванні по кримінальних справах відповідно до положень кримінально-процесуального законодавства РФ, яке регламентує збирання, перевірку і оцінку доказів¹. Стаття 89 КПК РФ вказує, що у процесі доказування забороняється використання результатів ОРД, якщо вони не відповідають вимогам, які пред’являються до доказів даним Кодексом². Дещо більш детальну регламентацію отримав порядок використання матеріалів ОРД у КПК Казахстану (ст. 130), але в цілому його положення відтворюють відповідні норми законодавства Росії³.

Виконуючи важливу допоміжну функцію, оперативно-розшукова інформація сприяє відшуканню майбутніх доказів⁴. Її значення полягає, насамперед, у тому, що вона, по-перше, вказує на факти, які мають відношення до справи, на джерела відомостей про них і раціональні тактичні прийоми отримання доказів, а по-друге, з’ясовуючи механізм виникнення інформації про факти і підтверджуючи логічний зв’язок між доказами, створює умови для всебічного, об’єктивного і повного дослідження обставин злочину. Не підлягає запереченню думка про необхідність регламентації в КПК можливості і порядку використання матеріалів ОРД у кримінальному процесі, але важко погодитись з пропозицією визнати ОРД частиною кримінально-процесуальної діяльності.

Незважаючи на загальну сутність пізнання у кримінальному процесі і ОРД, різна правова природа, характер і рівень юридичних гарантій достовірності отримуваних відомостей не дозволяє визнати тотожними їх результати.

¹ Федеральный Закон Российской Федерации «Об оперативно-розыскной деятельности» от 12 августа 1995 года №114-ФЗ (по сост. на 30.06.2003).

² Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации с приложением схем (Официальный текст по состоянию на 10 сентября 2003 года). – М.: Элит, 2003. – 512 с.

³ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: Кодекс Республики Казахстан от 13 декабря 1997 г. № 206 / Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1997 г., №23, ст.335 // http://kazref.narod.ru/zakon/codec/RUS_ugolovprocess_kodeks.html.

⁴ Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация. – М.: Инфра-М, 2000. – С. 59.

Показовим в цьому плані є вислів Є.А. Долі: „...Результати ОРД, і це принципово важливо, ніколи не зможуть відповідати вимогам, які ставляться до доказів КПК”¹. Така точка зору знайшла широку підтримку серед інших науковців країн СНД².

Приваблива, на перший погляд, ідея про можливість прямого використання матеріалів ОРД як окремого виду доказів навряд чи може бути реалізована в рамках існуючої концепції кримінально-процесуального права. Закріплена у ст. 65 КПК дефініція доказів, вказуючи, що доказами є будь-які фактичні дані, на основі яких у встановленому законом порядку орган дізнання, слідчий та суд встановлюють наявність чи відсутність необхідних обставин, якщо ці дані отримані з джерел, закріплених у ч. 2 цієї статті, є неповною, бо акцентує увагу лише на формальній ознаці допустимості. Це створює передумови для помилкового висновку, що допустимість джерел фактичних даних може бути забезпечена простим включенням їх до переліку у ч. 2 ст. 65 КПК.

Більшість вчених підтримують точку зору, згідно з якою допустимість доказу визначається законністю джерела, порядку, умов і способу отримання і закріплення фактичних даних³. У цілому поділяючи наведену думку, ми повинні зазначити, що коли при визначенні доказів та їх допустимості йде мова про дотримання вимог закону, то слід мати на увазі насамперед Конституцію України і КПК, а не будь-який інший закон. На це, зокрема вказується у п.19 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. №9 “Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя”⁴. Зазначене положення знайшло втілення у проекті КПК, де у ч. 1 ст. 146 докази визначаються

¹ Тогонидзе Н.В. Научно-практическая конференция «Правовая и криминологическая оценка нового УПК РФ» // Государство и право. – 2002. – №10. – С. 113.

² Белкин А.Р. Теория доказывания: Научно-методическое пособие. – М.: Норма, 2000. – С. 169; Погорельский М. Докази у кримінальному процесі // Вісник прокуратури. – 2003. – №2. – С. 59-64; Шумило М.Є. Наукові засади використання оперативно-розшукових матеріалів у доказуванні в кримінальних справах // Судова реформа в Україні: Матеріали наук.-практ. конференції. 18-19 квітня 2002 р., м. Харків. – К.–Х.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 190; Снігерьев О.П. Правова основа реалізації оперативно-розшукової діяльності // Криміналістичний вісник. – 2005. – №1. – С. 28; Галаган В.І. Проблеми вдосконалення процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. – С. 266; Грошевий Ю., Стахівський С. Докази і доказування у кримінальному процесі: Наук.-практ. посібник. – К.: КНТ, Видавець Фурса С.Я., 2006. – С. 149-152.

³ Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Элькин П.С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. – Воронеж: Воронеж. ун-т, 1978. – С.107; Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. Н.В. Жогин. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 229; Сибільова Н.В. Вказана праця. – С. 21.

⁴ Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1972–2004). – Х.: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2004. – С. 23-28.

як “фактичні дані, зібрані в порядку, визначеному цим Кодексом” (виділено мною. – С.Г.).

Лише включення до КПК нового джерела фактичних даних не є достатнім для констатації його допустимості. Виключний перелік кримінально-процесуальних джерел фактичних даних у законі пояснюється намаганням законодавця закріпити ті з них, отримання достовірних відомостей з яких певною мірою гарантується властивостями самого джерела¹. Однак можливість використання фактичних даних та їх джерел як доказів пов'язана не лише з властивостями самого джерела. Важливим є порядок формування доказів, який, будучи докладно регламентованим у КПК, покликаний забезпечити найвищий ступінь їх достовірності і дотримання конституційних прав учасників судочинства та інших осіб. КПК не регламентує ні форму протоколів або інших документів, складених за результатами проведення ОРЗ, ні порядок проведення ОРЗ. Це є істотним аргументом проти визнання їх кримінально-процесуальним джерелом фактичних даних і знаходить відображення у висновках інших вчених². Так, на думку М.А. Погорецького, саме відсутність процесуальної форми для такого виду доказів, як протоколи ОРЗ на практиці призводить до того, що вони майже не використовуються у правозастосовному процесі, у зв'язку з чим виникає необхідність або розроблення відповідної процесуальної форми для цих протоколів, або виключення їх як самостійного виду доказів із кримінально-процесуального закону³.

Припустимо, що у КПК можна регламентувати і порядок складання протоколів ОРЗ, як це пропонується у літературі⁴, і здійснення окремих ОРЗ, але навіть це не дозволяє остаточно вирішити проблему надання ним статусу окремого виду кримінально-процесуальних доказів. У цьому плані не можна не погодитись з думкою, що “один лише факт регламентації, навіть докладної, якої-

¹ Карнеева Л.М. Доказательства в советском уголовном процессе. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1988. – С. 25.

² Погорецький М.А. Співвідношення пізнання і доказування в кримінальному процесі та місце в них оперативно-розшукової діяльності // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. праць. Інститут вивчення проблем злочинності. Вип.7. – Х.: Право, 2003. – С. 131.

³ Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі. – Х.: Арсіс, ЛТД, 2007. – С. 489.

⁴ Процесуальна регламентація оперативно-розшукової діяльності потребує завершення: Наукова доповідь / Авт. кол.: Е.О. Дідоренко, С.О. Кириченко, Б.Г. Розовський. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2002. – С. 11-12.

небудь дії кримінально-процесуальним законом не надає їй статус слідчої”¹. Подібні доповнення до законодавства спотворюють природу доказів у кримінальному процесі і можуть негативно вплинути на їх надійність як засобів доказування. Вони не відповідають науковим засадам доказового права, які напрацьовані і перевірені багаторічною практикою органів розслідування і суду, не узгоджуються з рівнем розвитку суспільної практики і науки, з принципами існуючого кримінального процесу². Одним з найважливіших у цьому контексті є принцип безпосередності.

Проаналізуємо можливість використання матеріалів, у яких зосереджується інформація, отримана в ході здійснення ОРД, з точки зору принципу безпосередності. Відомості про факти та їх джерела повинні бути сприйняті особою - суб'єктом доказування, проаналізовані і визнані доказом у результаті констатації їх належності, допустимості і достовірності. У сфері процесуальної діяльності основним суб'єктом доказування виступає особа, яка здійснює провадження у справі: особа, що здійснює дізнання, слідчий. З позицій принципу безпосередності набуття інформацією про факти, наданою будь-ким, статусу процесуального доказу відбувається саме під час і за рахунок діяльності осіб, на яких законом покладений обов'язок доказування і відповідальність за хід і результати розслідування, результат якої отримує своє втілення у процесуальних документах: протоколах слідчих дій, постановах про визнання доказом і долучення до справи. На це, хоч і непрямо, вказує ч. 1 ст. 334 КПК, яка зобов'язує зазначати у вирокі мотиви, з яких суд відкидає інші докази. Фактично такі докази вже доказами не є, оскільки для суду нічого не доводять. Доцільно розмістити у ст. 223 КПК, яка регламентує складання обвинувального висновку, і у відповідній статті проекту КПК норму, яка б зобов'язувала слідчого вказати докази, яким він не довіряє, і навести мотиви критичного до них ставлення.

---

¹ Кириченко С.А. О так называемой «легализации» ОРД // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. – 2001. – №1. – С. 102.

² Шумило М.С. Наукові засади використання оперативно-розшукових матеріалів у доказуванні в кримінальних справах // Судова реформа в Україні: Матеріали наук.-практ. конференції. 18-19 квітня 2002 р., м. Харків. – К.-Х.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 190.

Фактичні дані можуть стати доказами тільки після закріплення їх способами і в порядку, передбаченому КПК, і тільки органами й особами, які на це уповноважені¹. Однак не можна уповноважувати суб'єкта ОРД здійснювати одночасно процесуальну і оперативно-розшукову діяльність, як це пропонують окремі науковці² і автори проекту КПК України, підготовленого робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права³. КПК РФ, наприклад, містить пряму заборону покладати обов'язок здійснювати дізнання на особу, яка проводила або проводить по даній кримінальній справі оперативно-розшукові заходи (ч. 2 ст. 41). Доцільно аналогічну норму включити до проекту КПК (ст.44). Процесуальна і оперативно-розшукова компетенції повинні бути чітко розмежовані. При цьому дізнавачу необхідно віддати пріоритет у здійсненні процесуальної діяльності, він повинен якісно і кваліфіковано здійснювати дізнання. Основне ж завдання оперативних служб – якісне і кваліфіковане проведення ОРД⁴.

Зазначимо, що на практиці поширеною є ситуація, коли співробітники органів дізнання, здійснюючи оперативно-розшукову діяльність, проводять на правах дізнавачів окремі слідчі дії. Однак некваліфіковані, проведені нерідко з порушенням норм КПК початкові слідчі дії, можуть істотно утруднити доказування у кримінальній справі і навіть позбавити її судової перспективи. Типовим прикладом є проведення огляду місця події до порушення кримінальної справи. Так, по справі №1-257/04 у ході спільних ОРЗ співробітниками УБОЗ УМВС та ВБКОЗ УСБУ був затриманий автомобіль з контрабандним вантажем. Огляд місця події і автомобіля був зроблений поверхово, операції, пов'язані з

¹ Сибільова Н.В. Вказана праця. – С. 6.

² Процесуальна регламентація оперативно-розшукової діяльності потребує завершення: Наукова доповідь / Авт. кол.: Е.О. Дідоренко, С.О. Кириченко, Б.Г. Розовський. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2002. – С. 10-11.

На неприпустимість поєднання в одній особі оперативно-розшукових та кримінально-процесуальних функцій і порушення принципу безпосередності, які проявились у проведенні допиту учасників оперативної закупівлі, які проходили під псевдонімами Б. і К., замість слідчого помічником оперуповноваженого ВБНОН Ленінського РВВС сержантом міліції М., який був причетний до проведення ними оперативної закупівлі наркотичного засобу, вказав Верховний Суд України. Дана обставина стала однією з підстав для скасування попередніх рішень судів і повернення справи для проведення додаткового розслідування (Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 25 травня 2004 р. (витяг) // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 10. – С.24-25).

³ Проект Кримінального процесуального кодексу України, підготовлений робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права (станом на 10.12.2007 р.).

⁴ Зеленецький В.С. Поняття дізнання і його види // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – №4. – С. 106-110; Слінько С.В. Проблеми правового статусу суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності. – Х.: Видавництво Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – С. 195.

вилученням вантажу у протоколах слідчих дій відображення не знайшли, що значно утруднило доказування факту перевезення предметів контрабанди у даному транспортному засобі¹.

Можливість використовувати інформацію у доказуванні по кримінальних справах визначається, з одного боку, відповідністю її об'єктивній дійсності і належності до розслідуваної справи, з іншої – отриманням інформації через один з перелічених у законі засобів доказування, тобто у передбаченій законом процесуальній формі. Оперативно-розшукова інформація може відповідати вимозі належності, не викликає в цілому сумніву і її здатність адекватно відображати явища і події об'єктивної дійсності, адже в цьому полягає її гносеологічна цінність і можливість використання для потреб ОРД. Тож, оперативно-розшукова інформація є повноцінним засобом пізнання.

Водночас, у кримінально-процесуальному доказуванні поряд з пізнавальною цінністю доказу визначальне значення має його засвідчувальний аспект. Ця властивість доказу є умовою можливості перевірки повноти і об'єктивності відтвореної у джерелі інформації, що є однією з гарантій її достовірності і забезпечує здатність цієї інформації бути доказом “для інших”. Фактичні дані “повинні бути зафіксовані у такій процесуальній формі, яка б забезпечувала можливість доступу до неї усім суб'єктам кримінально-процесуальної діяльності і створювала б гарантії достовірності отриманих відомостей”². Отримання інформації шляхом слідчих дій завдяки особливій процесуальній формі, за умови її додержання, завжди надає можливість встановити безпосереднє джерело цих відомостей, оцінити спосіб і засоби їх отримання всіма суб'єктами доказування. Інше з матеріалами ОРД: з причин забезпечення конспірації і належності відомостей про джерела і засоби отримання інформації до державної таємниці вони, як правило, можуть бути повідомлені тільки обмеженому колу уповноважених посадових осіб, які мають допуск до державної таємниці, і лише у межах, передбачених формою допуску. Ця

¹ Архів Дергачівського районного суду Харківської області. Кримінальна справа №1-257/04.

² Лупинская П.А. Доказывание в советском уголовном процессе. – М.: ВЮЗИ, 1966. – С. 28-29.

обставина стає перешкодою для встановлення автентичності наданої інформації у разі, коли вона викликає сумніви, оскільки не допускає можливості звернутись до першоджерела. Це також створює умови для порушення права на захист, оскільки, як слушно зазначає Д.В. Філін, відсутність повних відомостей про джерело доказової інформації усуває принципову можливість її спростування, що є одним з найважливіших інструментів захисту¹. Сумніви у достовірності такої інформації, позбавляючи її доказового значення, створюють підґрунтя для підозри, що обвинувальні докази сфальсифіковані².

Привертає увагу запропонована М.П. Поляковим концепція “інтерпретації” матеріалів ОРД як методологічний принцип їх використання у кримінальному судочинстві. Як альтернативу “легалізації” або “трансформації” матеріалів ОРД такий підхід у цілому можна визнати досить плідним, адже він дозволяє використовувати саме ті джерела фактичних даних, які були отримані у ході ОРД, а не замінювати їх іншими. Разом з тим, інтерпретація у власному сенсі – як тлумачення, властиве процесу пізнання суб’єктом будь-якого об’єкта, незалежно від його походження, оперативно-розшукового чи іншого. Не можна погодитись з думкою М.П. Полякова, що для матеріалів ОРД повинні бути сформульовані особливі положення про допустимість, через те що вони “були сформульовані давно” і розроблені як “захисний механізм для сертифікації інформації, яка надходить з-за меж кримкогнитивної системи”, при цьому ОРД розглядається як внутрішній її елемент. Крім того, критерієм достовірності інформаційного продукту у рамках кримінального процесу не може бути внутрішнє переконання оперативного працівника, як це пропонується вказаним вченим³. Основним елементом кримкогнитивної системи є спеціальний суб’єкт пізнання – особа, яка здійснює провадження у кримінальній справі. Уся інформація надходить з-за меж кримкогнитивної системи, а не продукується нею самою, тому підлягає

---

¹ Філін Д.В. Значення даних ОРД для кримінальної справи та проблеми безпеки кримінального судочинства // Право і безпека. – 2002. – №3. – С.109.

² Безлепкин Б.Т. Проблемы уголовно-процессуального доказывания // Советское государство и право. – 1991. – №8. – С. 100-101.

³ Поляков М.П. Концепция уголовно-процессуальной интерпретации результатов оперативно-розыскной деятельности // Государство и право. – 2005. – №11. – С. 50.

інтерпретації. Констатація належності, допустимості і достовірності – прерогатива особи, яка здійснює провадження у кримінальній справі.

Безперспективними є, на наш погляд, пропозиції щодо подальшого удосконалення регламентації у КПК форми протоколів з відповідними додатками, складеними за результатами ОРЗ¹. Матеріали ОРД, незалежно від їх назви і форми, не можуть самі по собі виступати як вид доказів, оскільки не мають властивості допустимості, яка створюється лише під час кримінально-процесуальних дій. Даний висновок підтверджується результатами опитування співробітників СБ України та прокуратури, більше 64% яких висловились за можливість використання у доказуванні матеріалів ОРД за умови, що вони введені до кримінального процесу через визначене КПК процесуальне джерело та у визначеній КПК формі. Форма матеріалів ОРД і порядок їх реалізації має визначатись не в КПК, а в оперативно-розшуковому законодавстві.

Вимоги принципу безпосередності дозволяють говорити, що зазначені матеріали можуть набути статус процесуального доказу тільки в результаті дослідження їх слідчим або особою, яка здійснює дізнання, і складання постанови про визнання їх доказами і долучення до справи. При цьому у справі вони будуть фігурувати як речові докази або інші документи. Дана позиція знайшла відображення у законодавстві Росії і, будучи в цілому підтриманою багатьма вченими², може слугувати позитивним прикладом для українського законодавця.

На відміну від протоколів ОРЗ протоколи слідчих дій складаються особою, що веде провадження у справі, або за її дорученням іншою уповноваженою особою на основі особистого сприйняття нею обставин. На цю обставину, як один з критеріїв виокремлення даного виду доказів, справедливо звертається увага у процесуальній літературі³. З урахуванням викладеного протокол слідчої (судової)

¹ Сівочек С. Проблеми використання відомостей одержаних у результаті оперативно-розшукової діяльності // Вісник прокуратури. – 2002. – №5. – С. 62-67; Куценко О. Протокол здійснення оперативно-розшукових заходів – новий вид доказів у кримінальному судочинстві // Вісник прокуратури. – 2002. – № 2. – С. 41-43.

² Коментарій к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. д.ю.н., проф. А.Я. Сухарева. – 2-е изд., перераб. – М.: Норма, 2004. – С. 183; Доля Е.А. Использование в доказывании результатов оперативно-розыскной деятельности. – М.: Спарк, 1996. – С. 78; Жажицкий В. Оперативно-розыскная деятельность и уголовное судопроизводство // Российская юстиция. – 2001. – №3. – С. 45, 47; Соловьев А.Б. Доказывание в досудебных стадиях уголовного процесса: Науч.-практ. пособие для следователей. – М.: Юрлитинформ, 2002. – С. 105.

³ Жажицкий В.И. Истина и средства ее установления в УПК РФ: теоретико-правовой анализ // Государство и право. – 2005. – №6. – С. 73.

дій доцільно визначити у законі як письмовий документ, у якому особою, яка здійснює провадження у кримінальній справі, або за її дорученням іншою уповноваженою особою в порядку, передбаченому даним кодексом, зафіксовані безпосередньо сприйняті нею у ході проведення слідчої дії фактичні дані, які встановлюють обставини і факти, що мають значення для вирішення справи.

Наведені міркування є додатковим аргументом на користь зміни формулювання статей КПК та проекту КПК, які передбачають можливість подання доказів учасниками процесу¹: ч. 2 ст. 66 КПК і ч. 3 ст. 147 проекту КПК. Перелічені в цих нормах учасники кримінального судочинства можуть подавати не докази, а лише предмети і документи, які можуть бути визнані доказами особою, що веде провадження у справі. До цього ж переліку, на нашу думку, мають вийти і органи, що здійснюють ОРД.

Оперативно-розшукова інформація, надана без зазначення джерел, способів і засобів її отримання, відрізняється від фактичних даних, які встановлюються процесуальними джерелами, перш за все ступенем достовірності. Ми не можемо повністю погодитися з вченими, які вважають цілком достатнім для визнання матеріалів ОРД процесуальним доказом, якщо про їх походження зазначено тільки те, що вони одержані негласним шляхом, тобто внаслідок проведення ОРД². Такий підхід здається дещо спрощеним. На нашу думку, ця пропозиція, хоча і може бути реалізована у деяких випадках, але не може стати загальним правилом при вирішенні питання про використання оперативної інформації у кримінальному судочинстві.

Дослідники проблем використання оперативно-розшукової інформації у кримінальному судочинстві в основному погоджуються, що основною перепорою

---

¹ Не можна погодитися і з наведеним у ст.146 проекту КПК поняттям доказу, яке базується на концепції розмежування доказів і їх джерел: доказом визнається сама інформація. Фактичні дані не можуть існувати у відриві від їх джерел. Тому, наприклад, при поданні учасниками кримінального процесу певних предметів і документів доказом визнається саме предмет або документ, який містить певні відомості, а не "фактичні дані".

² Козьяков И.Н. Оценка перспективы оперативно-розыскной информации в процессе ее использования // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ України. Вип. 4. – Луганськ: РВВ ЛІВС, 1998. – С. 160; Фетисенко К.Г. Деякі проблеми правового забезпечення оперативно-розшукової діяльності в боротьбі зі злочинністю // Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю: Матеріали наук.-практ. конф. 19 листопада 1997 р., м. Харків / Відп. ред. проф. В.С. Зеленецький, доц. Л.В. Дорош. – Х.: Право, 1998. – С. 183.

є ускладненість її перевірки кримінально-процесуальними засобами¹. Видається, що підхід до вирішення питання про порядок використання оперативно-розшукової інформації у кримінальному процесі пов'язаний з властивостями її джерел. З цієї точки зору важливим є характер інформації, форма і спосіб її фіксації у матеріалах, що надходять від оперативно-розшукових підрозділів.

Фактичні дані, отримані оперативно-розшуковим шляхом, можуть міститись у довідках, рапортах оперативних співробітників, які здійснювали ОРЗ; у повідомленнях конфіденційних джерел; у висновках спеціалістів; у документах, витребуваних оперативним співробітником від різних організацій, посадових та фізичних осіб; у фото -, аудіо -, відеозаписах, зроблених у результаті ОРЗ, тощо.

Аналіз законодавства, а також практики ОРД дозволяє за характером властивостей джерела (носія) інформації і типом його взаємодії з певними процесами, явищами, які виступають об'єктом пізнання (безпосередній або опосередкований), виокремити: а) інформацію від фізичних осіб, одержану шляхом оперативних опитувань громадян, сигнали від осіб, які співробітничать на конфіденційній основі; б) інформацію, яка міститься в оперативно-службових документах, складених уповноваженим оперативним співробітником за результатами ОРЗ (наприклад, у рапорті оперативного працівника про проведений оперативний захід (заходи) та його результати, у довідці); в) інформацію, зафіксовану технічними засобами у ході ОРЗ; г) предмети і речовини, виявлені і вилучені під час здійснення ОРЗ; г) документи, здобуті завдяки ОРД, але складені за її межами.

Особливістю відомостей першої і другої групи є те, що їх першоджерелом виступає людина як носій ідеальних відбитків реальних подій. Це можуть бути відомості про хід і результати ОРЗ, повідомлені оперативним працівником, який був безпосереднім їх учасником; інформація про події або дії, прямо не пов'язані з даним ОРЗ, повідомлена іншою особою оперативному співробітнику. У першому випадку першоджерелом інформації щодо фактів, які мали місце у ході

---

¹ Белоусов А.В. Процессуальное закрепление доказательств при расследовании преступлений. – М.: Юрлитинформ, 2001. – С. 62; Корневский Ю.В., Токарева М.Е. Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в доказывании по уголовным делам: Метод. пособие. – М.: Юрлитинформ, 2000. – С.16.

ОРЗ, є співробітник оперативного підрозділу відповідного органу. У другому випадку особа, яка надала дані, може виступати першоджерелом інформації про ті чи інші події, свідком яких вона була. Придатність відомостей даної групи для використання у розслідуванні кримінальної справи визначається можливістю встановити першоджерело цієї інформації.

Відомості про хід і результати ОРЗ можуть міститись в оперативно-службових документах, складених співробітником оперативного підрозділу. Досить поширеним у провадженні по кримінальних справах є використання рапортів та інших оперативно-службових документів. У практиці слідчих підрозділів СБ України має місце визнання рапортів оперативних співробітників документами-доказами, іноді такі рапорти визнаються доказами і в суді. При цьому суди обов'язково допитують авторів рапортів як свідків і при посиленні як на доказ вказують, що певна обставина встановлена з рапорту та показань особи, яка його склала. Така практика цілком узгоджується з вимогами принципу безпосередності. Рапорт є офіційним документом уповноваженої особи, який може містити відомості, що дозволяють встановити обставини справи.

З точки зору принципу безпосередності рапорт або інший оперативно-службовий документ повинен дозволяти встановити спосіб і умови отримання відомостей. Необхідною умовою є також наявність даних про джерело поінформованості особи, що склала рапорт. Наявність необхідних реквізитів, які вказують на автора, дозволяють перевірити зміст документа шляхом його допиту, що створює передумови для визнання допустимим доказу, сформованого на основі даного джерела. Але такий засіб перевірки буде достатнім лише тоді, коли укладач документа безпосередньо сприймав ті чи інші факти, про які йдеться у ньому, тобто, коли рапорт є первинним документом. Рапорт може також виступати і як вторинний документ, що являє собою результат аналітико-синтетичної та іншої переробки одного або кількох документів і містити зведену інформацію¹. У такому випадку він не повинен фігурувати у матеріалах

---

¹ Первинний документ - це документ, що містить в собі вихідну інформацію. Вторинний документ - це документ, що являє собою результат аналітико-синтетичної та іншої переробки одного або кількох документів (див.: Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-ХІІ (Із змінами і доповненнями, внесеними Законами

кримінальної справи як доказ, але він може бути використаний як привід до порушення кримінальної справи і як підстава для прийняття деяких інших процесуальних рішень.

Ситуація змінюється, якщо інформація про певні події була отримана оперативним співробітником від іншої особи. Мова йде перш за все про отримання відомостей шляхом оперативного опитування. Останнє являє собою передбачений п. 1 ст. 8 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” ОРЗ, сутність якого полягає у збиранні співробітниками відповідних уповноважених органів зі слів опитуваної особи фактичної інформації, що має значення для вирішення завдань ОРД¹. Результати опитування можуть бути зафіксовані в різній формі: довідка, рапорт, оперативна (службова) замітка, протокол. Вимога встановлення достовірності отриманої інформації зумовлює потребу у встановленні її першоджерела. Не може бути використаний як доказ рапорт або інший документ, який містить відомості, отримані оперативним співробітником у ході опитування громадян або бесіди з особою, якщо його зміст не дозволяє точно встановити особу, від якої надійшла інформація. Це, зокрема, стосується повідомлень осіб, які конфіденційно співробітничать з органами, уповноваженими здійснювати ОРД. Видається також, що у подібній ситуації допит оперуповноваженого не є достатнім і адекватним засобом перевірки такої інформації. Предметом допиту вказаної посадової особи можуть бути місце, час, учасники, порядок та інші обставини, які характеризують перебіг ОРЗ, але не зміст повідомленого. Така точка зору в цілому знаходить підтримку у літературі². Слід однак зазначити, що допит оперативного співробітника як засіб введення у кримінальний процес даних, отриманих з негласних джерел, є досить поширеним у світовій практиці³. Незважаючи на те, що даний метод обмежує принцип

України від 6 квітня 2000 року № 1642-III, від 7 лютого 2002 року № 3047-III) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №48. – Ст.20.)..

¹ Шилін М.О. Співвідношення допиту й оперативного опитування: теоретичний і практичний аспекти // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. Вип. 65. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. – С. 165; Белкин А.Р. Теория доказывания: Научно-методическое пособие. – М.: Норма, 2000. – С. 149; Гуценко К.Ф., Головкин Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств. – 2-е изд. доп. и испр. – М.: Зерцало-М, 2002. – С. 324.

² Кореневский Ю.В., Токарева М.Е. Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в доказывании по уголовным делам: Метод. пособие. – М.: Юрлитинформ, 2000. – С. 57-58.

³ Див. наприклад: Погорельский М.А. Функциональное приращение оперативно-розыскной деятельности у кримінальному процесі. – Х.: Арсіс, ЛТД, 2007. – С. 97-103.

безпосередності і у зв'язку з цим має низку істотних недоліків, у певних випадках він може бути єдиним способом використання важливої інформації в інтересах встановлення істини по кримінальній справі. Одним з важливих чинників, які впливають на виправданість запровадження такої норми є рівень довіри суспільства до правоохоронних органів. Наприклад, показання співробітників поліції низки розвинутих демократичних країн вважаються судами «авторитетними доказами»¹. Тому даний виняток може знайти закріплення у кримінально-процесуальному законі, однак, на наш погляд, цьому має передувати значне підвищення якості роботи правоохоронних органів, і, як наслідок, зростання їх авторитету і довіри з боку громадськості.

Розповсюдженою формою фіксації отримуваних при опитуванні відомостей є так звані “пояснення”, які складаються власноручно опитуваною особою або уповноваженим співробітником оперативного підрозділу зі слів такої особи. Форма пояснень законодавством не врегульована. Можна відмітити намагання оперативних працівників наблизити форму пояснення до протоколу допиту, про що, зокрема, свідчить відображення у деяких поясненнях факту роз'яснення ст. 63 Конституції України.

Серед вчених немає єдності поглядів на порядок використання пояснень у кримінальному судочинстві. Дехто вважає, що такі матеріали можуть бути залучені до процесу доказування як інші документи, інші ставлять під сумнів можливість використання у кримінальному процесі пояснень у такий спосіб². Практика розслідування злочинів свідчить про те, що слідчі, як правило, допитують осіб, від яких раніше оперативними працівниками були отримані пояснення щодо обставин справи. На це ж орієнтують слідчих і прокурори, які здійснюють нагляд за досудовим слідством.

Використання пояснень як доказів у кримінальних справах є принципово можливим, однак випадки, які зумовлюють необхідність звернутись до них, як до джерел необхідної інформації, слід обмежити такими: а) допит особи – автора

¹ Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі. – Х.: Арсіс, ЛТД, 2007. – С. 98.

² Колодяжний В.А. Возбуждение уголовного дела: проблемы теории и практики. – Луганск: РИО ЛИВД, 1999. – С. 20; Зажицкий В.И. Объяснения в уголовном процессе // Советская юстиция. – 1992. – №6. – С. 11.

пояснень є неможливим з об'єктивних причин (наприклад смерть свідка), якщо відомості, викладені у поясненні, підтверджуються іншими матеріалами справи. Для перевірки їх достовірності також необхідно допитати особу, яка відбирала пояснення; б) між показаннями особи, даними на допиті, і відомостями, повідомленими у поясненні, є суперечності. Пояснення можуть бути залучені до кримінальної справи як документи-докази.

Опитування громадян відрізняється від допиту переважно за формою. Функціональна схожість отримання пояснень і проведення допитів зумовлює тяжіння перших до протокольної форми. Потреба забезпечення перспективи використання пояснень як доказів у кримінальній справі дозволяє визнати доцільним при складанні у ході оперативного опитування пояснень дотримуватись вимог, які ставляться до протоколів допиту свідка, передбачених статтями 85, 170 КПК. Звичайно, враховуючи добровільний характер опитування, на відміну від допиту особа не може нести відповідальність за відмову дати показання. Водночас, як зазначає П.В. Цимбал, громадянин повинен однаково відповідально ставитись до повідомлення інформації як у випадку вже розпочатого розслідування, так і при вирішенні інших питань правоохоронної діяльності¹. На наш погляд, опитувана особа повинна відповідати за завідомо неправдиві показання, у зв'язку з чим до ст. 384 КК України необхідно внести відповідні зміни. При цьому особі має бути роз'яснене положення ст. 63 Конституції України, яка закріплює право відмовитись давати пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів.

При здійсненні ОРЗ можуть бути одержані різного роду предмети і документи, зразки речовин, які можуть мати цінність не лише для ОРД, а й бути корисними для встановлення обставин справи у кримінальному судочинстві. У науковій літературі проблеми визначення та розмежування речових доказів і документів висвітлені досить широко, їх дослідженню приділили увагу В.Д. Арсеньєв, Р.С. Белкін, Т.В. Варфоломєєва, А.І. Вінберг, М.М. Видря, І.М.

---

¹ Цимбал П.В. Совершенствование использования научно-технических достижений в расследовании преступлений: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Укр. акад. внутр. дел. – К., 1992. – С. 20-22.

Доронін, В.Я. Дорохов, В.М. Іщенко, В.К. Лісиченко, А.А. Ляш, Н.Ф. Мурашов, Б.І. Пінхасов, Н.А. Селіванов, Н.П. Царева та інші вчені. Враховуючи це, а також обмежений обсяг даної роботи, не будемо зупинятись на детальному аналізі точок зору з вказаних питань¹, а лише викладемо окремі міркування з цього приводу.

КПК у ст. 83 не дає визначення документа як виду доказів, а лише вказує на додаткові ознаки, які дозволяють вважати документ доказом. Ця обставина є істотним недоліком, адже вносять невизначеність до порядку використання цього виду доказів. Не вносить ясності у питання розмежування документів і речових доказів дефініція, яка міститься у ст. 78 КПК, оскільки дозволяє до кола речових доказів віднести будь-який предмет, придатний для з'ясування обставин, що підлягають доказуванню. Проект КПК також не вирішує цієї проблеми. Вказуючи у ч. 2 ст. 163, що документами є предмети, на яких за допомогою письмових знаків, звуку, зображення *тощо*² (курсив мій. – С.Г.) зафіксована певна інформація, при тому, що визначення речових доказів практично ідентичне КПК 1960 року, він не дозволяє чітко відмежувати речові докази від документів, оскільки і перші, і другі фактично є предметами, на яких у той чи інший спосіб зафіксована певна інформація, що має значення для вирішення кримінальної справи. У російському кримінально-процесуальному законі проблема розмежування речових доказів і документів також не вирішена, відповідні норми (статті 81, 84 КПК РФ) і підхід законодавця в цілому аналогічні українським.

У зв'язку з розглядуваним питанням слід зазначити, що у Цивільно-процесуальному кодексі РФ передбачений такий вид доказів, як письмові докази (ст. 71). Як зазначає В.І. Зажицький, від “інших документів” у КПК РФ він відрізняється не лише назвою, але й більш продуманим, повним і чітким змістом³. Разом з тим, тільки наведення у статті орієнтовного переліку видів документів є не кращим виходом, оскільки може виникнути питання про визнання доказом об'єкта, який не увійшов до нього. Тим більш сумнівним вбачається включення

¹ Аналіз точок зору з цього питання див.: Доронін І.М. Документи як вид доказів у кримінальному процесі України (за матеріалами практики СБ України): Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія Служби безпеки України. – К., 2004. – 220 с.

² Такий термін дозволяє зробити висновок, що інформація може бути закріплена будь-яким можливим способом.
³ Зажицький В.І. Истина и средства ее установления в УПК РФ: теоретико-правовой анализ // Государство и право. – 2005. – №6. – С. 73.

до цього переліку протоколів процесуальних дій як різновиду письмових документів. З точки зору принципу безпосередності їх складання лише уповноваженою процесуальною особою, яка веде кримінальний процес, є принциповим моментом, який вирізняє цей вид доказів з-поміж інших.

Дореволюційні російські вчені здебільшого не проводили чіткої межі між документами та предметами і відносили їх до речових доказів. Основним аргументом на користь цієї точки зору було те, що й ті, й інші є матеріальними об'єктами¹. Такий же підхід є характерним і для кримінального процесу деяких сучасних держав, зокрема Німеччини, у законодавстві якої під речовими доказами розуміються “об'єкти огляду і документи”². Проте різні умови формування, які впливають на визначення допустимого порядку використання цих джерел фактичних даних у кримінальному судочинстві, зумовлюють важливість і необхідність їх диференціації у законі.

Для розрізнення речових доказів і документів за основу може бути взятий такий запропонований у літературі критерій, як спосіб зберігання і передавання інформації. Переконливо, на наш погляд, питання викладене Г.М. Міньковським та В.Г. Танасевичем у капітальному труді радянських вчених з теорії доказів: “Особливість збереження і передачі фактичної інформації за допомогою документів полягає у тому, що для цього використовуються описання подій і фактів за допомогою знакових систем, наприклад, за допомогою письма чи звукової мови, умовних позначень (креслень, схем, графіків і т. ін.). Сутність же збереження і передачі фактичної інформації за допомогою речових доказів полягає у безпосередньому відображенні (у тому числі і зображенні) певних об'єктів, процесів і явищ, а не описуванні їх”³.

На нашу думку, найважливішою ознакою предмета, яка дозволяє визнати його документом, є його функціональне призначення і використання з певною

---

¹ Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. Н.В. Жогин. –2-е изд., испр. и доп.– М.: Юрид. лит., 1973. – С. 672.

² Гуценко К.Ф., Головки Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств. – 2-е изд, доп. и испр. – М.: Зерцало-М, 2002. – С. 430.

³ Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. Н.В. Жогин. –2-е изд., испр. и доп.– М.: Юрид. лит., 1973. – С. 672.

метою – для фіксації, зберігання і передавання інформації¹. Цей критерій, на відміну від запропонованого авторами згаданої вище роботи, дозволяє віднести до документів не лише ті предмети, на яких фактична інформація фіксується за допомогою знакових систем штучного походження (письмова або усна мова, умовні позначення і т. ін.) і має описовий характер, а й предмети, які в результаті безпосередньої взаємодії з тим чи іншим процесом, явищем на основі об'єктивних відомих науці законів відображають їх “у натурі” – у вигляді фотографічних, відео-, аудіо- або аудіовізуальних слідів.

Для речових доказів завжди властивий об'єктивний характер виникнення інформативних ознак, тобто ознак, які відображають зв'язки з певною подією – вони виникають незалежно від волі будь-яких суб'єктів шляхом безпосереднього відображення фактів і обставин. Особливістю речових доказів також є широкий спектр цих зв'язків. Так, належність визначається не лише відбитками як слідами прямої взаємодії об'єкта з певними подіями (ознаки, зафіксовані безпосередньо в ньому, на ньому, які стали невід'ємними властивостями конкретного об'єкта і визначають його індивідуальність, неповторність), але й самим фактом існування об'єкта, його наявності або відсутності, місцем і умовами виявлення тощо. Речові докази можуть бути представлені не лише предметами, як матеріальними об'єктами, що мають певні більш-менш сталі просторові характеристики, а й речовинами.

Таким чином, речовими доказами можна вважати предмети і речовини, які були знаряддям злочину, предметом злочинних дій, гроші цінності та інші речі, здобуті злочинним шляхом. Ними також є предмети або речовини, якщо вони зберегли на собі сліди, які вказують на факти і обставини, що підлягають доказуванню, своїм місцезнаходженням або іншими властивостями дозволяють їх встановити. Якщо документи містять вказані ознаки, вони є речовими доказами.

Вказані властивості речових доказів визначають особливості порядку їх залучення до справи. У зв'язку з тим, що речовий доказ, вилучений з обстановки,

---

¹ Такий підхід узгоджується з визначенням документа у Законі України “Про інформацію”, ст. 27 якого встановлює, що документом є передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або на іншому носіїві, а також з ст. 6 Закону України “Про обов'язковий примірник документів”.

у якій він виявлений, має властивості, пов'язані з цією обстановкою, у протоколах огляду та інших процесуальних документах обов'язково фіксується місце виявлення і вилучення предмета, його відношення до інших предметів обстановки, ознаки предмета, розташування слідів на ньому, спосіб виявлення, пакування та інші обставини, які є важливими для оцінки цього предмета як доказу. Слід зазначити, що нерідко у протоколах ці обставини фіксуються дуже поверхово, інколи деякі важливі відомості взагалі не знаходять у них відображення. Наприклад, у кримінальній справі №1-29/03, порушеній щодо Т. за підозрою у вчиненні ним злочину, передбаченого ч.1 ст. 305 КК України, зміст протоколу обшуку житла не дозволяє ідентифікувати предмети, вилучені у ході слідчої дії¹.

Вилучення у ході ОРЗ предметів, які мають ознаки речових доказів, дещо ускладнене. По-перше, це може порушити конспірацію і через це зробити неможливим подальше проведення запланованих і необхідних ОРЗ. По-друге, вилучення предметів, які могли б стати речовими доказами, в умовах негласного ОРЗ, поза рамками процесуальних дій і передбачених кримінально-процесуальним законом гарантій може істотно ускладнити їх використання у доказуванні. У багатьох випадках заінтересовані учасники процесу у подібних ситуаціях взагалі заперечують факт виявлення тих або інших предметів чи документів². Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" не передбачає можливості безпосереднього вилучення предметів. Пункт 8 ст. 8 цього закону надає відповідним органам лише право негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого злочину, документи та інші предмети, що можуть бути доказами. Видається, що вилучення документів, предметів або речовин, які можуть бути доказами у кримінальній справі або виключені законом з обігу, допустиме тільки під час проведення слідчих дій: обшуку або виїмки. Відомості про них, отримані у ході ОРЗ, можуть слугувати лише підставами для проведення вказаних слідчих дій. Під час негласного проникнення такі предмети можуть бути зафіксовані за

¹ Архів Апеляційного суду Харківської області. Кримінальна справа №1-29/03.

² Кореневский Ю.В., Токарева М.Е. Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в доказывании по уголовным делам: Метод. пособие. – М.: Юрлитинформ, 2000. – С. 58-59.

допомогою технічних засобів (сфотографовані, зафіксовані на відео) або відтворені шляхом моделювання (вироблення зліпків та ін.). Загальним правилом при визначенні шляхів отримання інформації в інтересах кримінального судочинства повинне бути віддання пріоритету слідчим діям порівняно з оперативно-розшуковими.

Документи як вид доказів можна визначити як функціонально призначені і цілеспрямовано використані для фіксації, зберігання та передавання інформації предмети, якщо вони містять відомості про факти і обставини, які підлягають доказуванню. При такому погляді на документи-докази логічним є їх поділ на письмові та інші документи. Особливий інтерес викликає остання група. Документи, які містять інформацію про події, зафіксовані технічними засобами, є першоджерелом. Їх особливість полягає у тому, що в них завдяки прямому контакту з певними процесами або явищами знаходиться відображення частка картини об'єктивної дійсності, при цьому зміст відображуваного не обумовлюється суб'єктивними факторами, як це відбувається при формуванні ідеальних слідів. Зважаючи на це, немає необхідності встановлювати особу, яка здійснювала фіксацію. Зафіксована інформація може тривалий час зберігатися у первісному вигляді і не втрачати свої важливі з точки зору пізнання властивості при передаванні і копіюванні. Для забезпечення допустимості таких матеріалів мають бути створені умови, які дозволяють пересвідчитись у достовірності (несфальсифікованості) зафіксованої в них інформації. Для їх використання як доказів необхідний висновок експерта про відсутність монтажу або інших ознак підробки¹. Якщо проведення такої експертизи не вимагає надання самого технічного засобу, яким було зроблено запис, то у процесуальних документах буде достатньо вказати лише, що вони отримані оперативним шляхом, підрозділ, з якого надійшли зазначені матеріали, дату, час і місце здійснення ОРЗ, його вид, а якщо для його проведення необхідний дозвіл суду – відповідний документ. У

---

¹ Заслугує на увагу думка про необхідність передбачити у КПК обов'язкове призначення судової експертизи щодо матеріалів технічного запису, які мають непроцесуальне походження, тобто отримані під час ОРД, а також надані громадянами, посадовими особами, підприємствами, установами, організаціями (див.: Макарова Т.А. Использование в ходе предварительного следствия материалов аудио- и видеозаписи: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Удмуртский гос. ун-т. – Ижевск, 2004. – С. 9).

разі необхідності для перевірки інформації, яка міститься у даному джерелі, може бути допитана особа, яка була присутня при провадженні відповідного ОРЗ, а якщо відомості про цих осіб є таємними, можна обмежитись допитом керівника відповідного підрозділу.

Нерідко у літературі звертається увага на те, що обов'язкова вимога зазначати при наданні матеріалів ОРД, зафіксованих технічними засобами, технічні характеристики апаратури, за допомогою якої було здійснено фіксацію тих чи інших фактичних даних, обумовлюється необхідністю забезпечити належне відтворення запису і недопущення пошкодження або привнесення яких-небудь змін. У деяких випадках технічні дані спеціальних засобів і пристроїв є державною таємницею і їх розголошення дозволить злочинцям вживати адекватних заходів протидії¹. Одним з можливих варіантів подолання цієї проблеми є зазначення у супровідних документах не технічних характеристик самих спецзасобів, а параметрів технічних засобів, які можуть бути застосовані для правильного відтворення запису, або перенесення інформації на носій зі стандартними для цього виду пристроїв характеристиками, про що зробити запис у відповідних документах. Якщо цих даних буде недостатньо для процесуальної перевірки їх достовірності, для дослідження можуть бути витребувані технічні засоби, за допомогою яких були отримані відповідні фактичні дані. Питання про їх надання повинне вирішуватись з дотриманням вимог про охорону державної таємниці у встановленому законодавством порядку. Якщо надання таких засобів неможливе, має складатись вмотивована постанова про визнання цих доказів недопустимими.

На наш погляд, при одержанні у ході ОРД інформації за допомогою технічних засобів першоджерелом криміналістично значущої інформації і самостійним предметом дослідження, перевірки і оцінки слідчим будуть саме матеріальні носії цієї інформації, як результати застосування вказаних засобів.

---

¹ Козьяков И.Н. Оценка перспективы оперативно-розыскной информации в процессе ее использования // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ України. Вип. 4. – Луганськ: РВВ ЛІВС, 1998. – С. 157.

Тому у кримінальній справі вони не можуть фігурувати як додатки до протоколів ОРЗ і мають розглядатись як окремі докази.

У кримінально-процесуальній науці поширеною є думка, що обґрунтованість процесуальних рішень, у т.ч. про проведення слідчих дій, повинна базуватись на доказах. Практично всі вчені незалежно від обраного підходу до названого поняття вважають, що невід'ємною ознакою поняття обґрунтованості кримінально-процесуального рішення є встановлення обставин, необхідних для винесення конкретного акта, достатньою сукупністю доказів, отриманих з передбачених джерел¹. Слід визнати, що це є загальним правилом, але важко погодитись з вченими, які вважають, що у жодному випадку підставою для прийняття процесуального рішення не можуть бути матеріали ОРД².

Привертає увагу думка М.І. Крашеннікова. Він пропонує розмежовувати інформацію, яка тим чи іншим чином сприяє встановленню обставин злочину, залежно від рівня її достовірності на три групи: фактичні дані, уліки і докази³. Докази мають найвищий ступінь достовірності. Уліками, на його думку, слід вважати матеріали ОРД, які хоча і не відповідають повністю вимогам, що ставляться до доказів, але характеризуються значним рівнем достовірності. До третьої групи належать відомості про факти, які не входять до перших двох груп.

Термінологічна досконалість наведеного підходу є дискусійною, але його концептуальна цінність не викликає сумніву. Д.І. Бедняков цілком справедливо підкреслює, що, незважаючи на відсутність в ОРД таких вимог до джерел необхідної інформації, як у кримінальному судочинстві, неприпустимо розглядати її як результат свавілля оперативного працівника⁴. Така інформація, як правило, багаторазово перевіряється і є придатною для вирішення завдань ОРД, для прийняття складних і відповідальних рішень. Тому можна стверджувати про

---

¹ Глинська Н.В. Обґрунтування рішень у кримінальному процесі: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – С. 10.

² Дулов А.В. Основы психологического анализа на предварительном следствии. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 22; Григорьев В.Н., Кузьмин Г.А. Правовые и организационные основы принятия решений в уголовном процессе (досудебные стадии). – М.: Юнити-Дана, Закон и право, 2003. – С.30; Галаган В.І. Проблеми вдосконалення процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. – С. 288.

³ Крашенников Н.И. Использование результатов оперативно-розыскных мероприятий в следственной и судебной практике // Известия ВУЗов. Правоведение. – 2001. – №3. – С. 169, 172.

⁴ Бедняков Д.И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. – М.: Юрид. лит., 1991. – С. 81.

високий рівень її надійності. М.М. Михеєнко справедливо зазначає, що способами перевірки зібраних доказів є й оперативно-розшукові заходи¹.

Цілком можливо уявити об'єктивне, повне і всебічне встановлення всіх обставин злочину і непроцесуальними методами, такими, наприклад, як адвокатське чи журналістське розслідування або та ж ОРД. При цьому їх результати можуть бути не менш істинними, ніж результати досудового слідства або судового розгляду, але ступінь їх достовірності буде нижчим. Слід також зважати на те, що призначення акта, необхідність у його прийнятті визначає його зміст і характер висновків². Таким чином, слід погодитись з тим, що деякі процесуальні рішення можуть обґрунтовуватись не лише доказами, а й матеріалами ОРД, які такого статусу не мають³. До таких можна віднести рішення про порушення кримінальної справи, про провадження окремих процесуальних дій, наприклад, зняття інформації з каналів зв'язку, накладення арешту на кореспонденцію, ексгумація трупа, затримання підозрюваного, застосування запобіжного заходу, обшук, виїмку. При цьому оперативно-розшукова інформація повинна бути надана у формі і обсязі, які забезпечують можливість її перевірки і оцінки з точки зору достовірності⁴.

Оперативно-розшукова інформація має досить широкий спектр застосування у процесі кримінально-процесуального пізнання. Ця обставина зумовлює необхідність тісної взаємодії слідчого з підрозділами, які здійснюють ОРД з метою найбільш повного і своєчасного отримання оперативно-розшукової інформації, що може мати значення для розслідування кримінальної справи. Незважаючи на те, що надання слідчому можливості ознайомитись з матеріалами

¹ Михеєнко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – С. 16.

² Григорьев В.Н., Кузьмин Г.А. Правовые и организационные основы принятия решений в уголовном процессе (досудебные стадии). – М.: Юнити-Дана, Закон и право, 2003. – С. 11.

³ Бедняков Д.И. Вказана праця. – С. 105; Душейко Г.О. Організаційно-тактичні питання реалізації оперативно-розшукової інформації в стадії порушення кримінальної справи // Конституційні гарантії захисту людини у сфері правоохоронної діяльності: Матеріали наук.-практ. конф. (24-25 вересня 1999 року). – Дніпропетровськ, 1999. – С. 360-361.

⁴ У деяких випадках при наявності відповідної оперативно-розшукової інформації зволікання з провадженням слідчої чи іншої процесуальної дії для пошуку додаткових доказів може спричинити негативні наслідки, привести навіть до неможливості розкрити злочин внаслідок втрати доказів, матеріальних цінностей або притягнути до відповідальності винуватих осіб з причин того, що вони сховалися. Саме на це орієнтований припис п.1 ст. 10 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” щодо можливості використання результатів ОРД для підготовки і здійснення слідчих дій. Особливо це актуально на початковому етапі розслідування відразу після порушення кримінальної справи, коли даних кримінально-процесуального характеру ще немає.

ОРД є однією з найважливіших форм взаємодії слідчого з оперативно-розшуковими службами, питання, пов'язані з правовим регулюванням порядку надання матеріалів ОРД, залишаються невирішеними. На незадовільний стан справ у цій сфері вказують численні публікації¹ та результати проведеного нами опитування працівників СБУ та прокуратури². Понад 70% респондентів вказали на те, що оперативні працівники повідомляють слідчому не всю інформацію, яка має значення для кримінальної справи, при цьому через невміння оцінити її значення для слідства – майже 70%³. Між тим від повноти й оперативності обміну процесуальною і оперативною інформацією значною мірою залежить якість взаємодії.

Єдиного внутрішньо узгодженого нормативного документа стосовно порядку надання матеріалів ОРД органам досудового слідства та суду немає. Окремі питання у досить загальному вигляді регламентуються відомчими інструкціями, які мають обмежений доступ.

Більш вдалим виглядає варіант, який реалізовано у Російській Федерації, де діє єдина відкрита міжвідомча Інструкція про порядок надання результатів ОРД органу дізнання, слідчому або до суду від 13 травня 1998 року⁴. Але слід погодитись з тими авторами, які вважають, що відомчий рівень правового регулювання не адекватний важливості даних питань⁵. Вважаємо, що відповідні норми повинні знайти відображення в окремому розділі Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”. Порядок залучення зазначених матеріалів для використання у кримінальному судочинстві має бути регламентований у КПК.

Слід думку, що надання матеріалів, отриманих у ході ОРД, слідчому доцільно здійснювати на підставі постанови. Виникає питання, хто повинен її складати. Враховуючи, що аналіз оперативної ситуації на ввіреній ділянці роботи

---

¹ Писарчук С. Досудове слідство: сучасність і перспективи // Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична. – 2004. – Вип. 39. – С. 442.

² На запитання анкети про те, чи достатньо урегульоване це питання, негативну відповідь дали 90,9% слідчих прокуратури, 72,3% прокурорів, 57,6% слідчих СБУ і 42,8% співробітників оперативних підрозділів СБ України.

³ Карпов Н.С. Вказана праця. – С. 162.

⁴ Інструкція о порядке представления результатов оперативно-розыскной деятельности органу дознания, следователю или в суд: Согл. с Ген. прокурором РФ и утв. совмест. приказом ФСНП России, ФСБ России, МВД России, ФСО России, ФСП России, ГТК России, СВР России от 13 мая 1998 г. № 175/226/336/201/286/410/56.

⁵ Гушин А.Н., Громов Н.А., Царева Н.П. Оперативно-розыскная деятельность: совершенствование форм вхождения ее результатов в уголовный процесс: Учеб.-практ. пособие. – М.: Издатель Шумилова И.И., 2003. – С. 49.

і оцінка матеріалів ОРС покладається насамперед на оперативного працівника, який її веде, ми вважаємо що рішення про реалізацію матеріалів оперативно-розшукової справи повинен приймати він, а не керівник¹. Він від свого імені має скласти постанову, яка повинна бути затверджена керівником даного підрозділу і погоджена з начальником органу.

Надані матеріали повинні забезпечувати можливість їх оцінки не лише по суті, а й на предмет відповідності закону дій, в результаті яких вони одержані. Матеріали ОРД можуть бути надані як оригінали відповідних оперативно-службових документів (чи їх копії) або у вигляді узагальненого документа. Узагальнений документ (довідка, рапорт) може слугувати лише приводом для порушення кримінальної справи, підставою для проведення окремих процесуальних дій або як інформація орієнтуючого характеру. Надання оперативно-розшукової інформації у такій формі доцільне лише у випадках, коли передача оригіналів загрожує небажаним розшифруванням її джерел або інших відомостей, які становлять державну таємницю, адже передавати або розголошувати у будь-який спосіб (у засобах масової інформації, на запити громадян, підприємств, організацій тощо) відомості про нерозкриті злочини, якщо вони можуть завдати шкоди слідству, про результати оперативно-розшукової діяльності, а також дані, що становлять державну таємницю чи конфіденційну інформацію, яка є власністю держави, категорично забороняється. Як докази в подальшому можуть бути використані лише оригінали оперативно-службових документів або належним чином завірені копії.

На наш погляд, порядок надання матеріалів ОРД може бути диференційованим залежно від напрямку використання останніх. У межах даної роботи особливий інтерес викликають напрями використання матеріалів ОРД, передбачені пунктами 1 і 2 ст. 10 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”.

---

¹ За результатами опитування слідчих і оперативних співробітників Служби безпеки України відповідно 83,2% і 85,1% респондентів висловилися за прерогативу керівника підрозділу, який здійснює ОРД, приймати рішення про передачу матеріалів ОРД до слідчого підрозділу. Між тим начальник підрозділу повинен здійснювати контрольні й організаційні функції, особисту ж відповідальність за достовірність наданої інформації та її повноту має нести оперативний співробітник, який веде дану ОРС.

З метою організації та здійснення цілеспрямованих оперативно-розшукових заходів, систематизації і документальної фіксації результатів їх проведення, для аналізу отриманих даних щодо протиправної діяльності об'єктів справи, оперативної і правової оцінки матеріалів, а також прийняття управлінських і процесуальних рішень ведуться оперативно-розшукові справи. У літературі справедливо зазначається, що слідчому мають надаватись “всі необхідні матеріали, які потрібні для прийняття виваженого і обґрунтованого рішення про порушення кримінальної справи”¹. Однак невирішеним залишається питання про те, хто і на основі яких критеріїв має вирішувати, які саме матеріали необхідні і потрібні для слідчого. Уявляється, що ніхто, крім самого слідчого, краще на це питання не відповість. У порядку реалізації п. 1 ст. 10 вказаного закону вимоги принципу безпосередності обумовлюють доцільність надати слідчому можливість ознайомитися з максимально можливим з точки зору дотримання конспірації обсягом матеріалів ОРС². Проблема небезпеки розкриття при цьому загальних методів ОРД перед слідчими не повинна виникати, адже за суттю своєї діяльності вони мають бути в них обізнані, на чому справедливо наголошують В.І. Галаган, А.Я. Дубинський та інші вчені³. Реалізація такого підходу створює умови для попередження втрати значного обсягу первинної інформації, яка може бути корисною для розслідування злочину, надає слідчому можливість зробити правильний висновок про законність проведення ОРЗ, а також, чи вживались взагалі відповідні заходи, у тому числі коли йдеться про відсутність позитивного результату, на що справедливо звертається увага у спеціальній літературі⁴. Виняток можуть становити лише ті дані та матеріали, що дозволяють розшифрувати осіб, які складають негласний апарат СБ України (інших

¹ Пивоваров В.В., Щербина Л.І. Вказана праця. – С. 102.

² Цей варіант знайшов підтримку серед 40,4% опитаних нами слідчих СБУ та 50% слідчих прокуратури. За результатами опитування слідчих, які ведуть складні, багатоепізодні справи, для яких є необхідним активне оперативно-розшукове забезпечення, проведеного В.П. Хомколовим, 89% цих слідчих повідомили, що вони не тільки знайомляться зі всіма оперативно-розшуковими матеріалами, які мають відношення до розслідуваної справи, але й вказують загальний напрямок проведення необхідних оперативно-розшукових заходів (див.: Брусницьн Л.В. Меры пресечения – меры безопасности для участников уголовного процесса // Российская юстиция. – 2005. – №6. – С. 61).

³ Галаган В.І. Проблеми вдосконалення процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. – С. 283; Дулов А.В. Основы психологического анализа на предварительном следствии. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 107.

⁴ Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. Ч. I: Підручник. – Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2002. – С. 292-293; Писарчук С. Досудове слідство: сучасність і перспективи // Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична. – 2004. – Вип. 39. – С.442.

правоохоронних органів), у тому числі співробітників оперативно-технічних підрозділів та підрозділів оперативного документування. Можливість розсекречення таких відомостей при виникненні необхідності повинна вирішуватись в окремому порядку, передбаченому відповідним законодавством.

Частина 3 ст. 9 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” передбачає, що всі дані, отримані як гласним, так і негласним шляхом, накопичуються в оперативно-розшукових справах.

На наш погляд, методика ведення і оформлення оперативно-розшукових справ, яка передбачає накопичення агентурно-оперативних матеріалів в окремому томі, в цілому дозволяє забезпечити надання слідчому всієї повноти зібраної оперативним шляхом інформації. Не є винятком інформація, отримана у ході візуального спостереження, оперативної установки, за результатами ОТЗ, а також від осіб, які співробітничать з правоохоронними органами на конфіденційній основі. Якщо надання всього тому справи з агентурно-оперативними матеріалами з мотивів забезпечення конспірації неможливе, слідчому замість оригіналів відповідних документів має надаватись складена співробітником оперативно-розшукового підрозділу і затверджена відповідним керівником узагальнена довідка за змістом цих матеріалів. У ній повинні бути вказані фактичні дані з позначенням характеру їх джерела – повідомлення агента, зведення за результатами візуального спостереження і т. ін.

При цьому, на наш погляд, приводом і достатньою підставою для початку досудового слідства є рапорт співробітника оперативного підрозділу, у якому вказується на ознаки злочину. Тому долучати всі матеріали ОРС для обґрунтування рішення про порушення кримінальної справи немає необхідності, однак, слідчий повинен мати можливість ознайомитись з ними. Це дозволить слідчому повно, всебічно й об’єктивно оцінити встановлені обставини і прийняти відповідне законне, обґрунтоване рішення. Ознайомлення з усім масивом зібраної фактичної інформації надає можливість врахувати всі нюанси і визначити найбільш ефективний напрямок подальших власних дій слідчого і дій оперативних працівників. Це важливо і для забезпечення найбільш ефективного

використання інформації, яка є у розпорядженні органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність. Такий підхід найкращим чином узгоджується з нормативним змістом принципу безпосередності.

Після ознайомлення з ОРС слідчий має її повернути. У випадку, коли він вважає за необхідне використати ті чи інші матеріали ОРС як докази, слідчий має звернутись до оперативно-розшукового органу у порядку ст. 66 КПК України з вимогою надати їх для використання з цією метою. Про визнання таких матеріалів доказом і долучення до кримінальної справи слідчий повинен скласти постанову. У разі необхідності для перевірки достовірності відомостей, які містяться у матеріалах ОРД, слідчий має провести відповідні перевірочні слідчі дії. Для їх використання як доказів слідчим можна рекомендувати такий загальний порядок: про прийняття зазначених об'єктів слідчий повинен скласти протокол, де зазначається їх походження, від кого і коли, на підставі чийого рішення вони надійшли, індивідуальні ознаки; допитати оперуповноваженого, який проводив ОРЗ, спеціаліста і понятих, якщо вони брали у ньому участь; оглянути (прослухати) відповідні матеріали, про що скласти протокол, винести постанову про визнання доказом і долучити до матеріалів кримінальної справи; призначити експертизу¹. Якщо у процесі розслідування буде встановлено, що ці предмети і документи не відповідають вимогам належності, допустимості і достовірності, слідчий вмотивованою постановою визнати їх недопустимими.

Надання матеріалів ОРД для використання їх з метою отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі, на вимогу слідчого, на нашу думку, має здійснюватись не на підставі постанови або рапорту, а з супровідним листом, оскільки підставою для цього є не ініціативне рішення відповідного підрозділу, а рішення слідчого. Постанова має складатись тільки у випадку, коли оперативно-розшуковий орган не може надати відповідні матеріали для використання з названою метою.

---

¹ Алгоритм дій слідчого з залучення матеріалів ОРД до кримінальної справи повинен диференціюватись залежно від виду і форми поданої інформації (див.: Новик В.В. Криминалистические аспекты доказывания по уголовным делам: проблемы теории и практики. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2005. – С. 263-270).

У рамках ОРД для фіксації криміналістично значущої інформації і забезпечення її достовірності доцільним буде впровадження деяких елементів кримінально-процесуальної форми. Мова йде насамперед про уніфікацію оформлення ходу і результатів ОРЗ з відданням переваги формі протоколу. Дієвим засобом уявляється залучення до ОРЗ понять у тих випадках, коли методика їх проведення це дозволяє (наприклад, при проведенні контрольованої закупівлі; здійсненні за згодою постраждалих запису їх розмов з вимагачами, хабарниками за допомогою диктофону тощо; здійснення вилучення і вручення предметів і документів при проведенні ОРЗ; при застосуванні речовин-маркерів). Корисним буде створення відомчого кодифікованого нормативного акта, який би містив норми, що регламентують підстави і порядок проведення ОРЗ, їх фіксацію, порядок реалізації зібраних оперативно-розшукових матеріалів.

Значну частку серед джерел фактичних даних, які використовуються у кримінальному судочинстві, становлять **матеріали, отримані у ході адміністративних проваджень**. Предмети і документи, які містять відомості про обставини, важливі для розслідування кримінальної справи, можуть бути отримані під час митного огляду, прикордонного контролю, огляду осіб, які запідозрені в порушенні правил мисливства та рибальства, під час проведення відомчих ревізій, аудиторських перевірок, перевірочних дій, що здійснюються податковою адміністрацією та банком, технічних розслідувань нещасних випадків або аварій та інших дій, передбачених адміністративним законодавством. Широкими правами щодо виявлення джерел фактичних даних наділяє співробітників міліції ст. 11 Закону України “Про міліцію”¹. Деяким вченим це дозволяє говорити, що виявлення та закріплення доказів здійснюється ще на етапі діяльності, спрямованої на виявлення самого злочину, в рамках адміністративного процесу². На наш погляд, кримінально-процесуальні докази формуються лише під час кримінально-процесуальної діяльності, визначеними законом засобами і особами.

¹ Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 р. // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 4. – ст. 20.

² Макаренко Є.І., Лобойко Л.М., Тертишник В.М., Ліпинський В.В., Шиян А.Г. Дізнання в міліції та в митних органах: Навч. посібник. – Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2003. – С. 156.

У кримінальних справах не завжди є дані щодо шляхів отримання документів, огляд документів-доказів слідчими нерідко не проводиться, майже у третині випадків слідчі не виносять постанову про визнання доказами і долучення їх до матеріалів справи. Даний факт не можна визнати позитивним, він свідчить про зневажливе ставлення окремих слідчих до дослідження доказів і їх належного процесуального оформлення. Типовою помилкою є посилення в обвинувальному висновку на документи, отримані органами у порядку адміністративної діяльності до порушення кримінальної справи, які не були оглянуті, визнані доказами і приєднані до справи. Між тим, майже у 64% випадків при складанні таких документів, які засвідчують важливі для справи факти, були припущені ті чи інші порушення, які істотно впливають на їх достовірність. Переважно недоліки проявляються у неналежному відображенні у протоколах (актах) відомостей щодо місця виявлення, кількості, індивідуальних ознак предметів контрабанди, умов здійснення відповідних процесуальних дій, а також відомостей щодо вилучення даних предметів.

Прикладом може слугувати кримінальна справа по обвинуваченню П. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 201 та ч. 1 ст. 212 КК України. Співробітниками органів дізнання був затриманий автомобіль з предметами контрабанди, після чого складений акт огляду транспортного засобу, протокол про порушення державного кордону, протокол огляду місця події (затриманого автомобіля). Аналіз цих документів не дозволяє встановити умови здійснення даних процесуальних дій, місце розташування, кількість та індивідуальні ознаки предметів контрабанди. Немає також відомостей про вилучення цих предметів, копія протоколу вилучення підозрюваному надана не була. У подальшому слідчим був здійснений огляд предметів “які знаходились у кузові автомобіля”, однак, вони оглядались окремо від автомобіля в іншому приміщенні і з матеріалів кримінальної справи однозначно не впливає, що саме ці предмети були у кузові автомобіля на момент затримання. В обвинувальному висновку слідчий

посилається на зазначені вище документи як на докази, але рішення про визнання їх доказами у справі немає¹.

Така ситуація нерідко призводить до ускладнень. З метою запобігання можливості втрати доказів необхідно підвищити якість проведення оглядів місця події, рекомендувати застосовувати технічні засоби фіксації обставин злочину. При затриманні транспортних засобів необхідно детально описати місце розташування предметів у них, обставини затримання. Огляд автомобіля, вилучення предметів контрабанди і їх огляд повинен здійснюватись слідчим.

Окремої уваги, зважаючи на деяку схожість їх діяльності на діяльність органів слідства і дізнання в частині збирання інформації, заслуговують приватні детективні служби. Актуальність цієї теми пояснюється не лише слабким рівнем наукової розробки, а й поступовою активізацією цієї діяльності і можливістю опосередкованого залучення її сил і засобів для вирішення окремих питань у сфері кримінального судочинства.

Інформація, яка має значення для розслідування злочину, може міститись у **матеріалах, одержаних суб'єктами приватної детективної діяльності**. В деяких державах, наприклад США, легальна участь приватних детективних служб у протидії злочинності має багаторічну історію. В останні роки у питаннях забезпечення правопорядку провідні країни світу – США, Велика Британія, Німеччина, Італія, Канада, Франція, Японія – все більше орієнтуються не лише на традиційні поліцейські служби, але й на приватні розшукові бюро й служби безпеки². У ряді країн детективи беруть активну участь у розслідуванні злочинів, навіть до провадження окремих слідчих дій³.

У Російській Федерації діяльність приватних детективів регулюється законом “Про приватну детективну й охоронну діяльність в Російській Федерації” 1992 року⁴. Нині у Росії зареєстровано близько 16 тисяч недержавних охоронно-

¹ Архів Дергачівського районного суду Харківської області. Кримінальна справа №1-26/05.

² Охранно-сыскная деятельность в других странах / <http://www.ОХРАНА.ru/view.asp?1646>; Хижняк Д.С. Процессуальные и криминалистические проблемы развития тактики следственных действий. – М.: Юрлитинформ, 2004. – С. 47-48.

³ Семенов В. Нужен ли частный сыщик в уголовном процессе // Законность. – 2005. – №8. – С. 47.

⁴ О частной детективной и охранной деятельности в Российской Федерации: Закон Российской Федерации № 2487-1 от 11 марта 1992 г.

розшукових організацій з чисельністю ліцензованих співробітників більше 350 тисяч¹. Підготовлений проект закону “Про недержавну (приватну) охоронну й недержавну (приватну) розшукову діяльність у Російській Федерації”, який надає приватним детективам досить широкі можливості щодо збирання різного роду відомостей, у тому числі і з використанням науково-технічних засобів (ч.3 ст. 16). З точки зору принципу безпосередності становлять інтерес норми розглядуваного закону, які встановлюють обов’язки охоронця щодо документування і повідомлення про правопорушення правоохоронних органів (ст. 21); можливості надавати послуги зі збирання відомостей (у тому числі предметів і документів) по кримінальних справах на підставі угоди з учасниками процесу і обов’язок протягом доби з моменту укладання договору повідомити про це особу, що провадить дізнання, слідчого, прокурора або суд, у чийому провадженні перебуває кримінальна справа (п. 7 ст. 6); обов’язок сприяти правоохоронним та іншим державним органам у забезпеченні охорони правопорядку та боротьбі зі злочинністю (ст. 3).

У нашій державі приватна охоронна діяльність має дуже стислу правову регламентацію. Серед небагатьох нормативних актів, що її регламентують, основними на сьогодні є інструкції “Про умови і правила здійснення підприємницької діяльності з надання послуг по охороні колективної і приватної власності, а також охорони громадян, монтажу, ремонту і профілактичному обслуговуванню засобів охоронної сигналізації та контроль за їх дотриманням” та “Про порядок видачі суб’єктам підприємницької діяльності ліцензій на надання послуг по охороні колективної і приватної власності, а також охороні громадян, монтажу, ремонту і профілактичному обслуговуванню засобів охоронної сигналізації”, затверджені Наказом Міністра МВС України № 112 від 28 лютого 1994 року.

Хоча необхідність належного регулювання приватної діяльності детективних організацій у відповідному законі в Україні вже давно назріла,

---

¹ Пояснительная записка по проекту Федерального закона “О негосударственной (частной) охранной и негосударственной (частной) сыскной деятельности в Российской Федерации” // <http://www.akdi.ru/GD/proekt/092892cm.shtm>.

вирішення концептуальних питань у цій сфері існує, на жаль, переважно у вигляді наукових статей¹. Народними депутатами протягом останніх п'ятнадцяти років було підготовлено низку законопроектів: проект Закону України “Про недержавну розшукну і охоронну діяльність в Україні”; проект Закону України “Про приватну детективну та охоронну діяльність” (зареєстр. 3 грудня 1996 р. № 0725). Одним з останніх є проект Закону України “Про детективну діяльність”, підготовлений народними депутатами Оніщуком М.В., Онопенком В.В. та Кармазіним Ю.А. Цей проект містить вказівки на права приватних детективів, їх обов'язки, гарантії діяльності та інші положення організаційного характеру. Передбачені ним права надають широкі можливості для отримання різного роду інформації, у тому числі такої, що може мати значення для розслідування кримінальних справ.

З точки зору принципу безпосередності заслуговує позитивної оцінки норма цього законопроекту, яка передбачає обов'язок детектива при укладенні договору про збирання відомостей за кримінальною справою протягом доби письмово повідомити про це особу, у провадженні якої перебуває кримінальна справа (п.9 ст. 6), а також негайно повідомляти правоохоронні органи про виявлені факти злочинів (п.5 ст. 8). У той же час недоліком можна визнати відсутність у проекті закону норм, які б регулювали документування приватними детективами своїх дій, у тому числі пов'язаних з виявленням правопорушень. Загальним недоліком російського і вітчизняного законодавства про приватну детективну діяльність можна визнати відсутність у нормативних актах загальних правил щодо форми і змісту фактофіксуючих документів. Закріплення відповідних норм, які б максимально наближували ці документи до вимог, які ставляться до протоколів слідчих дій, сприятиме ефективному використанню інформації, отриманої суб'єктами приватної детективної діяльності, у кримінальному процесі. Зазначимо, що порядок її залучення і використання у кримінальному процесі підкоряється загальним правилам. В.М. Кудрявцев з цього приводу зазначає, що

---

¹ Нор В., Гришук В., Кир'яков В. Недержавна правова діяльність (правова концепція) // Право України. – 1992. – №2. – С. 23-25.

“результати цієї діяльності не можуть слугувати доказами у справі, але на їх основі можуть формуватись судові докази”¹. Такої ж думки дотримується Семенов В.Г.² Корисним буде доповнити КПК статтею про приватного детектива, його права і обов’язки. Зокрема, надати учасникам кримінального судочинства право укладати з ним угоду, вказати на обов’язок детектива протягом доби з моменту укладення угоди повідомити слідчого (дознавача), зазначивши, з ким з учасників вона укладена, і предмет угоди³.

Нерідко джерела фактичних даних, які мають значення для справи, слідчий отримує від учасників кримінального процесу. Серед інших суб’єктів даної категорії найбільш широкими правами в цій сфері згідно з пунктами 8, 13 ч. 2 ст. 48 КПК та ст. 6 Закону України “Про адвокатуру” наділений адвокат. Тенденція до розширення змагальних засад і прав захисника у цій сфері підводить деяких дослідників навіть до висновку про доцільність впровадження так званого альтернативного розслідування. Необхідність визначити роль отримуваних вказаними суб’єктами джерел інформації і порядку їх використання у доказуванні по кримінальних справах, зокрема з точки зору принципу безпосередності, обумовлює необхідність розглянути це питання в даній роботі.

Перш за все, звертає на себе увагу ч. 2 ст. 66 КПК, яка передбачає право учасників кримінального процесу та інших осіб подавати “докази”. Здається, що така норма не є досконалою. Джерела фактичних даних, отримані особами, які не уповноважені на здійснення провадження у даній справі, самі по собі не мають необхідних ознак допустимості, оскільки збираються неналежним суб’єктом у ході дій, які нерегламентовані кримінально-процесуальним законом. Така інформація може бути використана як орієнтуюча або для обґрунтування клопотань учасників про проведення слідчих дій. Характерною їх особливістю є порядок формування, відмінний від основного засобу формування доказів – передбачених процесуальним законом слідчих дій. О.М. Гусаков визначає слідчі дії як процесуальні, які полягають у виявленні, закріпленні та вилученні

¹ Кудрявцев В.Н. Стратегии борьбы с преступностью. –2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 2005. – С. 105.

² Семенов В.Г. Частная детективная деятельность при расследовании преступлений. – М.: Юрлитинформ, 2006. – С.20, 75.

³ Семенов В. Вказана праця. – С.49-50.

фактичних даних з метою отримання доказів¹. Дещо інше визначення дає С.А. Шейфер, який, окремо звертаючи увагу на наявність спеціального процесуального суб'єкта, пише, що слідчою дією слід вважати регламентований кримінально-процесуальним законом і здійснюваний *слідчим* (виділено мною. – С.Г.) комплекс пізнавальних і посвідчувальних операцій, які відповідають особливостям певних слідів і пристосованих для ефективного відшукування, сприйняття і закріплення доказової інформації, що в них міститься, тобто для отримання відповідного виду доказів². Близьке до цього визначення пропонує В.М. Іщенко³. Слід звернути увагу на те, що ввести до кримінальної справи доказову інформацію, наділеною формою показань, висновків, документів тощо, вправі лише суб'єкт доказування, який здійснює формування доказів, тобто особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор і суд. Зважаючи на це, слідчу дію можна визначити як спрямований на формування доказів комплекс регламентованих кримінально-процесуальним законом дій, які здійснюються безпосередньо уповноваженою посадовою особою, у провадженні якої перебуває кримінальна справа, або за її дорученням.

Загальна нормативна характеристика способів збирання доказів міститься у ст. 66 КПК. Існує точка зору, що способи збирання доказів являють собою слідчі дії (допити, обшуки, виїмки огляди тощо) й інші процесуальні дії (зокрема, вимога осіб та органів, що ведуть кримінальний процес, надати необхідні предмети та документи, що можуть стати доказами, подання доказів з власної ініціативи учасниками процесу, а також будь-якими іншими громадянами, підприємствами, організаціями)⁴. С.А. Шейфер вважає, що способами збирання доказів у кримінальному процесі є: провадження слідчих дій, витребування предметів і документів, вимога проведення ревізій, прийняття доказів від учасників процесу та інших громадян, підприємств, організацій⁵.

¹ Гусаков А.Н. Следственные действия и тактические приемы. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 8.

² Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. – М.: Юрлитинформ, 2004. – С. 19.

³ Іщенко В.М. Протоколи слідчих дій та інші документи як джерела доказів у кримінальному судочинстві: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. / Нац. юрид. акад. Укр. ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2001. – С. 71.

⁴ Михеенко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. – К.: Вища школа, 1984. – С. 12.

⁵ Шейфер С.А. Собираение доказательств в советском уголовном процессе: методологические и правовые проблемы. – Саратов: Саратов. ун-т, 1986. – С. 44.

Доказ у кримінально-процесуальному сенсі формується у процесі сприйняття слідчим і судом й відображення у матеріалах справи слідів події¹, на що вже зверталася увага у попередній главі дослідження. Дана позиція знайшла відбиття у проекті КПК, де у ч. 1 ст. 147 “Збирання доказів” вказано, що збирання доказів здійснюється шляхом “одержання матеріальних об’єктів і документів від фізичних і юридичних осіб”, що є цілком вірним. Однак у ч. 3 міститься норма, аналогічна закріпленій у ч. 2 ст. 66 КПК про право учасників кримінального процесу та інших осіб подавати “докази”, про недосконалість якої вже йшлося. Захисник також “збирає не “докази”, а відомості про факти, які можуть стати доказами”². Тому частина 3 ст. 147 проекту КПК, ч. 2 ст. 66 КПК, пункти 8 та 13 ст. 48 КПК, а також ст. 6 Закону України “Про адвокатуру”, мають бути відповідним чином скориговані.

Слід визнати необхідним доповнення переліку слідчих дій такою, як прийняття предметів, письмових та інших документів. Враховуючи ініціативний характер подання матеріалів, ця дія не охоплюється нормами, що регулюють проведення інших слідчих дій. З метою перевірки допустимості і достовірності доказів повинна бути проведена ще низка процесуальних дій: судові експертизи, допитані особи, які надали ці матеріали, з приводу їх походження та інші необхідні дії. Якщо достовірність даних, що в них містяться, не встановлена безсумнівно, слідчий повинен визнати надані документи і предмети недопустимими.

Вбачається також, що прийняття предметів і документів повинне мати різний процесуальний режим залежно від суб’єкта, від якого надходять такі матеріали. На нашу думку, надання слідчому матеріалів учасниками кримінального судочинства, на відміну від осіб, які не є процесуальними особами, повинне супроводжуватись клопотанням про визнання їх доказами, за результатами розгляду якого слідчий повинен прийняти вмотивоване рішення.

¹ Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. – М.: Юрлитинформ, 2001. – С. 7.

² Варфоломеева Т.В. Защита в уголовном судопроизводстве. – К.: Рад. шк., 1998. – С. 40.

Для визнання доказом документа або предмета, наданого слідчому учасником кримінального судочинства, необхідним є складання протоколу прийняття документа або предмета, допит цієї особи щодо обставин отримання нею цих об'єктів (винятком може бути надання особою офіційного документа), безпосереднє дослідження слідчим цього документа, складання протоколу огляду і прийняття рішення про можливість визнання цього документа (предмета) доказом і долучення до матеріалів справи. Не можуть замінити допиту особи, що дала пояснення, матеріали, які відображають результати опитування громадян адвокатом-захисником. Якщо інформація, отримана шляхом опитування, не буде підтверджена на допиті, вона не може бути використана для обґрунтування подальших процесуальних рішень.

Окремим випадком є використання відомостей, зафіксованих за допомогою технічних засобів. На нашу думку, вони можуть бути використані як доказ у разі, коли достовірність зафіксованої інформації буде підтверджена результатами судових експертиз, допиту особи, яка здійснила запис, та інших слідчих дій. В інших випадках надані захисником відомості можуть бути використані слідчим як орієнтуюча інформація, а також застосовані для обґрунтування захисником своїх клопотань про проведення процесуальних дій. Звертає на себе увагу виявлений при вивченні кримінальних справ факт, що 65% порушених захисниками клопотань або не були аргументовані зовсім або мали надто слабку аргументацію, в результаті чого більшість клопотань слідчими були відхилені. З огляду на це вважаємо за необхідне доповнити ст. 129 КПК частиною другою такого змісту: “Клопотання, порушені захисником, повинні бути вмотивованими, містити посилання на матеріали кримінальної справи або подані ним предмети чи документи”.

У випадку витребування на підставі ч.1 ст. 66 КПК від юридичних і фізичних осіб предметів і документів, які можуть встановити необхідні у справі фактичні дані, вважаємо доцільним складання постанови про визнання їх доказом і долучення до справи. Цим процесуальним документом констатується належність

доказу і встановлюється його допустимість, що забезпечує можливість посилатись на нього в обвинувальному висновку.

У практиці кримінального судочинства можливі випадки, коли виникає необхідність провести слідчу дію, зокрема огляд, у місці, доступ до якого утруднений. Наприклад, у горах, під водою тощо. Можливість дістатися цього місця зумовлюється переважно наявністю відповідної підготовки суб'єктів слідчої дії, технічним оснащенням, особливостями середовища. У межах цієї роботи дане питання представляє інтерес з точки зору можливості опосередкованого, дистанційного проведення слідчої дії у таких умовах.

Аналіз спеціальної літератури дозволяє виділити три підходи до організації і проведення оглядів у місцях, доступ до яких утруднений: 1) слідчий (дознавач) має відповідну підготовку і навички для роботи у відповідному середовищі або місцевості і проводить огляд у звичайному порядку – безпосередньо сприймаючи обстановку і керуючи ходом слідчої дії. За результатами огляду складається протокол огляду; 2) слідчий (дознавач), не перебуваючи безпосередньо на місці проведення слідчої дії, сприймає обстановку і здійснює керівництво дистанційно за допомогою технічних засобів, які транслюють актуальну аудіовізуальну інформацію про хід слідчої дії. За результатами огляду складається протокол огляду; 3) слідчий (дознавач), не перебуваючи на місці проведення слідчої дії, дистанційно за допомогою радіо- або телефонного зв'язку керує діями інших осіб, які здійснюють безпосередній огляд об'єкта. За результатами огляду складається протокол огляду; 4) огляд здійснюється представниками відповідної служби або відомства, які мають необхідну підготовку. За результатами огляду складається акт відомчого огляду¹.

На наш погляд, використання третього підходу не можна визнати правильним, оскільки він грубо порушує принцип безпосередності. Фактично огляд місцевості проводить не слідчий, а інша особа. У подібному випадку вона може виступати як спеціаліст, але не може замінити слідчого. Якщо особисте

---

¹ Див. докладніше: Мавлюдов А.К. Осмотр места происшествия по делам об авариях на водном транспорте. – Саратов: Саратов. ун-т, 1985. – С. 74, 76, 80-81.

перебування слідчого на місці проведення слідчої дії неможливе і відсутня можливість забезпечити належне сприйняття ним обстановки за допомогою технічних засобів, такий огляд не може розглядатись як процесуальна дія. У такому разі доцільне проведення «відомчого огляду» із складанням відповідних актів, які можуть бути використані у доказуванні як документи. Крім цього, необхідно допитати учасників цієї дії для перевірки і можливого уточнення інформації, яка має значення для правильного вирішення справи.

2.6. Проблеми удосконалення процесуального статусу учасників процесу з позицій принципу безпосередності¹

Як вже зазначалось, дія принципу безпосередності поширюється не лише на посадових осіб, на яких покладений обов'язок розслідування і вирішення кримінальної справи, а й на інших учасників кримінального процесу, які, відстоюючи власні права і законні інтереси, виступають суб'єктами доказування. В основі ж доказового права “лежить єдина для всього кримінального процесу система принципів”². С.Д. Ігнатов, по суті, висловлюючи найбільш поширене уявлення про суб'єктів доказування, пише, що до їх числа, крім особи, яка здійснює дізнання, слідчого, прокурора, судді, належать також захисник, підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, їх законні представники. “У діях всіх перерахованих осіб проявляються ті чи інші елементи кримінально-процесуального доказування, хоча їх обсяг, зміст і форми прояву є різними”³. Так само з певними особливостями проявляється у діяльності різних суб'єктів кримінального процесу принцип безпосередності.

---

¹ Термін “учасники процесу” вживається у значенні п. 8 ст. 36 КПК України: обвинувачений, підозрюваний, захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач і їх законні представники.

² Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. Н.В. Жогин. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 5.

³ Ігнатов С.Д. Следователь – субъект уголовно-процессуального доказывания: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 /Сарат. юрид. ин-т. – Саратов, 1989. – С. 18.

Цей принцип є запорукою реалізації даними учасниками своїх прав і захисту законних інтересів. Для підозрюваного, обвинуваченого, захисника, потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача принцип безпосередності проявляється головним чином у формі участі у здійсненні окремих слідчих дій та ознайомлення з матеріалами кримінальної справи. З урахуванням цього необхідно вдосконалювати кримінально-процесуальний закон у напрямку розширення відповідних прав вказаних суб'єктів.

Принцип безпосередності має велике значення для забезпечення права на захист, про що неодноразово вказувалось у юридичній літературі¹. Стаття 43¹ КПК, що закріплює права підозрюваного, не передбачає права брати участь у слідчих діях, а також ознайомлюватись з матеріалами справи, що істотно обмежує право підозрюваного на захист.

Стаття 48 КПК вказує на право захисника ознайомлюватись з матеріалами, якими обґрунтовується затримання підозрюваного чи обрання запобіжного заходу або пред'явлення обвинувачення, а після закінчення досудового слідства – з усіма матеріалами справи. Сприятиме розширенню меж реалізації принципу безпосередності закріплення у кримінально-процесуальному законі права захисника ознайомитись з протоколами слідчих дій, виконаних як за його та його підзахисного участю, так і за їх клопотанням, а також з іншими матеріалами справи у випадках, передбачених кодексом.

У літературі обґрунтовується необхідність покладення на слідчого обов'язку повідомляти захисника про час і місце проведення за участю його підзахисного слідчих дій². Вважаємо доцільним закріпити таке правило у КПК, що слугуватиме додатковою гарантією принципу безпосередності у діяльності захисника. Необхідно також передбачити обов'язок слідчого повідомляти

---

¹ Либус И. Охрана прав личности в уголовном процессе. – Ташкент: Узбекистан, 1975. – С. 43-44; Шундигов В.Д. Принцип непосредственности при расследовании и рассмотрении уголовного дела. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1974. – С. 22; Тыричев И.В. Принципы советского уголовного процесса: Учеб. пос. – М.: ВЮЗИ, 1983. – С. 66; Стецовский Ю.И., Ларин А.М. Конституционный принцип обеспечения обвиняемому права на защиту. – М.: Наука, 1988. – С. .

² Маркуш М.А. Принцип змагальності у кримінальному процесі: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2006. – С. 13.

захисника та інших суб'єктів кримінального процесу про час і місце провадження слідчих дій, які виконуються за їх клопотанням.

На відміну від підозрюваного і обвинуваченого захисник за дозволом особи, яка провадить дізнання, чи слідчого може також застосовувати науково-технічні засоби при провадженні тих слідчих дій, в яких він бере участь, а також при ознайомленні з матеріалами справи. Незрозуміло, чому таких прав не мають підозрюваний і обвинувачений. Підозрюваний і обвинувачений при ознайомленні з матеріалами справи і участі в провадженні слідчих дій повинні мати право з дозволу особи, що проводить дізнання, або слідчого застосовувати науково-технічні засоби. Слід визнати обґрунтованим включення у проєкті КПК до переліку прав підозрюваного і обвинуваченого права одержувати копії процесуальних документів.

Пропонуємо доповнити статті КПК, які закріплюють права підозрюваних і обвинувачених, правом ознайомлюватися з матеріалами кримінальної справи, якими обґрунтовується затримання підозрюваного чи обрання запобіжного заходу¹ або пред'явлення обвинувачення, протоколами слідчих дій, виконаних за їх безпосередньою участю та за участю їх захисника або за клопотанням вказаних осіб, а також іншими матеріалами справи у випадках, передбачених кодексом, та подавати на них зауваження. Для забезпечення законності і обґрунтованості пред'явленого обвинувачення, можливості подавати аргументовані клопотання і здійснювати ефективний захист вважаємо за необхідне закріпити у статті, яка регламентує зміст постанови про притягнення як обвинуваченого, правило про те, що у ній повинні бути наведені посилання на докази, на яких ґрунтується пред'явлене обвинувачення².

Розширенню можливостей участі у доказуванні сприятиме також закріплення положення, згідно з яким у випадку, коли слідчий визнає

---

¹ На необхідність надання стороні захисту можливості ознайомитись з матеріалами справи, якими обґрунтовується законність затримання як засіб забезпечення вимоги процесуальної рівності сторін, що закладена у ч. 4 ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, і захист прав і законних інтересів затриманого, звернув увагу Європейський суд з прав людини (див.: Комюніке секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі "Кехайнов проти Болгарії" // Юридичний вісник України: Юридично-правовий банк. – 2005. – 16-22 липня. – С. 31-32).

² Глинська Н.В. Проблема обґрунтованості постанови слідчого про притягнення особи як обвинуваченого // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. праць. – Х., 2002. – Вип. 6. – С. 155-162.

неможливою безпосередню участь особи у слідчій дії, вона може клопотати про постановку певних питань або вчинення певних дій при провадженні слідчої дії без її участі.

У всіх випадках, коли необхідно вирішити питання про можливість надання дозволу на провадження окремих процесуальних дій, закон вимагає від судді (і від прокурора, який дає згоду на внесення подання до суду) відповідно до положень ч. 3 ст. 61¹, ч. 2 ст. 165², ч.1 ст.165³, ч. 5 ст. 177, ч. 4 ст. 178, ч. 4 ст. 187, ч. 1 ст. 187¹, ч. 4 ст.190, ч. 2 ст. 205 КПК вивчити не лише подання, а й матеріали справи, заслухати відповідних осіб або при необхідності опитати їх. Все це свідчить про спрямованість правового регулювання на забезпечення виконання вимог всебічності, повноти і об'єктивності. Звертають на себе увагу також вимоги КПК, пов'язані з забезпеченням участі осіб, прав і законних інтересів яких безпосередньо стосуються відповідні заходи, і з'ясуванням їх думки з розглядуваних питань (ч. 3 ст. 61¹, ч. 2 ст. 165², ч. 1 ст. 165³, ч. 2 ст. 205 КПК). Разом з тим, з точки зору вимог принципу безпосередності доцільно доповнити ст. 165³ КПК вказівкою на необхідність забезпечити можливість участі обвинуваченого при розгляді питання про продовження строку тримання під вартою незалежно від розсуду суду і роз'яснення йому цього права при зверненні слідчого до суду з відповідним поданням. Як справедливо підкреслюється у літературі, це дозволить забезпечити реальну можливість стороні захисту, самому обвинуваченому довести суду свою позицію стосовно такого важливого питання, яким є продовження строку перебування особи під вартою¹.

Стаття 106 КПК не вказує на можливість участі затриманого при розгляді його скарги. Якщо скарга розглядається разом з поданням про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, то його участь забезпечується згідно з положеннями ст. 165² КПК, в інших випадках закон взагалі не розкриває порядок розгляду скарги: не вказується, які матеріали повинні бути розглянуті у

---

¹ Сероштан В.В. К вопросу о личном участии обвиняемого при проведении предварительного слушания // Российский судья. – 2005. – № 6. – С. 21.

суді, хто повинен чи може бути присутнім при розгляді скарги. Ця прогалина у законі вимагає заповнення.

Викликає також зауваження відсутність у законі вимог до структури і змісту „подання” слідчого про необхідність вчинення певних дій, з яким він звертається до суду. На цей недолік вже звернули свою увагу представники наукової громадськості¹. Окремі вимоги закріплені лише у ч.1 ст. 165³ КПК. Більш детально це питання висвітлене у роз’ясненнях Пленуму Верховного Суду України², але його важливість диктує потребу докладної регламентації на рівні закону. Необхідно доповнити КПК відповідною нормою про зміст і структуру подання слідчого. Актуальність цього підтверджується включенням до проекту КПК такої статті (ст. 133 «Подання про застосування запобіжного заходу»).

Однією з найважливіших вимог до змісту постанов, які відображають процесуальні рішення уповноважених осіб, є вимога вмотивованості, тобто наведення у документі відповідних аргументів, які підтверджують правильність рішення. Стосовно обрання запобіжного заходу, зокрема тримання під вартою, як найбільш суворого заходу, ця вимога повинна знайти відображення в обґрунтуванні неможливості або недоцільності застосування іншого, менш суворого запобіжного заходу. На важливість з’ясування даної обставини також звертається увага у п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 25 квітня 2003 р. №4 “Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства”. Таке положення має бути закріплене у КПК (ч. 1 ст. 133 проекту КПК, яка регламентує зміст подання про застосування запобіжного заходу, містить подібний припис).

Обсяг прав, які забезпечують потерпілому можливості для захисту своїх прав і законних інтересів, є явно недостатніми, на що неодноразово зверталась

---

¹ Шило О.Г., В.І. Маринів Проблеми підвищення ефективності судового контролю за обмеженням конституційних прав людини в кримінальному судочинстві // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: Матеріали наук.-практ. конф., 18-19 квітня 2002 р., м. Харків / Редкол.: Сташис В.В. (голов ред.) та ін. – К.; Х.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 232.

² Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 квітня 2003 р. №4 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – №3 – С.6-10.

увага дослідників¹. Присутність захисника, підозрюваного та обвинуваченого при провадженні слідчих дій сприяє їх належному проведенню, дотриманню вимог процесуального закону, захисту прав і законних інтересів обвинуваченого. Не менш справедливим це твердження є і щодо участі у проведенні слідчих дій інших учасників кримінального судочинства. За Статутом кримінального судочинства 1864 року потерпілий та деякі інші учасники мали значно більш широкі права щодо безпосередньої участі у процесі доказування. Так, потерпілий мав можливість виставляти своїх свідків, бути присутнім при провадженні всіх слідчих дій і з дозволу слідчого ставити питання обвинуваченому і свідкам, мав право вимагати для себе всі протоколи і постанови. Стаття 570 Статуту закріплювала право потерпілого, цивільного позивача та їх повірених у будь-який час ознайомитись з матеріалами справи і робити виписки з них.

КПК дозволяє потерпілому ознайомитися з усіма матеріалами справи лише з моменту закінчення досудового слідства, право ж брати участь у слідчих діях взагалі не передбачене. Для подолання нерівності між статусом обвинуваченого і потерпілого і забезпечення можливості ефективно відстоювати свої права потерпілому в частині участі у слідчих діях і ознайомлення з матеріалами справи повинні бути надані права аналогічні правам обвинуваченого. З позитивної сторони слід охарактеризувати положення проекту КПК, який значно розширив коло прав потерпілого, включивши до них право одержувати копії процесуальних документів та отримувати письмові повідомлення; знайомитися з протоколами слідчих дій, проведених за його участю або за клопотанням його чи його представника, а також з іншими матеріалами справи у випадках, прямо передбачених законом, та подавати на них зауваження (пункти 8, 9 ч. 1 ст. 56 проекту КПК). Викликає, однак, зауваження п. 7 вказаної статті проекту КПК, який надає можливість потерпілому брати участь лише у слідчих діях, що виконуються за його клопотанням. Слід доповнити його правом брати участь і в інших слідчих діях з дозволу слідчого або особи, що здійснює дізнання.

---

¹ Гошовський М.І., Кучинська О.П. Потерпілий у кримінальному процесі України. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С. 15; Давиденко С.В. Потерпілий як суб'єкт доказування // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – №3. – С. 220; Присяжнюк Т.І. Правовий статус потерпілого: проблеми та перспективи // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – №8. – С. 36.

Виходячи з вимог принципу безпосередності, вважаємо за необхідне закріпити у ст. 206 КПК обов'язок слідчого протягом трьох діб повідомити потерпілого про зупинення досудового слідства. Слід також прямо передбачити право заінтересованих осіб звернутись до суду зі скаргою на постанову про зупинення досудового слідства, для забезпечення реалізації якого закріпити право учасників ознайомитись з матеріалами справи, слідство в якій зупиняється. Логічним буде повідомляти заявнику про прийняте за результатом розгляду заяви рішення, у випадку відмови у порушенні кримінальної справи йому повинна вручатись копія відповідної постанови. Виходячи з принципу безпосередності, доцільно передбачити у КПК право заявника на ознайомлення з тими матеріалами, які були зібрані у ході попередньої перевірки і стали підставою для відмови у порушенні кримінальної справи.

Частина 4 ст. 7¹ КПК встановлює обов'язок прокурора і слідчого на вимогу обвинуваченого, його захисника, потерпілого, а також його представника ознайомити їх з усіма матеріалами справи у разі винесення постанови про передачу справи до суду у випадках, передбачених ч. 1 цієї статті. Доцільно закріпити у КПК також право потерпілого ознайомитись з матеріалами кримінальної справи, закритої на підставі пунктів 1 і 2 ст. 6 та п. 2 ст. 213 КПК. З метою забезпечення права заінтересованої особи оскаржити постанову про відмову у порушенні кримінальної справи необхідно доповнити ст. 99 КПК, вказавши на обов'язок прокурора, слідчого, органу дізнання та судді забезпечити заінтересованим особам можливість ознайомитись з матеріалами, які стали підставою для прийняття даного рішення.

Для забезпечення активної участі потерпілого та його представників у досудовому провадженні і можливості обґрунтованого оскарження рішень слідчого доцільно передбачити право потерпілого отримувати копію постанови про притягнення як обвинуваченого. Забезпечення права потерпілого підтримувати обвинувачення у суді диктує необхідність відобразити у законі обов'язок прокурора за клопотанням потерпілого надавати йому копію обвинувального висновку.

У КПК необхідно закріпити норму про те, що при ознайомленні з матеріалами кримінальної справи учасники кримінального процесу вправі виписувати будь-які відомості у будь-якому обсязі і з дозволу слідчого знімати копії документів, застосовувати науково-технічні засоби. Слід також передбачити право учасників кримінального процесу подавати вмотивовані клопотання про визнання доказів недопустимими.

Слушною з точки зору принципу безпосередності вбачається пропозиція надати потерпілому право брати участь у розгляді питання про застосування тримання під вартою, а також у розгляді скарги на законність і обґрунтованість застосування цього запобіжного заходу¹, адже запобіжні заходи є заходами безпеки для учасників кримінального процесу². У статті 165² КПК також необхідно закріпити право потерпілого оскаржити рішення судді про відмову у застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Суд же слід наділити правом викликати і опитувати потерпілого для вирішення питання про застосування запобіжного заходу. Нормою відповідного змісту слід доповнити статті 136 і 137 проекту КПК.

Правильне виділення з кримінальної справи тих чи інших матеріалів має важливе значення для інтересів учасників кримінального процесу, оскільки не виключено, що серед таких матеріалів можуть бути такі, що є важливими для захисту їх прав і законних інтересів. Виділення матеріалів повинне бути здійснене таким чином, щоб це не відобразилось на правах відповідних осіб, що може бути досягнуто лише за умови, коли ці матеріали будуть достатньою мірою представлені в основній справі³. У зв'язку з цим необхідно у ст. 26 КПК і ст. 225 проекту КПК прямо передбачити право підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого та їх представників оскаржити законність виділення матеріалів кримінальної справи. Здається обґрунтованою пропозиція забезпечити

---

¹ Клочков В.Г. Судебный контроль за соблюдением законности и обоснованности избрания меры пресечения – заключение под стражу // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. Вип.4.– Луганськ.: РВВ ЛІВС, 1998. – С. 113.

² Брусницын Л.В. Меры пресечения – меры безопасности для участников уголовного процесса // Российская юстиция. – 2005. – №6. – С. .

³ Быховский И.Е. Соединение и выделение уголовных дел в советском уголовном процессе. – М.: Госюриздат, 1961. – С. 72-73;

можливість учасників процесу ознайомитись з постановою про виділення матеріалів справи¹. Для цього слід закріпити у законі обов'язок слідчого ознайомити з даною постановою обвинуваченого (підозрюваного), повідомити про прийняте рішення інших заінтересованих осіб і роз'яснити їм право ознайомитись з постановою.

Заслуговує на увагу висловлена у літературі пропозиція закріпити у законі обов'язок прокурора повідомляти заінтересованих осіб про повернення кримінальної справи для додаткового розслідування². Доцільно таким правилом доповнити п. 2 ч. 1 ст. 229 КПК.

Розширення прав підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого і їх представників щодо участі у проведенні окремих слідчих та інших процесуальних дій, ознайомлення з постановами слідчого і особи, яка здійснює дізнання, та іншими матеріалами кримінальної справи на різних етапах досудового провадження є однією з гарантій найбільш повної реалізації вказаними учасниками своїх прав та захисту ними їх законних інтересів в умовах перебудови кримінального судочинства у бік посилення змагальних засад. У цьому ж напрямі повинне здійснюватись удосконалення статусу й інших учасників кримінального процесу, які захищають свої законні інтереси: цивільного позивача і цивільного відповідача.

Висновки до глави 2

1. Принцип безпосередності тісно пов'язаний зі змагальністю. Належній реалізації принципу безпосередності сприятиме розширення сфери судового контролю, зміцнення змагальних засад на стадії досудового слідства, що у свою чергу неможливе без забезпечення учасникам процесу можливості брати безпосередню участь у проведенні процесуальних дій і ознайомлення їх з матеріалами кримінальної справи у випадках і межах, передбачених законом.

---

¹ Козій В. Об'єднання і виділення кримінальних справ // Прокуратура, людина, держава. – 2005. – №5. – С. 77-78.
² Зыкин В. Возвращение прокурором дел для дополнительного расследования // Законность. – 2005. – № 5. – С. 33.

Однак результатом реформування досудового слідства має стати розумне поєднання розшукових і змагальних елементів. Можна запропонувати доповнити проект КПК статтею 234¹ “Порядок пред’явлення обвинувачення у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину і роз’яснення обвинуваченому його прав і обов’язків” такого змісту. “Пред’явлення обвинувачення у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину здійснюється слідчим за участю слідчого судді та прокурора. При пред’явленні обвинувачення участь захисника є обов’язковою, крім випадків, коли особа відмовилась від захисника і відмова прийнята.

Про день і час пред’явлення обвинувачення попереджається потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники. Їх неявка не є перешкодою для пред’явлення обвинувачення.

У призначений час слідчий суддя відкриває судові засідання і оголошує, кому пред’являється обвинувачення.

Відкривши судові засідання, слідчий суддя упевнюється в особі обвинуваченого, оголошує, хто з учасників судового розгляду і викликаних осіб з’явився, і повідомляє про причини неявки відсутніх.

Після закінчення підготовчих дій слідчий знайомить обвинуваченого з постановою про притягнення як обвинуваченого і роз’яснює суть обвинувачення.

Після пред’явлення обвинувачення слідчий суддя з’ясовує, чи зрозумілою є суть обвинувачення особі, яка притягається до кримінальної відповідальності, роз’яснює обвинуваченому його права і обов’язки, запитує чи має він зауваження, скарги, клопотання.

Після цього слідчий суддя запитує учасників, які з’явилися, чи мають вони скарги та клопотання.

За результатами судового слухання слідчий суддя приймає рішення про затвердження обвинувачення повністю або в частині або про відмову у затвердженні обвинувачення. Відмова у затвердженні обвинувачення (або часткове затвердження) не позбавляє права повторно внести на розгляд слідчого

судді те ж обвинувачення, якщо з'явилися нові докази, якими воно підтверджується.

Копія постанови про притягнення як обвинуваченого з переліком його прав і обов'язків вручається обвинуваченому.

Про пред'явлення обвинувачення складається протокол із зазначенням години і дати пред'явлення обвинувачення, який підписується обвинуваченим, захисником, слідчим, слідчим суддею, прокурором та іншими учасниками засідання”.

2. Основою для процесуальної самостійності слідчого є положення принципу безпосередності, відповідно до якого усі рішення у кримінальній справі, за винятком випадків, прямо передбачених законом, приймає особа, у провадженні якої перебуває дана кримінальна справа. Подвійний вплив і наявність повноважень з процесуального керівництва як з боку начальника слідчого підрозділу, так і прокурора нівелюють дію норми, яка, покладаючи на слідчого відповідальність за хід розслідування, передбачає його процесуальну самостійність. Процесуальне керівництво розслідуванням повинне бути прерогативою слідчого, який здійснює провадження у справі, вплив прокурора на хід розслідування повинен бути обмежений реальним дотриманням процесуальної самостійності слідчого.

Повноваження начальника слідчого відділу слід обмежити такими, що забезпечують виконання ним організаційних функцій щодо керування роботою ввіреного йому підрозділу, вилучивши при цьому право давати обов'язкові вказівки про провадження розслідування, кваліфікацію злочину і обсяг обвинувачення, про спрямування справи, про провадження окремих слідчих дій. Реагуючи на порушення закону, допущені слідчим, він має повідомити про це прокурора.

Вказівки прокурора слідчому повинні базуватись на методі переконання і мати характер рекомендації, клопотання, що слід відобразити у законі, вилучивши правило про обов'язковість для слідчого вказівок прокурора, закріплене у ч. 3 ст. 227 КПК. Право прокурора давати обов'язкові вказівки органам дізнання повинне

бути залишене. Клопотання і вказівки прокурора повинні бути законними, вмотивованими, відповідати вимозі доцільності. Тому слід доповнити ст. 227 КПК частиною 4 такого змісту: “Вказівки прокурора органу дізнання та клопотання слідчому складаються відповідно до вимог статті 130 даного Кодексу”.

До КПК та проекту КПК необхідно включити статтю “Розгляд слідчим клопотань прокурора” такого змісту:

“Клопотання прокурора слідчий зобов’язаний розглянути у строк не більше однієї доби. Керуючись внутрішнім переконанням та вимогами закону, слідчий приймає одне з таких рішень: 1) виконати клопотання у повному обсязі, 2) виконати частково (або встановити зазначені обставини іншими слідчими діями, ніж були вказані), 3) відмовити у його виконанні.

Про прийняте рішення виконати клопотання частково або відмовити у його виконанні слідчий складає мотивовану постанову, копію якої направляє прокурору”.

Доповнити п. 5 ч.1 ст. 227 КПК та п. 4 ч. 1 ст. 32 проекту КПК такими нормами: “Особисте проведення прокурором окремої слідчої дії може бути здійснене за клопотанням або за згодою слідчого, у провадженні якого перебуває кримінальна справа, і за його участю. Якщо слідчий не згоден, прокурор вправі самостійно провести слідчу дію, відсторонивши слідчого від розслідування справи і прийнявши її до свого провадження. За наявності клопотання учасників розслідування кримінальної справи участь прокурора при провадженні слідчої дії є обов’язковою”.

3. Слідчий повинен залучатись до розслідування злочину якомога раніше. Перевірка інформації про злочини має проводитись у кримінально-процесуальних формах. Тому проведення будь-яких слідчих дій має бути можливим вже на початку кримінально-процесуальної діяльності. У новому КПК доцільно створити такий процесуальний режим, при якому перевірка інформації про злочин доручатиметься посадовій особі, яка буде здійснювати розслідування злочину у повному обсязі.

У частині 4 ст. 97 КПК текст після слів “перевірка здійснюється” слід замінити словами: “органом дізнання. Прокурор і слідчий доручають перевірку органу дізнання зі своїми вказівками. Матеріали, отримані у ході перевірки, передаються органом дізнання прокурору, слідчому для оцінки і прийняття процесуального рішення”. Необхідно також викласти ч. 2 ст. 104 КПК у такій редакції: “При отриманні органом дізнання матеріалів, що містять інформацію про наявність ознак складу тяжкого або особливо тяжкого злочину, і відома особа, яка його вчинила, ці матеріали направляються через прокурора слідчому для вирішення питання про порушення кримінальної справи і провадження досудового слідства. Орган дізнання вправі самостійно порушити кримінальну справу, тільки якщо необхідно терміново провести невідкладні слідчі дії, про що вказує у постанові про порушення кримінальної справи. Після проведення невідкладних слідчих дій, але у межах строків, передбачених частиною 2 статті 108 цього Кодексу, справа негайно передається слідчому”.

Найбільш адекватною потребою правосуддя формою встановлення обставин злочину є досудове слідство, яке у передбачених законом випадках може бути скороченим (спрощеним). Дізнання ж повинне розглядатись як поліцейська діяльність, яка має розшуковий характер. У новому КПК приводом до початку досудового слідства має бути виявлення органами досудового слідства інформації про ознаки злочину. У рамках стадії прийняття і розгляду інформації про злочини повинна складатись постанова про початок досудового слідства і прийняття його до свого провадження. Рішення про початок досудового слідства має приймати посадова особа того органу, до підслідності якого віднесені злочини, ознаки яких виявлені. Як виняток інший орган може розпочати слідство лише в разі необхідності негайного проведення невідкладних слідчих дій, про що він повинен негайно повідомити прокурора і начальника відповідного слідчого органу. При наявності достатніх підстав підозрювати особу у вчиненні злочину має бути прийняте рішення про порушення кримінального переслідування щодо конкретної особи і визнання її підозрюваним.

4. З метою створення умов для проведення розслідування від початку до кінця однією особою (або під її керівництвом при застосуванні групового методу розслідування) необхідно закріпити у законі гарантії недопущення необґрунтованої передачі справи від одного слідчого до іншого, більш детально регламентувати порядок повернення кримінальної справи для додаткового розслідування, виділення кримінальних справ, направлення і виконання доручень слідчого, удосконалити правове регулювання порядку надання міжнародної правової допомоги.

У випадках отримання слідчим кримінальної справи або окремих доказів від іншого слідчого чи органу дізнання його подальші дії обумовлюються якістю отриманих матеріалів, яка визначається переважно дотриманням вимог закону при збиранні і фіксації доказів. Коли ні підтвердити, ні спростувати дані, отримані у ході раніше проведених слідчих дій, не вдається, але достовірність їх результатів викликає сумнів, за умови законності отриманих доказів такі матеріали повинні залишатись у справі, але в обвинувальному висновку слідчий обов'язково має зазначити, яким доказам він не довіряє, і пояснити чому саме. Якщо наявними засобами усунути виявлені недоліки, які тягнуть недопустимість доказів, не вдалося, слідчий своєю постановою повинен визнати їх недопустимими.

Слід виключити у проекті КПК ст. 221 „Провадження процесуальних дій в іншому районі (місті)” і доповнити двома окремими статтями: Стаття 221 „Доручення слідчого про провадження слідчих та інших процесуальних дій” і Стаття 221¹ “Вказівки слідчого про здійснення розшукових, оперативно-розшукових заходів”, де викласти умови і порядок направлення доручень і вказівок слідчого, вимоги до їх змісту і форми. У них, зокрема, мають бути відображені такі правила: а) слідчий не в праві доручати проведення процесуальних дій з обов'язковою участю підозрюваного і обвинуваченого. При необхідності одночасно пред'явити обвинувачення і провести допити великої кількості осіб створюється група слідчих або слідчо-оперативна група; б) у дорученні слідчий повинен вказати причини, які перешкоджають йому провести

ці слідчі дії особисто; в) особа, яка отримала доручення для виконання, виносить постанову про прийняття доручення до свого провадження; г) при надходженні доручення з порушенням вимог закону складається вмотивована постанова про відмову в його виконанні; г) якщо для встановлення обставин, вказаних у дорученні, необхідно терміново провести слідчі дії, не зазначені в ньому, посадова особа органу дізнання або слідчий вправі їх виконати, негайно повідомивши слідчого, який дав доручення. У разі, коли для провадження таких слідчих дій необхідне винесення постанови (подання), виконавець доручення повинен самостійно скласти відповідну постанову, узгодивши її з прокурором. У постанові (поданні) мають бути зазначені причини прийняття ініціативного рішення. Неприпустиме проведення слідчих дій для встановлення фактичних даних про обставини, які не вказані у дорученні, а також тих, які можуть бути здійснені тільки слідчим, у провадженні якого перебуває справа.

У проекті КПК (п. 8 ст. 638) і у двосторонніх угодах про надання допомоги слід закріпити можливість “участі” осіб, які ведуть кримінальний процес, а також інших учасників кримінального, зокрема захисника та потерпілого, у процесуальних діях, які проводяться за кордоном (наприклад, у формі постановки запитань, заявлення клопотань тощо). Частину 2 ст. 640 проекту КПК необхідно викласти у такій редакції: “Предмети, документи та інші матеріали, здобуті у ході виконання доручення про надання правової допомоги компетентними органами іноземної держави на її території та у відповідності з її законодавством, можуть бути використані у доказуванні по кримінальних справах відповідно до положень цього Кодексу, що регламентують збирання, перевірку і оцінку доказів”. Статтю 640 слід доповнити частиною 4 такого змісту: “Якщо особа, яка здійснює провадження у справі, особисто брала участь у провадженні слідчої дії за кордоном і вона здійснювалась з дотриманням норм кримінально-процесуального законодавства України, наступне дослідження і винесення постанови про визнання доказом непотрібне”.

З метою удосконалення порядку повернення прокурором справи для додаткового розслідування пропонується доповнити ст. 229 КПК частиною 3

такого змісту: “Прийнявши рішення про повернення справи для провадження додаткового розслідування, прокурор складає вмотивовану постанову, в якій, крім обставин, вказаних у ст. 130 цього Кодексу, вказує виявлені недоліки; підстави і мотиви прийнятого рішення; обставини, які необхідно встановити, і дії, які необхідно провести; слідчого, якому доручається здійснення додаткового розслідування, та строк додаткового розслідування”.

Потрібно включити до КПК окрему статтю “Порядок і підстави передачі кримінальної справи від одного слідчого до іншого”, такого змісту: “Кримінальна справа може передаватись від одного слідчого до іншого за таких підстав: 1) якщо неможливо з об’єктивних причин продовжувати провадження у справі (хвороба, смерть, звільнення, відрядження, зайнятість слідчого у розслідуванні великої кількості справ тощо); 2) у слідчого відсутня необхідна кваліфікація для належного проведення розслідування; 3) слідчий незгоден із вказівками прокурора або начальника слідчого відділу про притягнення як обвинуваченого, кваліфікацію злочину і обсяг обвинувачення, про спрямування справи для віддання обвинуваченого суду, про закриття справи та виділення і об’єднання справ, а також скасування прокурором відповідних постанов слідчого; 4) вчинення слідчим грубого, пов’язаного з розслідуванням кримінальної справи, порушення закону (зловживання службовим становищем, хабарництво, недбалість тощо); 5) якщо є інші підстави вважати, що даний слідчий не зможе забезпечити всебічність, повноту і об’єктивність розслідування.

Про передачу справи іншому слідчому складається постанова, у якій, крім даних, вказаних у ст. 130 КПК, має бути зазначено, які саме причини перешкоджають здійсненню подальшого провадження у справі даним слідчим, а також посада, прізвище слідчого, якому доручається провадження досудового слідства. З постановою має бути ознайомлений слідчий, який усувається від провадження досудового слідства, про що у ній робиться відмітка”.

Слід доповнити КПК і проект КПК правом особи, яка здійснює дізнання, слідчого, прокурора, судді та суду визнати доказ недопустимим.

Стаття 140 КПК та ст. 234 проекту КПК має бути доповнена відповідно частиною 5 такого змісту: “Слідчий, прийнявши до свого провадження справу, у якій є постанова про притягнення як обвинуваченого, повинен скласти від свого імені постанову про притягнення як обвинуваченого і пред’явити обвинувачення”.

У ч. 2 ст. 43, п. 8 ч.2 ст. 48, ч. 3 ст. 49, ч.2 ст. 50, ч. 2 ст. 51 КПК, а також у п. 8 ч. 1 ст. 45, п. 6 ч. 1 ст. 47, п. 6 ч. 2 ст. 49, п. 2 ч. 1 ст. 56, п. 2 ч. 1 ст. 60 проекту КПК замінити слово “докази” словами “предмети і документи для використання їх у доказуванні”.

У пункті 13 ст. 48 КПК та ст. 6 Закону України “Про адвокатуру” фразу “можуть бути використані як докази” замінити на “можуть бути використані у доказуванні відповідно до положень Кримінально-процесуального кодексу України”.

Слід доповнити ст. 227 проекту КПК “Загальні правила провадження слідчих дій” частиною 9: “Якщо докази, отримані під час слідчої дії, визнано такими, що істотно суперечать іншим матеріалам справи або викликають сумнів щодо їх достовірності внаслідок порушення законодавства чи недостатньо кваліфікованого її проведення, а також з метою з’ясування додаткових питань стосовно обставин, які були встановлені у ході слідчих дій, особа, яка здійснює дізнання, слідчий, прокурор, суддя, суд вправі здійснити слідчу дію повторно або провести додаткову слідчу дію”.

5. Протоколи ОРД не можуть розглядатись як вид доказів. Тому слова “протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів” у ч. 2 ст. 65 КПК необхідно вилучити. Матеріали ОРД можуть набути статусу процесуального доказу тільки в результаті дослідження їх слідчим або особою, яка веде дізнання, і складання постанови про визнання їх доказами і долучення до справи. У справі вони фігуруватимуть як речові докази або документи. Вимоги до форми і змісту протоколів ОРЗ мають бути закріплені у Законі України “Про оперативно-розшукову діяльність”.

Доцільно закріпити у ст. 10 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” норму, відповідно до якої “рішення про реалізацію матеріалів оперативно-розшукової справи приймає співробітник, який її веде. Рішення оформлюється постановою, яка погоджується з начальником оперативного підрозділу і затверджується керівником відповідного органу або його заступником. Для реалізації оперативно-розшукових матеріалів шляхом порушення кримінальної справи слідчому для правової оцінки та для прийняття процесуального рішення надається максимально можливий з урахуванням вимог конспірації обсяг матеріалів оперативно-розшукової справи”.

Витребування матеріалів ОРД для використання як доказів має здійснюватись відповідно до ст. 66 КПК (ст. 147 проекту КПК). Необхідно доповнити ст. 66 КПК частиною 4, а ст. 147 проекту КПК частиною 6 такого змісту: “На вимогу особи, яка здійснює дізнання, слідчого, прокурора, судді (суду) матеріали оперативно-розшукової діяльності повинні бути надані у такому обсязі і формі, які дозволяють оцінити фактичні дані, що в них містяться, з точки зору їх належності, допустимості і достовірності”.

Інформація від фізичних осіб, одержана шляхом оперативних опитувань громадян, сигнали від осіб, які співробітничать на конфіденційній основі, можуть набути статусу доказу тільки після допиту такої особи слідчим та суддею; інформація, яка міститься в оперативно-службових документах, складених уповноваженим оперативним співробітником за результатами ОРЗ, може бути використана як доказ після допиту цього співробітника. В іншому разі вона може використовуватись лише як підстава для проведення слідчих дій або як привід до порушення кримінальної справи; інформація про факти, зафіксована технічними засобами, може бути залучена до кримінальної справи як документ, якщо її достовірність підтверджується результатами відповідних судових експертиз, а у разі необхідності – допитом особи, яка брала участь у даному ОРЗ та іншими доказами; речові носії інформації – предмети і речовини, виявлені і вилучені під час здійснення ОРЗ, або їх копії можуть бути приєднані до справи як докази за наявності відомостей про їх походження, місце, обставини виявлення і умови

вилучення та інших відомостей, які необхідні для їх оцінки і перевірки, які повинні бути підтверджені допитом особи, яка брала участь у проведенні ОРЗ. Протоколи ОРЗ та носії інформації, зафіксованої за допомогою технічних засобів у ході ОРД, повинні використовуватись як окремі докази.

6. Слід викласти ч. 3 ст. 147 проекту КПК і ч. 2 ст. 66 КПК у такій редакції: “Предмети, письмові й інші документи, подані підозрюваним, його захисником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем і їх представниками, органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також будь-якими фізичними і юридичними особами, можуть бути використані у доказуванні по кримінальних справах відповідно до положень цього Кодексу, що регламентують збирання, перевірку і оцінку доказів. Про долучення зазначених матеріалів до кримінальної справи як доказів підозрюваний, його захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач і їх представники звертаються з клопотанням до особи, яка здійснює провадження у справі. Надання органу дізнання, слідчому, прокурору для використання у розслідуванні матеріалів, отриманих під час оперативно-розшукової діяльності, здійснюється на підставі постанови уповноваженої посадової особи оперативно-розшукового органу. Форма і зміст постанови визначається Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність”. Частина 2 ст. 146 проекту КПК, яка передбачає визнання доказами фактичні дані, зібрані органом дізнання в результаті ОРЗ, якщо вони перевірені особою, яка здійснює дізнання, слідчим чи судом у порядку, передбаченому цим Кодексом, слід виключити.

7. Вважаємо за необхідне ст. 82 КПК доповнити частиною 1 такого змісту: “Протокол слідчої (судової) дії – це письмовий документ, у якому особою, яка здійснює провадження у кримінальній справі, або за її дорученням іншою уповноваженою особою у порядку, передбаченому даним кодексом, зафіксовані безпосередньо сприйняті нею у ході проведення слідчої (судової) дії фактичні дані, які встановлюють обставини і факти, що мають значення для вирішення справи”. Частина 1 ст. 82 вважати відповідно частиною другою. Статтю 164 проекту КПК доповнити ч. 1 аналогічного змісту.

8. Можливість ознайомитись зі складом слідчої групи або СОГ і право заявити відвід повинні бути надані, крім обвинуваченого, також підозрюваному, їх законним представникам та захиснику, потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу та їх представникам.

Статтю 227 КПК і ст. 32 проекту КПК слід доповнити відповідно пунктами 4¹ та 13¹ такого змісту: “створює слідчі та слідчо-оперативні групи. Про створення слідчо-оперативних груп і міжвідомчих слідчих груп прокурор складає вмотивовану постанову, погоджену з керівниками відповідних правоохоронних органів”.

Статтю 119 КПК та ч. 4 ст. 222 проекту КПК необхідно доповнити такою нормою: “Рішення про: 1) виділення кримінальних справ в окреме провадження; 2) закриття кримінальної справи повністю або частково; 3) зупинення і відновлення провадження по кримінальній справі; 4) притягнення особи як обвинуваченого і про обсяг обвинувачення; 5) направлення обвинуваченого для проведення стаціонарної судово-медичної або судово-психіатричної експертизи; 6) порушення перед прокурором клопотання про продовження строків досудового слідства; 7) порушення перед судом клопотання про обрання запобіжного заходу, а також про провадження слідчих та інших процесуальних дій, для проведення яких необхідне рішення суду, приймає керівник слідчої групи. Керівник слідчої групи також приймає рішення про закінчення досудового слідства. При розслідуванні особливо складних кримінальних справ з великою кількістю обвинувачених складання постанови про притягнення як обвинуваченого і пред’явлення обвинувачення, а також обрання запобіжного заходу, не пов’язаного з необхідністю отримання рішення суду, як виняток може бути доручене слідчому – члену групи, який розслідує епізод щодо даної особи. У цьому випадку постановою про притягнення як обвинуваченого і про обрання запобіжного заходу складається вказаним слідчим і узгоджується з керівником слідчої або слідчо-оперативної групи”.

Необхідно прямо закріпити у КПК такі форми і способи обміну інформацією у групі слідчих та СОГ, як право членів групи безпосередньо

ознайомлюватись з матеріалами кримінальної справи в будь-який момент провадження та отримувати їх копії; з дозволу інших слідчих брати участь у здійснюваних ними слідчих діях, ставити запитання і клопотати про здійснення певних дій, про що робиться запис у протоколі слідчої дії. У випадку необхідності здійснити процесуальні дії, які не охоплюються планом розслідування, повноваження члена групи повинні підтверджуватись дорученням, яке складається керівником групи. Слід також закріпити у законі правило, що постанова про створення слідчої групи або СОГ повинна містити відмітки про ознайомлення з нею членів групи. Частина 2 ст. 10 Закону України “Про прокуратуру” після слів “організує робочі групи” доповнити фразою “створює міжвідомчі слідчі та слідчо-оперативні групи”.

9. Вважаємо доцільним закріпити у КПК обов’язок слідчого повідомляти захисника про час і місце проведення за участю його підзахисного слідчих дій, що слугуватиме додатковою гарантією принципу безпосередності у діяльності захисника. Необхідно також передбачити обов’язок слідчого повідомляти захисника та інших суб’єктів кримінального процесу про час і місце провадження слідчих дій, які виконуються за їх клопотанням.

Пропонуємо також:

- ч.2 ст. 43¹ КПК доповнити словами, а п. 12 ст. 45 проекту КПК викласти у такій редакції: “знайомитися з матеріалами кримінальної справи, якими обґрунтовується затримання чи обрання запобіжного заходу, протоколами слідчих дій, виконаних за його безпосередньою участю та за участю його захисника або за клопотанням вказаних осіб, а також іншими матеріалами справи у випадках, передбачених цим Кодексом, та подавати на них зауваження; з дозволу слідчого або особи, яка здійснює дізнання, застосовувати науково-технічні засоби при провадженні тих слідчих дій, в яких він бере участь, а також при ознайомленні з матеріалами справи; робити виписки і копії документів”;

- ч.2 ст. 43 КПК доповнити словами, а п. 9 ст. 47 проекту КПК викласти у такій редакції: “знайомитися з матеріалами кримінальної справи, якими обґрунтовується затримання, обрання запобіжного заходу, пред’явлення

обвинувачення, протоколами слідчих дій, виконаних за участю обвинуваченого та за участю його захисника або за клопотанням вказаних осіб, а також іншими матеріалами справи у випадках, передбачених кодексом, після закінчення досудового розслідування – з усіма матеріалами кримінальної справи, та подавати на них зауваження; з дозволу слідчого або особи, яка здійснює дізнання, застосовувати науково-технічні засоби при провадженні тих слідчих дій, в яких він бере участь, а також при ознайомленні з матеріалами справи; робити виписки і копії документів”

- ч. 2 ст. 43, ч. 3 ст. 43¹, ч. 2 ст.48, ч. 3 ст. 49, ч. 2 ст. 50, ч. 2 ст. 51 КПК та ст. 45, 47, ч. 2 ст. 49, ч. 1 ст. 56, ч. 3 ст. 60 проекту КПК доповнити словами “у випадку, коли слідчий визнає неможливою його безпосередню участь у слідчій дії, клопотати про постановку певних запитань або вчинення певних дій при провадженні слідчої дії без його участі”;

- у ч. 3 ст. 165³ КПК та ч. 4 ст. 138 проекту КПК слова “при необхідності” вилучити;

- доповнити ч. 3 ст. 49 КПК словами, а п. 7 ст. 56 проекту КПК викласти у такій редакції: “з дозволу слідчого або особи, що здійснює дізнання, брати участь у слідчих діях, що виконуються за його клопотанням, а також в інших слідчих діях”;

- статтю 206 КПК та ст. 285 проекту КПК доповнити відповідно частиною 5 та 4 такого змісту: “Про прийняте рішення слідчий протягом трьох діб повідомляє потерпілого та роз’яснює йому право ознайомитись з матеріалами кримінальної справи”;

- частину 3 ст. 49, ч. 2 ст. 50 і ч. 2 ст. 51 КПК доповнити словами: “знайомитись з матеріалами закритої кримінальної справи”, а ч. 1 ст. 56, ч. 3 ст. 60 проекту КПК доповнити відповідно пунктами 9¹ та 5¹ аналогічного змісту.

- ч. 1 ст. 99 КПК фразою: “та на їх вимогу надають копію постанови про відмову у порушенні кримінальної справи і можливість ознайомитись з матеріалами попередньої перевірки (якщо вона проводилась), які стали підставою для прийняття такого рішення”;

- ст. 229 КПК частиною третьою: “За клопотанням потерпілого прокурор надає йому копію обвинувального висновку”;

- ч. 3 ст. 49 КПК після слів “у судовому розгляді” словами: “при розгляді питання про застосування тримання під вартою, а також розгляді скарги на законність і обґрунтованість застосування цього запобіжного заходу”;

- ч. 7 ст. 165² КПК після слів “законним представником” словами “а також потерпілим”;

- ст. 26 КПК та ст. 225 проекту КПК частиною третьою такого змісту: “З постановою про виділення матеріалів кримінальної справи особа, що здійснює дізнання, слідчий, прокурор ознайомлює обвинуваченого (підозрюваного)”;

- п. 2 ч. 1 ст. 229 КПК після слів “додаткового розслідування” словами: “про що повідомляє обвинуваченого, його захисника, потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача”.

ВИСНОВКИ

У роботі по-новому обґрунтована структура нормативного змісту принципу безпосередності та запропоновані шляхи забезпечення його реалізації у досудових стадіях кримінального процесу України. Дослідження й теоретичне узагальнення його результатів дають підстави зробити такі висновки.

1. Аналіз вітчизняних і зарубіжних джерел свідчить про визнання важливої ролі принципу безпосередності у кримінальному судочинстві, однак проблема визначення структури його нормативного змісту та забезпечення реалізації на досудових стадіях кримінального процесу залишається недостатньо дослідженою. Дана обставина негативно впливає на якість нормативного регулювання кримінально-процесуальної діяльності і має бути врахована у науково-дослідній діяльності, при удосконаленні чинного і розробці перспективного кримінально-процесуального закону.

2. Принципи кримінального процесу це вироблені сучасною наукою з урахуванням практичного досвіду кримінального судочинства та сприйняті законодавцем ідеї, уявлення про належний порядок кримінального судочинства, які згідно з завданнями останнього в цілому визначають зміст і форму кримінального процесу, встановлюють основи правового регулювання діяльності його суб'єктів і закріплюються у нормах Конституції України, чинних міжнародних угод, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК та Закону України "Про судоустрій України". Таке їх розуміння дозволяє визначити правильний підхід до з'ясування сутності і нормативного змісту окремих принципів, оскільки враховує не лише приписи чинного законодавства, а й досвід практичної діяльності та досягнення науки.

3. Принцип безпосередності базується на законах теорії пізнання і психології, які є загальними для всіх суб'єктів пізнавальної діяльності, що передбачає поширення його впливу на всіх учасників кримінального судочинства. Він характеризується наявністю власного відносно автономного нормативного змісту і гармонійно поєднується з іншими принципами кримінального

судочинства. Будучи важливою умовою отримання слідчим достовірних знань щодо події злочину та інших обставин, які входять до предмету доказування, дотримання даного принципу забезпечує прийняття законних і обґрунтованих рішень, зумовлює допустимість доказів і виступає однією з важливих гарантій прав і законних інтересів учасників процесу. Законодавче закріплення принципу безпосередності і забезпечення його належної реалізації дозволить підвищити ефективність кримінального судочинства у цілому і досудового розслідування зокрема.

4. Запровадження змагальних інститутів і розширення сфери судового контролю у досудовому провадженні сприятиме послідовній реалізації принципу безпосередності. Однак результатом реформування досудового слідства має стати розумне поєднання розшукових і змагальних елементів. Перспективним є розширення сфери судового контролю на досудовому слідстві за рахунок доповнення його контролем за пред'явленням обвинувачення, яке по окремих категоріях справ має проводитись у змагальному порядку.

5. Обґрунтовано, що порушення органом дізнання кримінальних справ про тяжкі і особливо тяжкі злочини повинне розглядатись як виняток за необхідності негайного проведення невідкладних слідчих дій. За загальним правилом матеріали, які містять інформацію про злочин, мають направлятись слідчому. Це забезпечить процесуальні умови для провадження досудового розслідування злочину з початку до кінця однією особою, що є важливою гарантією принципу безпосередності. Дозвіл провадження слідчим всіх слідчих дій вже на етапі перевірки ним інформації про злочин дозволить забезпечити оперативність у збиранні доказів і можливість уникнути дублювання у процесі пошуку і фіксації фактичних даних.

6. З метою забезпечення належної реалізації принципу безпосередності потребує упорядкування порядок передачі справи від одного слідчого іншому, повернення кримінальної справи для додаткового розслідування, виділення кримінальних справ. При передачі кримінальної справи іншому слідчому незалежно від наявності порушень деякі процесуальні дії повинні бути

обов'язково проведені новим слідчим. Необхідно прямо закріпити у КПК коло процесуальних дій, які не можуть бути доручені органу дізнання або іншому слідчому, вимагає також удосконалення нормативна регламентація порядку направлення і виконання доручень і вказівок слідчого.

7. У кримінально-процесуальному законі і у двосторонніх угодах про надання правової допомоги слід передбачити можливість активної участі слідчого, захисника і потерпілого у процесуальних діях, які у порядку міжнародної правової допомоги проводяться на території іншої країни (наприклад, у формі постановки запитань, заявлення клопотань тощо). Питання про доказову силу, так само як і допустимість доказів, повинне вирішуватись особою, що веде провадження у справі; якщо слідчий особисто брав участь у провадженні слідчої дії за кордоном і вона здійснювалась з дотриманням норм кримінально-процесуального законодавства України, наступне дослідження і винесення постанови про визнання доказом не обов'язкове.

8. Протоколи з відповідними додатками, складені уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, не можуть мати статус самостійного виду доказів. Матеріали ОРД, джерела фактичних даних, отримані у рамках інших видів юридичного процесу, крім кримінального, у порядку міжнародної правової допомоги, результати приватної детективної діяльності та джерела, надані учасниками кримінального процесу та іншими особами, можуть бути використані у доказуванні по кримінальних справах відповідно до положень КПК, що регламентують збирання, дослідження і оцінку доказів. Вони мають бути перевірені і оцінені особою, яка веде провадження у даній кримінальній справі, і можуть набути статусу доказів тільки в результаті проведення відповідних процесуальних дій. Для реалізації оперативно-розшукових матеріалів шляхом порушення кримінальної справи слідчому для правової оцінки та для прийняття процесуального рішення необхідно надавати максимально можливий з урахуванням вимог конспірації обсяг матеріалів оперативно-розшукових справ. Витребування матеріалів ОРД для використання як доказів має здійснюватись відповідно до ст. 66 КПК. Матеріали ОРД повинні бути надані у такому обсязі і

формі, які дозволяють оцінити фактичні дані, що в них містяться з точки зору їх належності, допустимості і достовірності.

9. Основні рішення у кримінальній справі при провадженні досудового слідства слідчою групою або СОГ повинні прийматись старшим групи. У роботі запропонований їх перелік, а також викладені погляди автора щодо вирішення проблеми розмежування повноважень членів груп слідчих і СОГ та забезпечення їх ефективної взаємодії. Зокрема, обґрунтовується доцільність закріплення у законі окремих форм і способів обміну інформацією між членами групи.

10. Для підозрюваного, обвинуваченого, захисника, потерпілого, цивільного позивача і відповідача та представників цих осіб принцип безпосередності знаходить прояв, головним чином, у формі їх участі у здійсненні окремих слідчих дій та ознайомлення з матеріалами кримінальної справи. Кримінально-процесуальний закон необхідно вдосконалювати у напрямку розширення відповідних прав вказаних суб'єктів.

11. Слід обмежити повноваження начальника слідчого відділу такими, що забезпечують виконання ним організаційних функцій щодо керування роботою ввіреного йому підрозділу, вилучивши при цьому право давати обов'язкові вказівки про провадження розслідування, кваліфікацію злочину і обсяг обвинувачення, про спрямування справи, про провадження окремих слідчих дій. Такі вказівки можуть даватись у формі рекомендацій.

Вказівки прокурора слідчому повинні базуватись на методі переконання і мати характер рекомендації, клопотання, що слід відобразити у законі, вилучивши правило про обов'язковість для слідчого вказівок прокурора, закріплене у ч. 3 ст. 227 КПК. Право прокурора давати обов'язкові вказівки органам дізнання повинне бути залишене. Клопотання і вказівки прокурора повинні бути законними, вмотивованими, відповідати вимозі доцільності. Слідчий, розглянувши клопотання прокурора, повинен мати право, керуючись законом і внутрішнім переконанням, задовольнити його у повному обсязі, встановити зазначені обставини іншими слідчими діями, ніж були вказані, або відмовити у задоволенні. Про прийняте рішення задовольнити частково або відмовити у задоволенні

клопотання слідчий повинен скласти вмотивовану постанову, копію якої направити прокурору. Прокурор у такому випадку за наявності відповідних підстав може своєю постановою вилучити кримінальну справу і доручити провадження у ній іншому слідчому або провести окремі слідчі дії самостійно, прийнявши її до свого провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеев В.Н. Семиотика. – М.: Весь Мир, 2002 – 256 с.
2. Алексеев С.Н., Лазарева В.А. Процессуальное положение прокурора в стадии предварительного расследования в науке уголовного процесса // Право и политика. – 2001. – №8. – С.67-71.
3. Алексеев С.С. Общая теория социалистического права: Курс лекций. Вып. 1. – Свердловск: Изд-во юрид. ин-та, 1963. – 265 с.
4. Аленин Ю.П. Процессуальные особенности производства следственных действий. – Одеса: К-д, Центр.-Укр. изд-во, 2002. – 264 с.
5. Алиев Т.Т., Громов Н.А. Основные начала уголовного судопроизводства. – М.: Книга сервис, 2003. – 144 с.
6. Альперт С.А. Принцип объективной истины в советском предварительном следствии // Учен. зап. Харьк. юрид. ин-та. Вып. 16: Вопросы уголовного права, уголовного процесса и криминалистики. – Х.: Харьк. юрид. ин-т, 1962. – С. 44-55.
7. Альперт С.А. Принцип публичности (официальности) и его значение в деятельности советских органов предварительного расследования // Учен. зап. Харьк. юрид. ин-та. Вып. 9. – Х.: Харьк. юрид. ин-т, 1957. – С.49-60.
8. Арсеньев В.Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. – М.: Юрид. лит., 1964. – 177 с.
9. Бажанов С.В. Стоимость уголовного процесса: Автореф. дис... д-ра. юрид. наук: 12.00.09 / Владимир. юрид. ин-т Минюста России. – Н. Новгород, 2002. – 58 с.
10. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. Ч. I: Підручник. – Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2002. – 336 с.
11. Баулін О.В., Карпов Н.С. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2001. – 232 с.

- 12.Бахин В.П., Весельский В.К., Карпов Н.С. Проблемы оптимизации следствия // Современные проблемы криминалистики. Труды Академии Управления. – М., 1998. – С. 77-91.
- 13.Бедняков Д.И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. – М.: Юрид. лит., 1991. – 208 с.
- 14.Безлепкин Б.Т. Проблемы уголовно-процессуального доказывания // Советское государство и право. – 1991. – №8. – С. 98-105.
- 15.Безлепкин Б.Т. Уголовный процесс России. Общая часть и досудебные стадии: Курс лекций. – М.: Международный университет бизнеса и управления, 1998. – 319 с.
- 16.Белкин А.Р. Теория доказывания: Научно-методическое пособие. – М.: Норма, 2000. – 429 с.
- 17.Белкин Р.С. Криминалистика: Учебный словарь-справочник. — М. : Юристъ, 1999. – 268 с.
- 18.Белкин Р.С. Собираение, исследование и оценка доказательств: Сущность и методы. – М.: Наука, 1966.– 296 с.
- 19.Белоусов А.В. Процессуальное закрепление доказательств при расследовании преступлений. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 174 с.
- 20.Бирюков В.В. Криминалистически значимая информация в процессе расследования // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. – 2001. – №2. – С.219-223.
- 21.Бозров В. Лабиринты первой процессуальной стадии // Уголовное право. – 2005. – №2. – С.72-74.
- 22.Бондар Г.Ю. Міжвідомча слідчо-оперативна група: її склад і процедура створення // Вісник Нац. ун-ту внутр. справ. Вип.2. – Х., 2004. – С.109-115.
- 23.Борисов Г.А. О системе принципов, действующих в правовой сфере // Проблемы правоведения: Межведомственный науч. сб. Вып. 34. – К.: Изд-во Киевского гос.ун-та, 1976. – С.15-25.
- 24.Бринцев В. Система досудового слідства // Право України. – 1998. – №12. –

- С.99-103.
- 25.Брусницын Л.В. Меры пресечения – меры безопасности для участников уголовного процесса // Российская юстиция. – 2005. – №6. – С.22-24.
  - 26.Бурданова В.С. Поиски истины в уголовном процессе. – СПб.: Юридический центр «Пресс», 2003. – 262 с.
  - 27.Быховский И.Е. Соединение и выделение уголовных дел в советском уголовном процессе. – М.: Госюриздат, 1961. – 77 с.
  - 28.Вапнярчук В.В. Належне подання результатів оперативно-розшукової діяльності до органу дізнання, слідчого, суду як одна з умов їх використання при провадженні у кримінальних справах // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. Вип. 67. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. – С.144-151.
  - 29.Вапнярчук В.В. Особливості процесуального становища особи, яка провадить дізнання. – Х.: Торсинг, 2001. – 220 с.
  - 30.Варфоломеева Т.В. Защита в уголовном судопроизводстве. – К.: Рад. шк., 1998. – 204 с.
  - 31.Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. – М.: Юрид. лит., 1976. – 264 с.
  - 32.Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
  - 33.Весельський В.К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти). – К.: НВТ «Правник» – НАВСУ, 1999. – 126 с.
  - 34.Вильчик Т.Б. Обеспечение всесторонности, полноты и объективности исследования обстоятельств уголовного дела средствами прокурорского надзора: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Укр. юрид. акад. – Х., 1993. – 210 с.
  - 35.Винер Е.А. Уголовно-процессуальные принципы: вопросы системы и пределов действия // Юридична наука і проблеми формування

- демократичної правової держави Україна: Темат. зб. наук. праць / Відп. ред. М.І. Панов. – К.: ІСДО, 1993. – С. 111 – 116.
- 36.Виноградова О.І. Міжнародне співробітництво України у галузі боротьби зі злочинністю (кримінально-процесуальний аспект): Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – 230 с.
- 37.Вицин С. Институт возбуждения дела в уголовном судопроизводстве // Российская юстиция. – 2003. – №6. – С.54-56.
- 38.Владимиров Л.Е. Учение об уголовных доказательствах. – Тула: Автограф, 2000. – 464 с.
- 39.Волеводз А.Г. Правовое регулирование новых направлений международного сотрудничества в сфере уголовного процесса. – М.: Юрлитинформ, 2002. – 528 с.
- 40.Волженкина В.М. Нормы международного права в Российском уголовном процессе. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 359 с.
- 41.Волколуп О.В. Система уголовного судопроизводства и проблемы ее совершенствования. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 267 с.
- 42.Гавриш Т.С. Проблеми допустимості доказів, отриманих в ході міжнародної правової допомоги в кримінальних справах: Дис...канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2004. – 224 с.
- 43.Галаган В.И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Украинская акад. внутр. дел. – К., 1992. – 24 с.
- 44.Галаган В.І. Проблеми вдосконалення процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. – 300 с.
- 45.Галкин Б.А. Советский уголовно-процессуальный закон. – М.: Госюриздат, 1962. – 255 с.

- 46.Галкин Б.А. Советский уголовно-процессуальный закон: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Моск. гос. ун-т. – М., 1962.– 30 с.
- 47.Гевко В.В. Використання непроцесуальної інформації під час доказування у стадії попереднього розслідування: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Українська акад. внутр. справ. – К., 1996. – 20 с.
- 48.Гирько С.И. Роль и функции милиции в уголовном процессе России. – М.: Щит-М, 2005. – 232 с.
- 49.Глинська Н.В. Обґрунтування рішень у кримінальному процесі: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 20 с.
- 50.Глинська Н.В. Проблема обґрунтованості постанови слідчого про притягнення особи як обвинуваченого // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. праць. – Х., 2002. – Вип. 6. – С.155-163.
- 51.Гмирко В. Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристики, класифікація: Конспект проблемної лекції. – Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2002. – 63 с.
- 52.Гончаров І.Д. Кримінально-процесуальне право України. Досудове слідство: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 248 с.
- 53.Горбачев А.В. Признание доказательств недопустимыми в уголовном судопроизводстве: основания и процессуальный порядок: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Московская гос. юрид. академия. – М., 2004. – 213 с.
- 54.Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Элькинд П.С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. – Воронеж: Воронеж. ун-т, 1978.– 304 с.
- 55.Гошовський М.І., Кучинська О.П. Потерпілий у кримінальному процесі України. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 192 с.
- 56.Григорьев В.Н., Кузьмин Г.А. Правовые и организационные основы принятия решений в уголовном процессе (досудебные стадии). – М.: Юнити-Дана, Закон и право, 2003. – 136 с.
- 57.Григорьев В.Н., Селютин А.В. Подследственность в уголовном процессе

- (понятие, основания и порядок определения, проблемы разграничения): Учеб. пособие. – М.: ЮИ МВД РФ, Книжный мир, 2002. – 115 с.
- 58.Гриненко А.В. Система принципов уголовного процесса и ее реализация на досудебных стадиях: Автореф. дис... д-ра. юрид. наук: 12.00.09 / Воронеж. гос.ун-т. – Воронеж, 2001. – 42 с.
- 59.Гриненко А.В., Кожевников Г.К., Шумилин С.Ф. Принцип презумпции невиновности и его реализация в досудебном уголовном процессе. – Х.: Консум, 1997. – 97 с.
- 60.Грошевий Ю. Проблеми диференціювання порушень кримінально-процесуальних норм в доказуванні // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 3. – С.112-121.
- 61.Грошевий Ю. Проблеми удосконалення законодавства, що регулює кримінально-процесуальну діяльність // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2-3. – С.686-698.
- 62.Грошевий Ю., Стахівський С. Докази і доказування у кримінальному процесі: Наук.-практ. посібник. – К.: КНТ, Видавець Фурса С.Я., 2006. – 272 с.
- 63.Грошевий Ю.М. Конституція України і проблеми кодифікації кримінально-процесуального законодавства // Матеріали науково-практичної конференції “Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України: проблеми, досвід, перспективи” (25 червня 1997 р., Київ). Упорядник Ю.М. Грошевий. – Х.: Право, 1998. – С. 180-181.
- 64.Грошевой Ю.М. Проблеми нормативного регулювання діяльності органів попереднього розслідування у новому КПК України // Вісник Академії правових наук України. – 1994. – № 2. – С.138-147.
- 65.Грошевой Ю.М. Проблемы формирования судебного убеждения в уголовном судопроизводстве. – Х.: Вища школа, 1975. – 144 с.
- 66.Грошевой Ю.М. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе. – Х.: Вища школа, 1979. – 141 с.

- 67.Грошевой Ю.М. Теоретические проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве // Вопросы государства и права развитого социалистического общества: Тезисы респ. науч. конференции. Харьков, 24-26 сентября 1975 г. – Х.: Харьк. юрид. ин-т, 1975. – С.239-241.
- 68.Гуляев А.П. Следователь в уголовном процессе. – М.: Юрид. лит., 1981. – 192 с.
- 69.Гусаков А.Н. Следственные действия и тактические приемы. – М.: Юрид. лит., 1973. – 89 с.
- 70.Гуценко К.Ф., Головки Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств. – 2-е изд, доп. и испр. – М.: Зерцало-М, 2002. – 528 с.
- 71.Гущин А.Н., Громов Н.А., Царева Н.П. Оперативно-розыскная деятельность: совершенствование форм вхождения ее результатов в уголовный процесс: Учеб.-практ. пособие. – М.: Издатель Шумилова И.И., 2003. –117 с.
- 72.Давиденко С.В. Потерпілий як суб'єкт доказування // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – №3. – С.220-225.
- 73.Давлетов А.А. Основы уголовно-процессуального познания: Автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук / Высш. заочн. школа МВД РФ. – М., 1993. – 45с.
- 74.Давыдов П.М. Принципы советского уголовного процесса: Учеб. пособие. – Свердловск: Свердл. юрид. ин-т, 1957. – 51 с.
- 75.Дадонов В.Н., Крутских В.Е. Прокуратура в России и за рубежом. Сравнительное исследование / Под ред. С.И. Герасимова. – М.: НОРМА, 2001. – 192 с.
- 76.Демин В., Катышев М, Ларин Ю, Платонов В., Слинко М. Проблемы следствия в свете нового УПК РФ / "Вестник аналитики"– 2003. – № 13 (3-2003) // http://www.isoa.ru/articles.php?binn_rubrik_pl_articles=225.
- 77.Демократические основы советского социалистического правосудия / Под ред. М.С. Строговича. – М.: Наука, 1965. – 392 с.

78. Денисов С.А. Законность и обоснованность соединения и выделения уголовных дел. – М.: Юрлитинформ, 2004. – 192 с.
79. Деришев Ю. Следственный судья в досудебном производстве // Уголовное право. – 2004. – №3. – С.79-81.
80. Деришев Ю. Стадия возбуждения уголовного дела – реликт «социалистической законности» // Российская юстиция. – 2003. – №8. – 34-36.
81. Джатиев В.С. Познание и доказывание в советском уголовном процессе // Правоведение. – 1983. – №6. – С. 63-71.
82. Джига М.В. Забезпечення правового статусу обвинуваченого у процесі досудового розслідування: проблеми законності та доцільності. – К.: Вид. Паливода А.В., 2005. – 168 с.
83. Дидоренко Е.А., Кириченко С.А., Розовский Б.Г. Процессуальный статус ОРД в уголовном судопроизводстве. – Луганск: РИО ЛИВД, 2000. – 95 с.
84. Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса. – М.: Юрид. лит., 1971. – 199 с.
85. Доказывание в уголовном процессе: традиции и современность / Под ред. В.А. Власихина. – М.: Юристъ, 2000. – 272 с.
86. Доля Е.А. Использование в доказывании результатов оперативно-розыскной деятельности. – М.: Спарк, 1996. – 111 с.
87. Домбровский Р.Г. Познание и доказывание в расследовании преступлений: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Киев. гос. ун-т. – К., 1990. – 44 с.
88. Дорохов В.Я. Возбуждение уголовного дела как первоначальная часть стадии предварительного расследования в советском уголовном процессе // Учен. зап. Пермского ун-та. – Вып.4. – Т.10. – Пермь, 1955. – С.114-117.
89. Доспулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии. – М.: Юрид. лит., 1976. – 112 с.
90. Дроздов О.М. Джерела кримінально-процесуального права України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім.

- Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 21 с.
91. Дубинский А.Я. Исполнение процессуальных решений следователя: правовые и организационные проблемы. – К.: Наукова думка, 1984. – 183с.
92. Дубинский А.Я. Производство предварительного расследования органами внутренних дел. – К.: КВШ МВД УССР, 1987. – 84 с.
93. Дубинский А.Я., Сербулов В.А. Привлечение в качестве обвиняемого. – К.: КВШ МВД УССР, 1989. – 56 с.
94. Дубонос Е.С. Основы оперативно-розыскной деятельности: Курс лекций. – М.: Книжный мир, 2004. – 184 с.
95. Дубровский Д.И. Информация, сознание, мозг. – М.: Высшая школа, 1980. – 286 с.
96. Дулов А.В. Основы психологического анализа на предварительном следствии. – М.: Юрид. лит., 1973. – 168 с.
97. Дулов А.В. Судебная психология. – Минск: Высшая школа, 1970. – 392 с.
98. Душейко Г.О. Організаційно-тактичні питання реалізації оперативно-розшукової інформації в стадії порушення кримінальної справи // Конституційні гарантії захисту людини у сфері правоохоронної діяльності: Матеріали наук.-практ. конф. (24-25 вересня 1999 року). – Дніпропетровськ, 1999. – С.359-362.
99. Душейко Г.О. Про правове та відомче урегулювання порядку надання результатів оперативно-розшукової діяльності органам дізнання, слідчому, прокурору та суду // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2000. – №2. – С.181-191.
100. Еникеев М.И. Основы юридической психологии: Учебник для вузов. – М.: Приор, 2001. – 416 с.
101. Ершов В.В. Место и роль суда в правовом государстве // Правоведение. – 1991. – №5. – С.15-19.
102. Євграфов П.Б. Система радянського законодавства: Текст лекції. – Х.:

- Юридичний інститут, 1990. – 60 с.
103. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13.12.57 р. // Міжнародне співробітництво України у правовій сфері. – 2-ге вид. – Львів: Кальварія, 2001. – С.93-108.
104. Жилина Л.С. Прокурорский надзор за соблюдением законов при производстве следственных действий: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. Украины им. Ярослава Мудрого. – Х., 1998. – 213 с.
105. Жогин Н.В. Прокурорский надзор за предварительным расследованием уголовных дел. – М.: Юрид. лит., 1968. – 264 с.
106. Завалишина Д.Н., Ломов Б.Ф., Рубахин В.Ф. Уровни и этапы принятия решения // Проблемы принятия решения: Сб. статей. – М.: Наука, 1976. – С.16-32.
107. Загальна теорія держави і права: Підручник / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.; За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с.
108. Зажицкий В. Оперативно-розыскная деятельность и уголовное судопроизводство // Российская юстиция. – 2001. – №3. – С.45-47.
109. Зажицкий В.И. Истина и средства ее установления в УПК РФ: теоретико-правовой анализ // Государство и право. – 2005. – №6. – С.67-74.
110. Зажицкий В.И. Объяснения в уголовном процессе // Советская юстиция. – 1992. – №6. – С. 10-11.
111. Заика Ю.А. Теоретические и практические проблемы реализации принципов непосредственности и устности в советском уголовном судопроизводстве: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Киевский ордена Ленина и ордена Октябрьской Революции гос. ун-т им. Т.Г. Шевченко. – К., 1986. – 19 с.
112. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1972–2004). – Х.: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2004. – 576 с.
113. Зеленецкий В.С. Возбуждение уголовного дела. – Х.: КримАрт, 1998. –

340 с.

114. Зеленецкий В.С. Прокурорский надзор за исполнением закона о всестороннем, полном и объективном исследовании обстоятельств уголовного дела в стадии предварительного расследования: Учеб. пособие. – Х.: Ин-т повыш. квалификации район. и гор. прокуроров при Прокуратуре СССР, 1990. – 92 с.
115. Зеленецкий В.С. Прокурорский надзор за исполнением органами дознания и досудебного следствия законов при приеме, регистрации, проверке и разрешении заявлений и сообщений о преступлениях. – Х.: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. – 400 с.
116. Зеленецкий В.С. Процессуальные правила возбуждения уголовного дела // Весы Феиды. – 2004. – № 3-4. – С.5-16.
117. Зеленецький В.С. Пізнання в кримінальному процесі // Рад. право. – 1977. – №4. – С.73- 76.
118. Зеленецький В.С. Поняття дізнання і його види // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – №4. – С.106-110.
119. Зеленецький В.С. Поняття і природа дослідчого кримінального процесу // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – №2. – С.157-165.
120. Зозулинський О. Теорія і практика бригадного методу розслідування // Радянське право. – 1971. – №4. – С.36-39.
121. Золотых В.В. Проверка допустимости доказательств в уголовном процессе. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – 288 с.
122. Зыкин В. Возвращение прокурором дел для дополнительного расследования // Законность. – 2005. – № 5. – С.32-35.
123. Зыкин В. Необходимо восстановить институт возвращения судом уголовных дел для дополнительного расследования // Законность. – 2005. – №8. – С.33-35.
124. Иванова Т.Ю. Участие прокурора в доказывании на предварительном

- следствии: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Самарский гос. ун-т. – Самара, 1998. – 16 с.
125. Игнатов С.Д. Следователь – субъект уголовно-процессуального доказывания: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 /Сарат. юрид. ин-т. – Саратов, 1989. – 26 с.
126. Инструкция о порядке представления результатов оперативно-розыскной деятельности органу дознания, следователю или в суд: Согл. с Ген. прокурором РФ и утв. совмест. приказом ФСНП России, ФСБ России, МВД России, ФСО России, ФСП России, ГТК России, СВР России от 13 мая 1998 г. № 175/226/336/201/286/410/56
127. Інструкція “Про взаємодію правоохоронних та інших державних органів України у боротьбі із злочинністю” від 10 серпня 1994 року № 4348/138/151/11-2-2870/172/148-407/2-90-442.
128. Інструкція “Про порядок зносин органів внутрішніх справ України з компетентними правоохоронними органами іноземних держав з питань запобігання, розкриття та розслідування злочинів”. Затверджена наказом МВС України від 6 вересня 1995 року № 600.
129. Інструкція “Про порядок підготовки, передачі та виконання органами прокуратури України звернень про правову допомогу у кримінальних справах”. Затверджена наказом Генерального прокурора України від 28 жовтня 2002 року №8/1.
130. Інструкція з організації діяльності органів досудового слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ України у розкритті та розслідуванні злочинів. Затверджена Наказом МВС України від 25 грудня 2003 року № 1600.
131. Інструкція щодо провадження дізнання у кримінальних справах в системі Служби безпеки України. Затверджена Наказом Голови СБ України від 5 листопада 1998 року №160.
132. Іщенко В.М. Протоколи слідчих дій та інші документи як джерела

- доказів у кримінальному судочинстві: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. / Нац. юрид. акад. Укр. ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2001. – 189 с.
133. Каз Ц.М. Субъекты доказывания в советском уголовном процессе. – Саратов: Сарат. ун-т, 1968. – 68 с.
134. Каретников А.С. Производство по делу, возвращаемому для дополнительного расследования. – Саратов: Сарат. ун-т, 1981. – 110 с.
135. Карнеева Л.М. Доказательства в советском уголовном процессе. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1988. – 65 с.
136. Карнеева Л.М. Нужна ли стадия возбуждения уголовного дела // Соц. законность. – 1990. – №5. – С.49-50.
137. Карпов Н.С. Криминалистическое изучение преступной деятельности, средств и методов борьбы с ней (данные эмпирических исследований). – К.: Изд-во НАВСУ, 2004. – 218 с.
138. Карякин В.В., Махов В.Н. Возбуждение уголовных дел о налоговых преступлениях. – М.: Юрлитинформ, 2005. – 208 с.
139. Каткова Т.В. Проблемы реализации принципа непосредственности исследования доказательств на досудебном следствии: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ун-т внутр. дел. – Х., 1997. – 195 с.
140. Кертес И. Тактика и психологические основы допроса. – М.: Юрид. лит., 1965. – 164 с.
141. Кипнис Н.М. Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве. – М.: Юристь, 1995. – 128 с.
142. Кириченко С.А. О так называемой «легализации» ОРД // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. – 2001. – №1. – С.99-105.
143. Кишиев А. А. Теоретические, правовые основы, проблемы производства дознания и предварительного следствия в органах внутренних дел: Автореф. дис... д-ра юрид. наук / МГУ. – М., 1991. – 33 с.
144. Клочков В.Г. Судебный контроль за соблюдением законности и обоснованности избрания меры пресечения – заключение под стражу //

- Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. Вип.4.– Луганськ.: РВВ ЛІВС, 1998. – С. 112-115.
145. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – ст.1122.
146. Козій В. Об'єднання і виділення кримінальних справ // Прокуратура, людина, держава. – 2005. – №5. – С.73-80.
147. Козьяков И.Н. Оценка перспективы оперативно-розыскной информации в процессе ее использования // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ України. Вип. 4. – Луганськ: РВВ ЛІВС, 1998. – С.156-162.
148. Колбая Г.Н. Соотношение предварительного следствия и судебного разбирательства. – М.: Юрид. лит., 1975. – 152 с.
149. Колдин В.Я. Уровни уголовно-процессуального доказывания // Сов. государство и право. – 1974. – №11. – С.86–91.
150. Колодій А.М. Принципи права України. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
151. Колодяжный В.А. Возбуждение уголовного дела: проблемы теории и практики. – Луганск: РИО ЛИВД, 1999. – 148 с.
152. Колоколов Н.А. Методика проведения основных судебно-контрольных действий в стадии предварительного расследования: Науч.-практ. пособие. – М.: Юрлитинформ, 2004. –192 с.
153. Комиссарова Я.В., Семенов В.В. Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений. – М.: Юрлитинформ, 2004. – 224 с.
154. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. В.И. Радченко; науч. ред. В.Т. Томин, М.Н. Поляков. – М.: Юрайт-Издат, 2004. – 1365 с.
155. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. д.ю.н., проф. А.Я. Сухарева. – 2-е изд., перераб. – М.: Норма, 2004. – 1104 с.

156. Комюніке секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі “Кехайнов проти Болгарії” // Юридичний вісник України: Юридично-правовий банк. – 2005. – 16-22 липня. – С.31-32.
157. Кондратьев О.В. Організаційно-правові проблеми судового контролю: Автореф. дис... канд. юрид наук: 12.00.10 / Нац. юрид. акад України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 21 с.
158. Кондратьев Р., Гернего О. Принципи права та їх роль у регулюванні суспільних відносин // Право України. – 2000. – № 2. – С.43-45.
159. Коновалова В.Е. Правовая психология: Учеб. пособие. – 2-е изд., испр. и доп. – Х.: Консум, 1997. – 160 с.
160. Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю. Основы юридической психологии: Учебник. – Х.: Одиссей, 2005. – 352 с.
161. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.– ст. 141.
162. Концепція розвитку законодавства України на 1997-2005 роки: Монографія / Авт. кол.: Опришко В.Ф., Єрофеев М.І., Лисиченко В.К., та ін. – К.: Верховна Рада України. Інститут законодавства, 1997. – 122 с.
163. Концепція судово-правової реформи в Україні: Схвалена Постановою Верховної Ради України від 28.04.92 // Зібрання законодавства України. – 2001.- Т.4 – 4 (ПВР) 6.
164. Корневский Ю.В. Судебная практика и совершенствование предварительного расследования. – М.: Юрид. лит., 1974. – 112 с.
165. Корневский Ю.В., Токарева М.Е. Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в доказывании по уголовным делам: Метод. пособие. – М.: Юрлитинформ, 2000. – 152 с.
166. Костенко О.М. Роль доктрини в кримінальному праві // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку: Матеріали міжвузівської наукової студентської конференції / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голов.

- ред.) та ін. – К., 2000. – Вип. 1. – С. 26-28.
167. Косюта М.В. Проблеми та шляхи розвитку прокуратури України в умовах побудови демократичної правової держави: Дис... дра юрид. наук: 12.00.01 / Одеська нац. юрид. акад. – Одеса, 2002. – 467 с.
168. Кравчук С. Міжнародна правова допомога у кримінальних справах // Право України. – 1999. – №12. – С.59-61.
169. Крашенников Н.И. Использование результатов оперативно-розыскных мероприятий в следственной и судебной практике // Известия ВУЗов. Правоведение. – 2001. – №3. – С.163-177.
170. Кримінальний процес України: Підручник / За ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Х.: Право, 2000. – 496 с.
171. Кримінально-процесуальний кодекс України, затверджений Законом від 28.12.60 // Відомості Верховної Ради. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
172. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. – К.: Форум, 2003. – 944 с.
173. Кругликов А. Начало предварительного следствия органом дознания как форма его взаимодействия со следователем // Уголовное право. – 2005. – № 2. – С.86-88.
174. Кудрявцев В.Н. Стратегии борьбы с преступностью. –2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 2005. – 366 с.
175. Кузнецов Н.В., Зинатуллин Т.З. Рецензия на книгу: А.А. Тарасов. “Расследование преступлений группой следователей: процессуальные и тактико-психологические проблемы” (Самара: Изд-во «Самарский университет», 2000. – 132 с.) // Российский следователь. – 2001. –№5. – С.11-12.
176. Кузнецов Н.П. Доказывание в стадии возбуждения уголовного дела: Учеб. пособие. – Воронеж: Воронеж. ун-т, 1983. – 117 с.
177. Кузьмічов В.С., Черноус Ю.М. Слідча діяльність: характеристика та

- напрями удосконалення. – К.: ЗАТ “НІЧЛАВА”, 2005. – 448 с.
178. Курс советского уголовного процесса / Под ред. А.Д. Бойкова и И.И. Карпеца. – М.: Юрид. лит., 1989. – 640 с.
179. Курылев С.В. Основы теории доказывания в советском правосудии. – Минск: Изд-во БГУ, 1969. – 203 с.
180. Куценко О. Протокол здійснення оперативно-розшукових заходів – новий вид доказів у кримінальному судочинстві // Вісник прокуратури. – 2002. – № 2. – С.41-43.
181. Куцова Є.Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе. – М.: МГУ, 1972. – 112 с.
182. Куцова Э.Ф. Следственные действия: понятие, обеспечение прав личности при их совершении // Вестник Московского ун-та. Сер.11. Право. – 1991. – №1. – С.32-37.
183. Ларин А.М. Работа следователя с доказательствами. – М.: Юрид. лит., 1966. – 156 с.
184. Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. – М.: Юрид. лит., 1970. – 223 с.
185. Ларин А.М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции. – М.: Юрид. лит., 1986. – 159 с.
186. Ларин А.М. Уголовный процесс: структура права и структура законодательства. – М.: Наука, 1985. – 241 с.
187. Ларин А.М., Мельникова В.М., Савицкий В.М. Уголовный процесс России: Лекции-очерки / Под ред. проф. В.М. Савицкого. – М.: БЕК, 1997. – 324 с.
188. Левченко О.В. Уголовно-процессуальное познание и его роль в установлении истины по делу // Государство и право. – 2003. – №4. – С.68-75.
189. Лейст О.Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2002. – 288 с.

190. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М.: Изд-во МГУ, 1972. – 574 с.
191. Либус И. Охрана прав личности в уголовном процессе. – Ташкент: Узбекистан, 1975. – 136 с.
192. Лившиц В.Я. Принцип непосредственности в советском уголовном процессе. – М.-Л.: АН СССР, 1949. – 208 с.
193. Лившиц Р.З. Теория права: Учебник. – М.: БЕК, 1994. – 208 с.
194. Лисиченко В.К. Криминалистическое исследование документов (правовые и методологические проблемы): Автореф. дисс... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Киев. гос. ун-та ім. Т.Г. Шевченко. – К., 1974. – 64 с.
195. Литвиненко В. Реформування системи правоохоронних органів України та міжнародний досвід трансформації поліції в країнах центральної східної Європи // Стратегічна панорама. – 2005. – №3. – С.193-200.
196. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій. – К.: Істина, 2005. – 456 с.
197. Лобойко Л.М. Принцип диспозитивності в кримінальному процесі України. – Дніпропетровськ.: Юрид. акад. М-ва внутр. справ; Ліра лтд. – 2004. – 216 с.
198. Лобойко Л.М. Стадії кримінального процесу: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 176 с.
199. Лузгин И.М. Расследование как процесс познания: Учеб. пособие. – М.: ВШ МВД СССР, 1969. – 179 с.
200. Лукашевич В.Г. Методологічні проблеми оптимізації пізнавальної діяльності з розслідування злочинів // Криміналістичний вісник. – 2005. – №1. – С.18-24.
201. Лукашук И.И. Нормы международного права в международной нормативной системе. – М.: Спарк, 1997. – 322 с.
202. Лукис Г. Лукайдес. Справедливое Судебное разбирательство (комментарий к п. 1 ст. 6 Европейской конвенции о защите прав человека и

- основных свобод) // Российская юстиция. – 2004. – №2. – С. 8-20
203. Лупинская П.А. Доказывание в советском уголовном процессе. – М.: ВЮЗИ, 1966. – 56 с.
204. Лупинская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и формы. – М.: Юрид. лит., 1976.– 167 с.
205. Лупинская П.А. Уголовно-процессуальное право: Учебник. – М.: Юристъ, 2001. – 368 с.
206. Мавлюдов А.К. Осмотр места происшествия по делам об авариях на водном транспорте. – Саратов: Сарат. ун-т, 1985.
207. Мазан В.Б. Організаційні та процесуальні проблеми вдосконалення діяльності органів дізнання: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 21 с.
208. Макаренко Є.І., Лобойко Л.М., Тертишник В.М., Ліпінський В.В., Шиян А.Г. Дізнання в міліції та в митних органах: Навч. посібник. – Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2003. – 452 с.
209. Макаркин А.И. Состязательность на предварительном следствии. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 265 с.
210. Макарова Т.А. Использование в ходе предварительного следствия материалов аудио- и видеозаписи: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Удмуртский гос. ун-т. – Ижевск, 2004. – 23 с.
211. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. – Х.: Право, 2002.– 328 с.
212. Малько А.В. Правовая жизнь // Общественные науки и современность. – 1999.– № 6.– С.65-75.
213. Маляренко В.Т. Конституційні засади кримінального судочинства. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 318 с.
214. Маляренко В.Т. Кримінальний процес України: стан та перспективи розвитку: Навч. посібник: Вибрані наукові праці. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2004. – 600 с.

215. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 35 с.
216. Маляренко В.Т. Поняття, загальна характеристика та класифікація основних засад кримінального судочинства // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – №1 (11). – С.40-44.
217. Маляренко В.Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: Теорія, історія і практика. – К.: Видавничий дім “ІН Юре”, 2004. – 544 с.
218. Маляренко В.Т., Вернидубов І.В. Прокурор у кримінальному судочинстві: Деякі проблеми та шляхи їх вирішення. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 240с.
219. Манаев Ю.В., Репкин Л.М. Составление процессуальных актов следствия: Учеб. пос. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1981. – 104 с.
220. Манова Н.С. Досудебное и судебное производство: сущность и проблемы дифференциации процессуальных форм. – Саратов: ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2003. – 228 с.
221. Мариненко О. МВС уповноважене заявити... // Дзеркало тижня. – 14 квітня 2007. – № 14.
222. Маркуш М.А. Принцип змагальності у кримінальному процесі: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2006. – 21 с.
223. Мартынич Е.Г., Радьков В.П., Юрченко В.Е. Охрана прав и законных интересов личности в уголовном судопроизводстве. – Кишинев: Штиинца, 1982. – 188 с.
224. Марчук І.П. Проблеми створення та діяльності слідчо-оперативних груп // Наукові та методичні проблеми підготовки спеціалістів-юристів: Зб. наук. ст. – Херсон: АЙЛАНТ, 2000. – С.161-164.

225. Мельник В.В. Искусство доказывания в состязательном уголовном процессе. – М.: Дело, 2000. – 496 с.
226. Мирошниченко Т.Н. К вопросу о понятии, способах нормативного закрепления и системе принципов уголовного процесса // Проблемы законности. Вып. 29. – Х., 1995. – С.118-123.
227. Митний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 38-39. – Ст. 288.
228. Михайленко А.Р. Возбуждение уголовного дела в советском уголовном процессе. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1975. – 151 с.
229. Михайленко А.Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан. – К.: Юринком Интер, 1999. – 448 с.
230. Михайлов А.И. Отдельное поручение следователя. – М.: Юрид. лит., 1971. – 68 с.
231. Михеенко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. – К.: Вища школа, 1984. – 133 с.
232. Михеєнко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 240 с.
233. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
234. Михеєнко М.М., Шибіко В.П., Дубинський А.Я. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / Відп. ред. В.Ф. Бойко, В.Г. Гончаренко. – К.: Юрінком Інформ, 1999. – 627 с.
235. Мірошниченко Т.М., Філін Д.В. Система принципів кримінального процесу: Конспект лекції. – Х.: НЮАУ, 1995. – 39 с.
236. Морозов В.Д., Морозов В.В. Диалектика: системы и развитие. – Минск: Высшая школа, 1978. – 224 с.
237. Москалькова Т.Н. Этика уголовно-процессуального доказывания (стадия предварительного расследования). – М.: Спарк, 1996. – 124 с.
238. Мотовиловкер Я.О. Некоторые аспекты вопроса о допустимости

- (недопустимости) источников доказательств в советском уголовном судопроизводстве // Доказывание по уголовным делам: Межвуз. сборник. – Красноярск, 1986. – С.55-57.
239. Мотовиловкер Я.О. О принципах объективной истины, презумпции невиновности и состязательности процесса. – Ярославль: Изд-во Ярославльского гос. ун-та, 1978. – 96 с.
240. Муравин А.Б. Уголовный процесс: Учеб. пособие. – Х.: Одиссей, 2000. – 400 с.
241. Мухин И.И. Объективная истина и некоторые вопросы оценки судебных доказательств при осуществлении правосудия. – Л.: Изд-во Лен. ун-та, 1971. – 183 с.
242. Некрасов С.В. Юридическая сила доказательств в уголовном судопроизводстве: Науч.-практ. пособие. – М.: Экзамен, 2004.– 128 с.
243. Немов Р.С. Психология: Учебник для студентов высш. педагогич. учеб. заведений: В 3 кн. – 4-е изд. – Кн. 1: Общие основы психологии. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2002. – 688 с.
244. Ницевич И.Г., Зеленецкий В.С. Категориальная структура познания в юридическом процессе // Проблемы соц. законности: Респ. межведомств. научн. сб. – Х., 1983. – Вып. 11. – С.25-33.
245. Новик В.В. Криминалистические аспекты доказывания по уголовным делам: проблемы теории и практики. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2005. – 471 с.
246. Нор В., Грищук В., Кир'яков В. Недержавна правова діяльність (правова концепція) // Право України. – 1992. – №2. – С. 23-25.
247. О частной детективной и охранной деятельности в Российской Федерации: Закон Российской Федерации № 2487-1 от 11 марта 1992 г.
248. Об оперативно-розыскной деятельности: Федеральный Закон Российской Федерации от 12 августа 1995 года №114-ФЗ.
249. Образцов В.А., Богомолова С.Н. Криминалистическая психология:

- Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2002. – 447 с.
250. Обуховский В.А. Уголовные доказательства в истории и советском праве. – Х.: Юрид. изд-во НКЮ, 1926. – 187 с.
251. Общая теория государства и права. Академический курс в 3 т. / Отв. ред. проф. М.Н. Марченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2002. – Т.2. – 528 с.
252. Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация. – М.: Инфра-М, 2000. – 367 с.
253. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – 4-е изд., доп. – М.: Азбуковник, 1997. – 939 с.
254. Оперативно-розыскная деятельность: Учебник / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, В.С. Синилова, А.Ю. Шумилова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 848 с.
255. Определение Конституционного суда Российской Федерации «Об отказе в принятии к рассмотрению жалобы гражданина Каланчева Вадима Анатольевича на нарушение его конституционных прав положениями статей 8 и 9 Федерального закона “Об оперативно-розыскной деятельности”» от 24 ноября 2005 г. № 448-0 // http://www.ksrf.ru:8081/SESSION/S__atHZg5kx/PILOT/main.htm
256. Определение Конституционного суда РФ «Об отказе в принятии к рассмотрению жалобы гражданина Барковского Константина Олеговича на нарушение его конституционных прав частью четвертой статьи 127 УПК РСФСР, пунктом 1 части первой статьи 6 и пунктом 3 части первой статьи 7 Федерального закона «Об оперативно-розыскной деятельности»» от 1 декабря 1999 г. № 211-0 // *Собрание законодательства РФ* . – 2000. – № 10. – Ст.1164.
257. Определение Судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда РФ от 3 сентября 2004 г. №47-004-75 (Извлечение) // *Бюллетень*

- Верховного Суда Российской Федерации. – 2005. – №5. – С.23-24.
258. Определение Судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда РФ от 18 августа 2004 г. № 41-О04-8СП (Извлечение) // Бюллетень Верховного Суда Российской Федерации. – 2006. – №1. – С.25.
259. Орлов Ю.К. Структура судебного доказывания и понятие судебного доказательства // Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 28. – М.: Юрид. лит., 1978.– С. 86-101.
260. Основы теории познания: Учеб. пос. / Б.И Липский, С.С. Гусев, Ю.М. Шилков и др.; Б.И. Гусев (ред.) – СПб.: Санкт – Петербург. ун-т, 2000. – 332 с.
261. Охранно-сыскная деятельность в других странах / <http://www.ОХРАНА.ru/view.asp?1646>.
262. Пашковський М.І. Особливості доказування у кримінальних справах, пов'язаних з наданням міжнародної правової допомоги: Автореф. дис... канд. юрид. наук:12.00.09. – К., 2003. – 21 с.
263. Петрухин И.Л. Причины следственных ошибок // Советское государство и право. – 1970. – №5. – С. 108-110.
264. Петуховский А.А., Якупов Р.Х. Дополнительное расследование уголовных дел: вопросы совершенствования правового регулирования и правоприменения этого института // Совершенствование уголовно-процессуальной деятельности органов внутренних дел: Труды Академии МВД СССР. – М., 1984. – С.58-67.
265. Пивоваров В.В., Щербина Л.І. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ. – Х.: Право, 2006. – 176 с.
266. Писарчук С. Досудове слідство: сучасність і перспективи // Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична. – 2004. – Вип. 39. – С. 439-442.
267. Питання посилення боротьби з корупцією та іншими злочинами в сфері економіки: Указ Президента України № 484/94 від 27 серпня 1994 року.
268. Півненко В.П., Мірошніченко Є.О. Впровадження конституційних

- принципів змагальності сторін на стадії досудового слідства: проблеми та шляхи їх вирішення // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – №2. – С.48-52.
269. Піскун С.І. Деякі питання підвищення ефективності виконання окремих доручень та доручень слідчого // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 1999. – №2. – С.137-138.
270. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі. – Х.: Арсіс, ЛТД, 2007. – 576 с.
271. Погорецкий Н.А. Отдельное поручение следователя: проблемы законодательного регулирования и практика исполнения // Проблемы законности. Вип.48. – Х., 2001. – С.138-146.
272. Погорецький М. Докази у кримінальному процесі // Вісник прокуратури. – 2003. – №2. – С.59-64.
273. Погорецький М.А. Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система. – Х.: Арсіс, 2002. – 160 с.
274. Погорецький М.А. Співвідношення пізнання і доказування в кримінальному процесі та місце в них оперативно-розшукової діяльності // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. праць. Інститут вивчення проблем злочинності. Вип.7. – Х.: Право, 2003. – С.115-132.
275. Поленина С.В. Теоретические проблемы системы советского законодательства. – М.: Наука, 1979. – 206 с.
276. Положення про органи досудового слідства в системі Міністерства Внутрішніх справ України. Затверджене Наказом МВС України від 25 грудня 2003 року № 1600.
277. Поляков А.В. Общая теория права: Феноменолого-коммуникативный подход: Курс лекций. – 2-е изд., доп. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 845 с.
278. Поляков М.П. Концепция уголовно-процессуальной интерпретации результатов оперативно-розыскной деятельности // Государство и право. –

2005. – №11. – С.47-51.
279. Полянський Ю.Є., Долежан В.В. Акти прокуратури: підготовка і внесення: Навч. посібник. – Одеса: Юридична література, 2003. – 248 с.
280. Порубов Н.И. Научные основы допроса на предварительном следствии. – 3-е изд., перераб.– Минск: Высшая школа, 1978. – 176 с.
281. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 14 января 2000 года № 1-П «По делу о проверке конституционности отдельных положений УПК РСФСР, регулирующих полномочия суда по возбуждению уголовного дела в связи с жалобой И.П. Смирновой и запросом Верховного суда Российской Федерации» // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2000. – № 5. – Ст. 611.
282. Постановление Конституционного Суда РФ от 8 декабря 2003 г. № 18-П «По делу о проверке конституционности положений статей 125, 219, 227, 229, 236, 237, 239, 246, 254, 271, 378, 405 и 408, а также глав 35 и 39 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с запросами судов общей юрисдикции и жалобами граждан» // Собрание законодательства Российской Федерации. – 22 декабря 2003. – № 51. – Ст.5026
283. Пояснительная записка по проекту Федерального закона “О негосударственной (частной) охранной и негосударственной (частной) сыскной деятельности в Российской Федерации” // <http://www.akdi.ru/GD/proekt/092892cm.shtm>.
284. Право Европейского Союза: Учебник для вузов / Под ред. С.Ю. Кашкина. – М.: Юристъ, 2002. – 925 с.
285. Присяжнюк Т.І. Правовий статус потерпілого: проблеми та перспективи // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – №8. – С.36-38.
286. Про адвокатуру: Закон України від 19.12.1992 р. // Відомості Верховної Ради. – 1993.– № 9. – Ст.62.
287. Про вдосконалення реагування на повідомлення про злочини, інші

- правопорушення і події та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України: Наказ Міністра МВС України № 1155 від 04.10.2003р.
288. Про взаємодію правоохоронних та інших державних органів України у боротьбі із злочинністю: Інструкція МВСУ/СБУ/ДКСОДКУ/ДМКУ/НГУ/МОУ/МЮУ № 4348/138/151/11-2-2870/172/48-407/2-90-442 від 10.08.94. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 21 вересня 1994 р. за № 225/435.
289. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного суду України від 1 листопада 1996 року №9.
290. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-ХІІ (Із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 6 квітня 2000 року № 1642-ІІІ, від 7 лютого 2002 року № 3047-ІІІ) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №48. – Ст.20.
291. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.
292. Про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю: Наказ Генерального прокурора України № 2 від 21 лютого 2000 р.
293. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 р. // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 4. – ст. 20.
294. Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією: Указ Президента України №84/2003 від 6 лютого 2003 р.
295. Про обов'язковий примірник документів: Закон України від 9 квітня 1999 року № 595-ХІV // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 22-23. – Ст.199.
296. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого

- 1992 року № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради. – 1992. №22. – Ст.303.
297. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 року // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 35. – Ст.358.
298. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання і досудове слідство: Наказ Генерального прокурора України від 19 вересня 2005 року №4 гн.
299. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство: Наказ Генерального прокурора України №4 від 28.10.2002 р.
300. Про організацію роботи органів прокуратури у здійсненні нагляду за додержанням і застосуванням законів: Наказ Генерального прокурора України від 28 жовтня 2002 року №3.
301. Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 квітня 2003 р. №4 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – №3 – С.6-10.
302. Про практику застосування судами України законодавства, що регулює повернення кримінальних справ на додаткове розслідування: Постанова Верховного Суду України від 11 лютого 2005 р. №2 // Юридичний вісник України: Інформаційно-правовий банк. – 2005. – №17. – 30 квітня-6 травня. – С.20-23.
303. Про судоустрій України: Закон України // Голос України. – 19 березня 2002 року. – №51.
304. Проект Закону України “Про прокуратуру” № 3757 станом на 6 березня 2006 р. – К., 2006.
305. Проект Закону України “Про статус слідчих” № 2712-IV станом на 10 березня 2006 р.

306. Проект Кримінально-процесуального кодексу України 1233 від 13.12.2007. – К., 2007.
307. Процессуальное право: Энциклопедический словарь / Под ред. Т.Е. Абовой, П.А. Лупинской, Т.Г. Морщаковой и др. – М.: НОРМА, 2003. – 608 с.
308. Процесуальна регламентація оперативно-розшукової діяльності потребує завершення: Наукова доповідь / Авт. кол.: Е.О. Дідоренко, С.О. Кириченко, Б.Г. Розовський. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2002. – 32с.
309. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей: Учеб. пос. – М.: ВШ МООП СССР, 1967. – 291 с.
310. Рахунов Р.Д. Независимость судей в советском уголовном процессе (Правовые вопросы). – М.: ВНИИ ПП, 1972. – 189 с.
311. Репешко П.И. Принципы уголовного процесса в стадии судебного разбирательства уголовного дела в суде первой инстанции Украины. – Николаев: Атолл, 2001. – 258 с.
312. Решетникова И.В., Ярков В.В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России. – М.: Норма, 1999. – 302 с.
313. Ривлин А., Альперт С., Бажанов М. О доказательствах в советском уголовном процессе // Соц. законность. – 1963. – №9. – С.40-42.
314. Ривлин А.Л. Понятие и система принципов советского правосудия // Ученые записки. Харьковский юридический институт. Кафедра уголовного права и процесса, кафедра криминалистики. Вып. 16. – Х., 1962.– С. 28-43.
315. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003
316. Робозеров А. Ф. Оперативно-розыскные меры в системе судебного

- доказывания // Правоведение. – 1978. – № 6. – С. 106-108.
317. Романюк Б. Проведення розслідування у кримінальній справі групою слідчих. Організаційно-правові питання // Прокуратура, людина, держава. – 2004. – №8. – С.65-73.
318. Рузавин Г.И. Логика и основы аргументации: Учебник для вузов. – М.: Проект, 2003. – 304 с.
319. Рыжаков А.П. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Норма, 2002. – 1024 с.
320. Савицкий В. М. Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве. – М.: Наука, 1975. – 384 с.
321. Савицкий В.М. О принципах уголовного процесса // Пробл. кодификации уголовно-процессуального права: Сб. ст. / Ред. кол.: Савицкий В.М., Ларин А.М. и др. – М.: ИГП АН СССР, 1987. – С.20-37.
322. Савицкий В.М. Уголовный процесс России на новом витке демократизации // Государство и право. – 1994. – №6. – С. 96-101.
323. Сарбаев З.И. Принципы устности и непосредственности в советском уголовном процессе: Автореф. дис... канд. юрид. наук / АН СССР, институт государства и права. – М., 1967. – 23 с.
324. Семенов В. Нужен ли частный сыщик в уголовном процессе // Законность. – 2005. – №8. – С.46-50.
325. Семенов В.Г. Частная детективная деятельность при расследовании преступлений. – М.: Юрлитинформ, 2006. – 192 с.
326. Сердюков П.П. Доказательства в стадии возбуждения уголовного дела: Учеб. пос. – Иркутск: Иркутский гос. ун-т, 1982. – 86 с.
327. Сероштан В.В. К вопросу о личном участии обвиняемого при проведении предварительного слушания // Российский судья. – 2005. – № 6. – С.20-22.
328. Сибилева Н.В. Допустимость доказательств в советском уголовном процессе: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Харьк. юрид. ин-т. – Х.,1986.

- 216 с.
329. Сибільова Н.В. Допустимість доказів у радянському кримінальному процесі: Навч. посібник. – К.: НМК ВО, 1991. – 64 с.
330. Сизоненко А.С. Використання доказів, отриманих на території інших країн, в кримінальному процесі України: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр справ України. – К., 2004. – 224 с.
331. Синеокий О.В. Виды следственно-оперативных групп: сравнительный анализ // Государство и право. – 1997. – №1. – С.60-67.
332. Сівочек С. Проблеми використання відомостей одержаних у результаті оперативно-розшукової діяльності // Вісник прокуратури. – 2002. – №5. – С.62-67.
333. Скаредов Г.И. Участие прокурора в следственных действиях. – М.: Юрид. лит., 1987. – 160 с.
334. Слинько С.В. Сущность, формы и правовые основы взаимодействия следователя с органом дознания: Дис... канд. юрид. наук:12.00.09 / Харьк. юрид.ин-т. – Х.,1991. – 234 с.
335. Слінько С.В. Проблеми правового статусу суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності. – Х.: Видавництво Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 282 с.
336. Случевский Вл. Учебникъ русскаго уголовного процесса. Судостройство – судопроизводство. – С.-Пб.: Тип-я М.М. Стасюлевича, 1913. – 670 с.
337. Смирнов А.В. Модели уголовного процесса. – СПб.: Альфа, 2000. – 224 с.
338. Смирнов А.В. Состязательный процесс. – СПб.: Альфа, 2001. – 320 с.
339. Смирнов М. Дистанційне кримінальне судочинство: реальність та перспективи // Юридична Україна. – 2004. – №7. – С.69-74.
340. Смирнов М.І. Особливості і процедурні питання провадження процесуальних дій за допомогою відеоконференцзв'язку у сфері

- міжнародного співробітництва // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. – №3. – С.210-214.
341. Смирнов М.І. Особливості надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах з використанням методу відеоконференцзв'язку: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. – К., 2005. – 20 с.
342. Смоков С.М. Внутрішнє переконання слідчого і його роль при прийнятті процесуальних рішень: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київ. нац. ун-т. – К., 2002. – 19 с.
343. Снігерьев О.П. Правова основа реалізації оперативно-розшукової діяльності // Криміналістичний вісник. – 2005. – №1. – С.25-29.
344. Совершенствование уголовно-процессуального законодательства и охрана прав личности / Леоненко В.В., Лопушанский Ф.А., Чангули Г.И и др. Отв. ред. Ф.А. Лопушанский. – К.: Наукова думка, 1983. – 224 с.
345. Советский уголовный процесс. Возбуждение уголовного дела и предварительное расследование: Учеб. пособие. / Под общ. ред. С.В. Бородин и И.Д. Перлова. – М.: ВШ МООН СССР, 1968. – 304 с.
346. Советский уголовный процесс: Учебник / Под ред. В.П.Божьева. – М.: Юрид. лит., 1990. – 432 с.
347. Советский уголовный процесс: Учебник / Под ред. Л.М. Карнеевой, П.А. Лупинской, И.В. Тыричева. – М.: Юрид. лит., 1980. – 328 с.
348. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М.Прохоров. – 4-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 1632 с.
349. Соловьев А.Б. Доказывание в досудебных стадиях уголовного процесса: Науч.-практ. пособие для следователей. – М.: Юрлитинформ, 2002. – 160 с.
350. Спасович В.Д. О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судоустройством и судопроизводством // Избранные труды и речи / Сост. И.В. Потапчук. – Тула: Автограф, 2000. – 496 с.
351. Статкус В. Ф., Чувилев А. А. Прокурорский надзор и ведомственный контроль на предварительном следствии // Сов. гос. и право. – 1975. – №3.

- С. 73-78.
352. Стецовский Ю.И., Ларин А.М. Конституционный принцип обеспечения обвиняемому права на защиту. – М.: Наука, 1988. – 320 с.
353. Стойко Н.Г. Уголовные процессы Англии и Уэльса, Германии, Франции и России: общая постановка вопросов для сравнения // Правоведение. – 2004. – №6. – С.96-107.
354. Стремовский В.А. Участники предварительного следствия в советском уголовном процессе. – Ростов-на Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1966. – 175 с.
355. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: В 2 т. – Т.1. – М.: Наука, 1968. – 470 с.
356. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: В 2 т. – Т.2. – М.: Наука, 1970. – 509 с.
357. Строгович М.С. Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности. – М.: Госюриздат, 1939. – 152 с.
358. Строгович М.С. Уголовный процесс. – М.: Юриздат, 1946. – 512 с.
359. Строгович М.С. Учение о материальной истине в уголовном процессе. – М.-Л.: АН СССР, 1947. – 276 с.
360. Танага А.Н. Принцип свободы договора в гражданском праве России. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 211 с.
361. Тарасов А.А. Единоличное и коллегиальное в уголовном процессе: правовые и социально-психологические проблемы. – Самара: Самарский ун-т, 2001. – 312 с.
362. Тацій В.Я., Тодика Ю.М. Конституція України: проблеми теорії та практики // Конституційне будівництво в Україні: теорія та практика: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 1-3 червня 2000 р. / Упоряд. Ю.М. Бисага. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – С. 51-60.
363. Теория доказательств в советском уголовно процессе. Часть общая. – М.: Юрид. лит., 1966. – 583 с.

364. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. Н.В. Жогин. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юрид. лит., 1973. – 736 с.
365. Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі. – Д.: Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. – 432 с.
366. Тертишніков В.І. Принципи цивільно-процесуального права. – Х.: Юрид. ін-т, 1991. – 20 с.
367. Тертышник В.М. Нетрадиционные способы и формы собирания и исследования доказательств при расследовании преступлений. – Х.: ХИВД, 1994. – 55 с.
368. Тетерин Б.С., Трошкин Е.З. Возбуждение и расследование уголовных дел. – М.: Новый юрист, 1997. – 224 с.
369. Тогонидзе Н.В. Научно-практическая конференция «Правовая и криминологическая оценка нового УПК РФ» // Государство и право. – 2002. – №10. – С. 94–125.
370. Томин В.Т. Острые углы уголовного судопроизводства. – М.: Юрид. лит., 1991. – 240 с.
371. Трофименко В.М. Кримінально-процесуальні гарантії особистості в стадії судового розгляду: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – 226 с.
372. Трунов И.Л. Защита прав личности в уголовном процессе. – М.: ИД «Юриспруденция», 2005. – 304 с.
373. Трусков А.И. Основы теории судебных доказательств. – М.: Госюриздат, 1960. – 176 с.
374. Туманянц А.Р. Контрольні функції суду у сфері кримінального судочинства. – Х.: Основа, 2000. – 108 с.
375. Тушев А.А. Прокурор в уголовном процессе Российской Федерации / Науч. ред докт. юрид. наук, проф И.Ф. Демидов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2005. – 325 с.

376. Тыричев И.В. Принципы советского уголовного процесса: Учеб. пос. – М.: ВЮЗИ, 1983. – 80 с.
377. Уваров В.Г. Сущность и процессуальные формы процессуальных полномочий органа дознания. – Х.: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2003. – 220 с.
378. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: Учебник / Отв. ред. П.А. Лупинская. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 704 с.
379. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь / Предисловие В.И. Рохлина, А.П. Стуканова; Обзорная статья А.А. Данилевича. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 602 с.
380. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан: Кодекс Республики Казахстан от 13 декабря 1997 г. № 206 / Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1997 г., №23, ст.335 // http://kazref.narod.ru/zakon/codec/RUS_ugolovprocess_kodeks.html.
381. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации с приложением схем (Официальный текст по состоянию на 10 сентября 2003 года). – М.: Элит, 2003. – 512 с.
382. Уголовный процесс России: Учебник / А.С. Александров, Н.Н. Ковтун, М.П. Поляков, С.П. Сереброва; Науч. ред. В.Т. Томин. – М.: Юрайт-Издат, 2003. – 821 с.
383. Уголовный процесс: Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / Под ред. В.П. Божьева. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Спарк, 2002. – 704 с.
384. Удалова Л.Д. Теорія і практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України. – К.: Вид. Паливода А.В., 2005. – 324 с.
385. Ундревич В.С. О непосредственности нашего уголовного процесса // Вестник советской юстиции. – 1927. – № 2. – С. 47-51.
386. Урсул А.Д. Природа информации. Философский очерк. – М.: Политиздат, 1968. – 288 с.

387. Устав уголовного судопроизводства. – С.-Пб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1909. – 358 с.
388. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 25 травня 2004 р. (витяг) // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 10. – С.24-25.
389. Фаткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания. –2-е изд., доп. – Казань: Казанский ун-т, 1976. – 208 с.
390. Фатхутдінова О.В. Принципи юридичного процесу: підходи до класифікації // Держава і право: Зб. наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К: Ін-т держави і права НАН України, 2001. – Вип. 10. – С. 17 – 27.
391. Федеральный Закон Российской Федерации «Об оперативно-розыскной деятельности» от 12 августа 1995 года №114-ФЗ (по сост. на 30.06.2003)
392. Федеративная Республика Германия. Уголовно-процессуальный кодекс. – М.: Манускрипт, 1994. – 204 с.
393. Федченко В. Груповий метод розслідування: деякі питання // Право України. – 2003. – №1. – С. 55-57.
394. Федченко В. М. Розслідування злочинів слідчою та слідчо-оперативною групою: правові та організаційні засади: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – 21 с.
395. Фетисенко К.Г. Деякі проблеми правового забезпечення оперативно-розшукової діяльності в боротьбі зі злочинністю // Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю: Матеріали наук.-практ. конф. 19 листопада 1997 р., м. Харків / Відп. ред. проф. В.С. Зеленецький, доц. Л.В. Дорош. – Х.: Право, 1998. – С.181-185.
396. Филимонов Б.А. Основы уголовного процесса Германии. – М.: МГУ, 1994. – 102 с.
397. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев и др. – 2-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1989. – 814 с.
398. Финько В.Д. Проблемы взаимосвязи криминалистики, уголовного и

- уголовно-процессуального права // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Х.: “Гриф”, 2003. – С.57-60.
399. Філін Д.В. Значення даних ОРД для кримінальної справи та проблеми безпеки кримінального судочинства // Право і безпека. – 2002. – №3. – С.108-111.
400. Філософія права: Навч. посібник / О.Г. Данільян, Л.Д. Байрачна, С.І. Максимов та ін.; За заг. ред. О.Г. Данільяна. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 272 с.
401. Хижняк Д.С. Процессуальные и криминалистические проблемы развития тактики следственных действий. – М.: Юрлитинформ, 2004. – 128 с.
402. Химичева Г.П. Досудебное производство по уголовным делам: концепция совершенствования уголовно-процессуальной деятельности. – М.: Экзамен, 2003. – 352 с.
403. Хлынцов М.Н. Криминалистическая информация и моделирование при расследовании преступлений. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1982. – 158 с.
404. Цимбал П.В. Совершенствование использования научно-технических достижений в расследовании преступлений: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Укр. акад. внутр. дел. – К., 1992. – 24 с.
405. Чангули Г.И. Конституционные принципы уголовного судопроизводства зарубежных социалистических государств. – К.: Наукова думка, 1981. – 211 с.
406. Чеканов В.Я. Прокурорский надзор в уголовном судопроизводстве. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1972. – 188 с.
407. Чельцов М.А. Уголовный процесс. – М.: Изд. Мин. юстиции СССР, 1948. – 624 с.
408. Чистова Л.Е. Объект познания и объект доказывания // Российский следователь. – 2001. – №2. – С.4-7.
409. Чувилев А., Лобанов А. «Плоды отравленного дерева» // Российская

- юстиция. – 1996. – №11. – С. 47-49.
410. Чувилев А.А. Взаимодействие следователя органов внутренних дел с милицией. – М.: МВШ МВД СССР, 1981. – 83 с.
411. Шанский Н.М., Боброва Т.А. Этимологический словарь русского языка. – М., 1994. – 400 с.
412. Шахриманьян И.К. Общая психологическая характеристика деятельности советского следователя // Правоведение. – 1965. – №2. – С.144-149.
413. Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 208 с.
414. Шейфер С.А. О понятии и цели доказывания в уголовном процессе // Государство и право. – 1996. – №9. – С. 60-67.
415. Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. – М.: Юрлитинформ, 2004. – 184 с.
416. Шейфер С.А. Собираание доказательств в советском уголовном процессе: методологические и правовые проблемы. – Саратов: Саратов. ун-т, 1986. – 172 с.
417. Шестакова С. Допустимость доказательств в уголовном процессе России и США // Уголовное право. – 2004. – №3. – С.100-102.
418. Шестакова С.Д. Состязательность уголовного процесса. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 220 с.
419. Шилін М.О. Співвідношення допиту й оперативного опитування: теоретичний і практичний аспекти // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. Вип. 65. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. – С.161-169.
420. Шило О.Г., В.І. Маринів Проблеми підвищення ефективності судового контролю за обмеженням конституційних прав людини в кримінальному судочинстві // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: Матеріали наук.-практ. конф., 18-19 квітня 2002 р., м. Харків / Редкол.:

- Сташис В.В. (голов ред.) та ін. – К.; Х.: Юрінком Інтер, 2002. – С.229-232.
421. Штефан М.Й. Принципи цивільного процесуального права України // Антологія української юридичної думки. В 10 т. – Т.10: Юридична думка незалежної України / Упоряд.: В.Ф. Погорілко, І.Б. Усенко, Н.М. Пархоменко; відп. ред. Ю.С. Шемшученко і В.Ф. Погорілко. – К.: Юридична книга, 2005. – С.531-546.
422. Шумило М.Є. Наукові засади використання оперативно-розшукових матеріалів у доказуванні в кримінальних справах // Судова реформа в Україні: Матеріали наук.-практ. конференції. 18-19 квітня 2002 р., м. Харків. – К.-Х.: Юрінком Інтер, 2002. – С.188-191.
423. Шумський П. В. Прокуратура України. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 336 с.
424. Шундигов В.Д. Принцип непосредственности при расследовании и рассмотрении уголовного дела. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1974. – 157 с.
425. Щегловитов С. О значении начал устности и непосредственности в уголовном процессе // Журнал гражданского и уголовного права. Книга восьмая. – Октябрь 1888. – С. 105-144.
426. Щур Б.В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 21 с.
427. Эйсман А.А. Логика доказывания. – М.: Юрид. лит., 1971. – 112 с.
428. Эйсман А.А. Проблема процессуальной регламентации деятельности следственных бригад // Правоведение. – 1991. – С.62-63.
429. Явич Л.С. Право развитого социалистического общества (сущность и принципы). – М.: Юрид. лит., 1978. – 224 с.
430. Якимович Ю.К. Структура советского уголовного процесса: система стадий и система производств. Основные и дополнительные производства.

- Томск: Изд-во Томского ун-та, 1991. – 138 с.
431. Якуб М.Л. Демократические основы советского уголовно-процессуального права. – М.: Изд-во Московского университета, 1960. – 172 с.
432. Якуб М.Л. Проблемы оценки доказательств в советском уголовном процессе // Вестник МГУ. Серия «Право». – 1974. – №6. – С.17-22.
433. Якупов Р.Х. Принципы уголовного процесса: Лекция. – М.: МЮИ МВД России, 1997. – 33 с.
434. Якупов Р.Х. Уголовный процесс: Учеб. для вузов. – 4-е изд., испр. и доп. / Науч. ред. В.Н. Галузо. – М.: ТЕИС, 2004. – 607 с.
435. Янович Ю.П. Уголовный процесс Украины: Пос. для подг к гос. (выпуск.) экз. – Х.: Ун-т внутр. дел, 1997. – 252 с.
436. Яшин В.Н., Победкин А.В. Возбуждение уголовного дела. Теория, практика, перспективы: Учеб. пос. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2002. – 184 с.
437. Doda Z., Gaberle A. Dowody w procesie karnym. Orzecznictwo Sadu Najwyzszego. Komentarz. T. 1. – Warszawa: Dom Wydawniczy ABC, 1997.
438. Gardner T., Manian V. Principles and cases of the law of arrest, search and seizure. N.Y., 1974. Gardner T., Manian V. Principles and cases of the law of arrest, search and seizure. N.Y., 1974.
439. Kmiecik R., Skretowicz E. Proces karny. Czesc ogolna. – Krakow: Zakamycze, 2002.
440. Lipczynska M. Polski proces karny. Zagadnienia ogolne. – Cz. 1. – Warszawa: PWN, 1986.
441. Marszal K. Proces karny. – Katowice: Volumen, 1998.
442. Murzynowski A. Istota i zasady procesu karnego. – Warszawa: PWN, 1994.
443. Nowak T. Zasada bezposrednosci w polskim procesie karnym. – Poznan: UAM, 1971.
444. Wansek-Wiaderek M. Zasada rownosci w polskim procesie karnym w

- perspektywie prawno-porównawczej. – Krakow: Zakamycze, 2003.
445. Waltos S. Proces karny. Zarys systemu. – Warszawa: LexisNexis, 2003.